

**Západočeská univerzita v Plzni**

**Fakulta filozofická**

**Diplomová práce**

**Symbolické praktiky československého disentu  
v období normalizace**

**Sylvie Karin Keslerová**

Plzeň 2013

**Západočeská univerzita v Plzni**

**Fakulta filozofická**

Katedra antropologie

**Studijní program Antropologie**

**Studijní obor Sociální a kulturní antropologie**

**Diplomová práce**

**Symbolické praktiky československého disentu  
v období normalizace**

**Sylvie Karin Keslerová**

*Vedoucí práce:*

PhDr. Michal Tošner, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

*Plzeň, duben 2013*

.....

*Chybí výzva k oběti. V sobě něco vyvolat,  
co je síla. A co něco stojí. Něco opustit,  
pohodlného, příjemného, normálního.  
Vžít se do situace nenormální – do výzvy,  
která se ohlíží po hrdinech. To hrdinství  
by se nemělo zakopávat nebo zesměšňovat.*

*Vezmi svůj kříž, ale  
ve službě něčemu dobrému, šťastnému, krásnému,  
laskavému kolem nás.*

Oto Mádr

### **Poděkování**

Děkuji školiteli mé práce, PhDr. Michalu Tošnerovi, Ph.D., za vedení práce, za motivaci a inspiraci.

## Obsah

<b>1 ÚVOD.....</b>	<b>8</b>
<b>2 TEORIE A METODOLOGIE.....</b>	<b>11</b>
<b>2.1 Teorie.....</b>	<b>11</b>
2.1.1 Literární pole podle Pierra Bourdieu.....	11
2.1.2 Disent a mlčící většina – čistí a nečistí. Analýza podle Mary Douglas.....	14
2.1.3 Klíčové symby disentu – analýza podle Sherry Ortner.....	14
<b>2.2 Obsahová analýza textového korpusu .....</b>	<b>15</b>
1. 2. 1 Biografie a životní dráhy aktérů disentu .....	16
<b>3 UVEDENÍ DO HISTORICKÉHO KONTEXTU FORMOVÁNÍ ČESKOSLOVENSKÉHO DISENTU.....</b>	<b>17</b>
<b>3.1 Pražské jaro a období tzv. normalizace.....</b>	<b>17</b>
2. 1. 1 Situace ve vedení KSČ během obrodného procesu.....	17
<b>3. 1. 2 Normalizace.....</b>	<b>20</b>
<b>3. 2 Charakter opozice v období normalizace.....</b>	<b>21</b>
3. 2. 1 Typologie opozice .....	22
3. 2. 2 Opoziční hnutí během normalizace.....	23
3. 2. 2. 1 Opozice do roku 1977.....	24
3. 2. 2. 2 Kulturní opozice.....	26
<b>3. 2. 3 Charta 77.....</b>	<b>30</b>
3. 2. 3. 1 Vznik Charty 77.....	32
3. 2. 3. 2 Požadavky a činnost Charty 77 .....	33

<b>3. ANALÝZA KLÍČOVÝCH SYMBOLŮ DISENTU .....</b>	<b>35</b>
4. 1 Život v pravdě – sumarizující symbol disentu.....	36
4. 2 Zdrojové metaforý.....	46
4. 3 Klíčové scénáře.....	47
4. 4 Symboly disentu - průběžný závěr.....	48
<b>5. ČISTOTA A NEČISTOTA PODLE DISENTU.....</b>	<b>50</b>
5. 1 Socialismus a klasifikace v disidentské optice.....	50
5. 2 „Mlčící většina“ v disidentské optice.....	51
5. 3 Ritualismus socialistického systému.....	52
5. 4 Metaforý exkluze a inkluze jako prostředek vytváření a stvrzování hranic.....	54
5. 4. 1 Stvrzování a stírání hranic ve vztahu k identitě a morálce 54	
5. 4. 2 Metaforý exkluze.....	55
5. 4. 3 Metaforý inkluze.....	57
5. 4. 4 Zachování výlučnosti, nebo kompromis?.....	59
5. 4. 5 Smířlivost ve vztahu k „lhostejné většině“.....	60
5. 4. 6 Disent jako exkluzivní skupina.....	62
5. 5 Rozpory v disentu.....	63
5. 6 Symbolická nečistota, morální pravidla a sankce.....	67
<b>6. LITERÁRNÍ POLE, POZICE, DISPOZICE A SYMBOLICKÁ MOC DISIDENTŮ.....</b>	<b>70</b>
6. 1 Geneze literárního pole.....	70
6. 2 Veřejná angažovanost umělců.....	72

6. 3 Rekonstrukce kapitálu, pozic, dispozic a symbolické moci disidentů.....	75
7. ZÁVĚR.....	90
8. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	92
9. RESUMÉ.....	97
10. PŘÍLOHY.....	98
8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	CHYBA: ZDROJ ODKAZU NENALEZEN
9 RESUMÉ.....	94
10 PŘÍLOHY.....	95

# 1 ÚVOD

Předmětem předkládané práce je vybraná skupina československého disentu, konkrétně spisovatelé a dramatici angažovaní v kulturní opozici po roce 1968. Cílem práce je ukázat kulturní opozici československé normalizace z jiného úhlu pohledu, nabídnout alternativní interpretaci aktivit a hodnotového systému spisovatelů a dramatiků aktivně vystupujících proti socialismu. „(...) *vliv veřejných intelektuálů spočívá právě v tom, že sledují hodnoty vlastního řemesla: hledání, zkoumání, zobrazování, tvoření.*“<sup>1</sup> Jedná se zejména o výklad faktu, proč a jakými procesy se zformovala zkoumaná část kulturní opozice.

Základní zkoumanou otázkou je problematika izolovanosti chartistů a obecně jejich vztah k majoritní společnosti. Cílem práce je tak zodpovědět, proč došlo k situaci, že disent byl v období normalizace záležitostí hrstky lidí, do značné míry separovaných od zájmů i podpory řadových „občanů“. Vysvětlení, že chartisté nedovedli oslovit širší masu lidí a reagovat na jejich problémy, a proto zůstali izolovanou skupinou<sup>2</sup>, se mi jeví jako zjednodušující a nedostatečné. Důležitá je rovněž analýza emického náhledu na možnosti angažovanosti disentu ve společenském životě a na význam individuálního protestu. V předkládané práci budu pracovat s hypotézou, že objem a zejména struktura kapitálu, kterým studovaná skupina disidentů disponovala, je stavěla proti maloměšťáckému způsobu života prosazovanému totalitním režimem. Zkoumané motivace a hodnoty zastávané představiteli disentu zde nejsou považovány za univerzální ani arbitrární, ale za kulturně, společensky a dobově podmíněné.

Práce se dále bude zabývat otázkou, jaký hodnotový systém a reprezentace tvořily základ identity jejich příslušníků.

---

<sup>1</sup> Bourdieu, P.: Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole, Brno: Host, 2010, s. 449.

<sup>2</sup> Srov. např. Otáhal, M.: Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 124–241.



Zkoumanou skupinou jsou umělci, naplňující čtyři kritéria: jedná se o spisovatele a dramatiky z oblasti tzv. vysoké kultury (underground není předmětem této práce); všichni tito spisovatelé byli minimálně po roce 1968 zakázáni a vyloučeni z oficiální tvorby (někteří byli zakázáni nebo perzekuováni již před tzv. normalizací poměrů); společný symbolický kapitál zformovaný na sociálních trajektoriích těchto autorů, jakož i umlčení jejich tvorby, vyústilo ve vznik a podepsání Charty 77. Neméně významným kritériem je i příslušnost těchto autorů k tzv. centrálnímu disentu, který byl v rámci vnitřní diferenciaci disentu vymezen vůči regionálním opozičním skupinám.

Jmenovitě lze vymezit skupinu disidentů zde studovanou a jejich analyzovanou tvorbu následujícím způsobem: Pavel Kohout (*Kde je zakopán pes*), Ludvík Vaculík (*Český snář*), Václav Havel (*Moc bezmocných*), Alexandr Kliment (*Nuda v Čechách*), Ivan Klíma (*Láska a smetl*), Josef Topol (*Stěhování duší*), Milan Uhde (*Děvka z města Théby*), Eda Kriseová (*Jméno*), Jaroslav Putík (*Odchod ze Zámku*), Jiří Gruša (*Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele*), Jan Trefulka (*Svedený a opuštěný; Zločin pozdvižení*), Petr Chudožilov (*Proč necítím národní hrdost*).

Zohlednění budou i autoři, které nelze zařadit pod zmíněná kritéria, ale jejich názory je buď pojily, anebo negativně vymezovaly vůči studované skupině literátů. Díla či názory těchto osobností se mohou (ale nemusí) prokázat jako zakladatelská v rámci disidentské symbolické moci. Jedná se o Petra Pitharta, Petrušku Šustrovou, Ivana Demla, Miloše Reichrta.

Underground sdílel s disentem úsilí o, v havlovské terminologii, „život v pravdě“, což je kategorie, která sama zde spadá pod vlastní analyzovaný hodnotový systém a reprezentace. Odlišnost mezi disentem a undergroundem není jednoznačná, ale pro přehlednost a z nedostatku lepšího kritéria užívám míru organizovanosti a politické angažovanosti. Zůstanou zde osoby, které nelze jednoznačně zařadit, a stojí na pomezí

obou směrů. Jmenovitě se z nejznámějších jedná např. o Ivana M. Jirouse, Svatopluka Karáska, Františka Stárka etc.

## **2 TEORIE A METODOLOGIE**

Předkládaná práce má interpretativní charakter. Soustředí se jednak na pojednání společenských determinant a individuálního aktérství, jednak na úroveň reprezentací a myšlenkových schémat.

### **2.1 Teorie**

Ke konceptualizaci jednání aktérů, stejně jako strukturálních limitů, zde bude aplikována poststrukturalistická teorie Pierra Bourdieu. Z oblasti zkoumání Sherry Ortner zde bude využito schéma klíčových symbolů. Využity budou i některé stále inspirativní koncepty tradiční představitelky symbolismu Mary Douglas.

#### **2.1.1 Literární pole podle Pierra Bourdieu**

Bourdieuho teorie sociálních polí představuje základní výchozí rámec celé diplomové práce. Strukturalismus překonal zohledněním aktérství, kdy se stále uplatňují společenské determinanty, ty jsou však chápány jako tzv. prostor možností. Jedinec disponující konkrétními znalostmi může volit v rámci polí. Kapitál již není chápán jen ekonomicky, ale jedinec může disponovat i kapitálem společenským (sítí vztahů, které jedinec může využívat na své sociální trajektorii), kulturní (znalosti a dispozice jedince, které indikují jeho pozici v sociální struktuře), symbolický (systém reprezentací sdílený skupinou lidí). Habitus je internalizovaný způsob myšlení, vyjadřování a jednání, který indikuje sociální status aktéra. Z těchto konceptů je pak vyvozena výše formulovaná hypotéza. Předpokladem je, že názory, hodnoty a postoje jednotlivce nelze vyvozovat jen z jeho nezávislé osobnosti, ale ze společenských determinant. Interpretace zakotvená v teorii P. Bourdieu se snaží postihnout, jaké společenské vlivy s jakými dispozicemi a individuálními vlastnostmi zformovali konkrétní aktéry, proč měli různí aktéři jiný vliv v rámci disentu i vůči státní moci apod.

V práci čerpám zejména z knihy *Pravidla umění: Struktura literárního pole*, která je uceleným výkladem a vhodnou kombinací jeho obecné sociologické teorie a tématu literárního pole, jíž odpovídá též zaměření této práce. Vznikla v 70. letech 20. století a Bourdieu v ní nabídl nový úhel pohledu na uměleckou tvorbu. Z hlediska této diplomové práce je důležité, že Bourdieu zde ve své teorii sociálních polí vyvrátil názor, že umění se vymyká jakémukoli pokusu o jeho racionální výklad a zhodnocení.

Bourdieu zavádí nový pojem „sociální pole“, jehož inovativnost spočívá v tom, že se jím nahrazují klasické pojmy jako skupina, populace, instituce apod. Pojem sociální pole umožňuje zdůraznit zápas, který se odehrává v sociálních vztazích. Všechna pole jsou „bojištěm, na kterém je hlavní zbraní jazyk, a skrze něj utvářené symboly, příběhy a výklady světa“.<sup>3</sup> Umělecké pole je pak pole vyznačující se charakteristikami jako každé jiné sociální pole, a zároveň se jedná o pole specifické.

Procesy, které v uměleckém poli probíhají, tak ovlivňují specifickým způsobem jednání aktérů v něm zainteresovaných. Bourdieu byl ovlivněn Jean-Paul Sartrem, respektive zaujal konkrétní stanovisko k jeho názoru, že spisovatelé a obecně umělci jsou „*schopni překročit vlastní sociální situaci a přispět k proměně světa prostřednictvím vlivu na své čtenáře*“.<sup>4</sup> V tomto smyslu bude pojednána zkoumaná skupina spisovatelů a jejich hodnotový systém, stejně jako jejich pozice ve vztahu k politickému poli. Podle Bourdieua totiž „*spočívá specifická role intelektuálů v tom, že se významně spolupodílejí na vytváření symbolické moci a symbolického násilí*“.<sup>5</sup> Jedná se zde o schopnost srozumitelně vyslovit to, co je u ostatních aktérů chápáno pouze implicitně, skrze symboly a příběhy kategorizovat svět, a tím ho spoluutvářet. Kromě stanovení platné definice světa je zde patrně důležitý pojem ospravedlnění (prosazovaného společenského řádu), které je skrze umělecké

---

<sup>3</sup> Bourdieu, P.: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*, Brno: Host, 2010, s. 454.

<sup>4</sup> Tamtéž, s. 458.

<sup>5</sup> Tamtéž, s. 468.

pojmenování nastolováno.<sup>6</sup> Umělecké pole tak může sloužit jako výchozí rámec pro vysvětlení významu literátů. Bude zde zjišťován jejich vliv na politický aparát či naopak neschopnost zasáhnout do politického vývoje. Důležitá je rovněž otázka, jaký význam své tvorbě připisovali disidenti, a to jak z hlediska vlastní identity, tak z hlediska společenského vlivu.

Koncept pole rovněž umožňuje zastávat stanovisko konstruktivního strukturalismu, tj. prostředkovat mezi sociálními vlivy a individuálním jednáním. Nejedná se zde o přímou kauzalitu mezi kulturním kapitálem a sociálním statusem. Dosažený kulturní kapitál (např. vzdělání, vkus) je třeba nahlížet spíše jako výsledek procesu, během kterého jednotliví aktéři usilují o ustavení své sociální pozice. Důležitá je zde rovněž vztahovost jednotlivých sociálních polí; jejich vzájemná spojitost vede aktéry ke konkrétnímu jednání. Kromě historické a biografické situovanosti aktéra je třeba zhodnotit i vztahovost jednotlivých polí. Výsledkem takové analýzy je porozumění sociální pozici jednotlivce, jeho zájmům, preferencím i jednání. Jednotlivci zaujímají sociální pozice skrze vymezování se vůči ostatním. Vymezování se probíhá skrze zápasy a spory. Dosažená kultura každé skupiny v daném sociálním poli je znakem odlišnosti od ostatních skupin.<sup>7</sup>

### **2.1.2 Disent a mlčící většina – čistí a nečistí. Analýza podle Mary Douglas**

Z teorie Mary Douglas je vzhledem k povaze práce inspirativní zejména pojem symbolického znečištění, štitivosti, nakažlivosti. Jedná se o přístup k sociálnímu řádu, kdy něco v daném systému není patřičné, a tím je řád narušován. Koncept rituální špíny zde bude aplikován za účelem výkladu disidentského postoje ke způsobům prosazovaným totalitním systémem a k oficiálním socialistickým proklamacím. Dále zde bude pojednána problematika samotných symbolů. Douglas tvrdí, že literáti a umělci jsou zodpovědní za

---

<sup>6</sup> Tamtéž, s. 459–462.

<sup>7</sup> Tamtéž, s. 459–462.

nakládání se společenskými symboly.<sup>8</sup> Samotné téma ritualismu a antiritualismu je rovněž přínosné, vzhledem k tomu, že socialismus jako takový byl udržován, alespoň v oficiální rovině, rigidními pravidly. Koncepty ritualismu, nestrukturovanosti, marginality, nejednoznačnosti lze aplikovat i na výklad každodenní žité reality disidentů a na jejich konfrontaci se socialismem. Pravidla a nestrukturovanost jsou navíc klíčové i pro porozumění výše zmíněnému konceptu znečištění. V optice Bourdieuho teorie se jedná o výklad sociální pozice spisovatelů v politickém poli.

### **2.1.3 Klíčové symboly disentu – analýza podle Sherry Ortner**

V předkládané práci budou v intencích Ortner analyzovány symboly, které se jeví jako předmět kulturního zájmu a mají evidentně význam. Každý takový symbol se prokáže více než jedním z pěti uváděných indikátorů: aktéři sami říkají o předmětu, že je důležitý; předmět u aktérů vyvolává výrazné emoce; předmět se objevuje v mnoha rozličných kontextech; předmět je výrazně kulturně rozpracován, např. detaily ohledně podstaty předmětu; k předmětu se váží větší kulturní omezení, např. přísnost sankcí nebo množství pravidel.<sup>9</sup> Jako šestý indikátor přidávám frekvenci opakování daného pojmu v textu. Bude vytvořeno schéma klíčových symbolů zkoumané části disentu. Bude zjištěn jak sumarizující symbol, shrnující, co pro disent znamenal jeho kulturní systém, tak symboly rozpracovávající, kam patří jednak zdrojové metafory kategorizující žitou zkušenou disidentů, jednak klíčové scénáře udávající vhodný způsob jednání k dosažení očekávaného cíle.<sup>10</sup>

---

<sup>8</sup> Douglas, M.: Purity and Danger, the Taylor and Francis e-Library, 2001, s. 168.

<sup>9</sup> Ortner, S.: On Key Symbols, In: American Anthropologist 75/5, 1973, s. 1338–1346.

<sup>10</sup> Tamtéž, s.

## 2.2 Obsahová analýza textového korpusu

Hlavním pramenem analytické části práce jsou prameny z okruhu disidentské provenience. Hermeneutika je základní metodou práce. Bude provedeno kódování a obsahová analýza pramenů. Získaná data pak budou interpretována pomocí vybraných teorií. Kódování jakožto výzkumná technika představuje „(...) operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů.“<sup>11</sup> Kódem rozumíme slovo nebo krátkou frázi, která sumarizuje a zachycuje podstatu zkoumané části textu. Základem procesu kódování jsou dva analytické postupy – porovnávání (částí textů i jednotlivých textů) a kladení otázek (týkajících se významů, souvislostí etc.). Proces kódování se odvíjí ve třech stadiích – odhalení témat v textu, označování a kategorizace pojmů (otevřené kódování); hledání dalších kategorií a souvislostí mezi nimi pomocí aplikace zvoleného teoretického rámce (axiální kódování); identifikace hlavních témat, která integrují ostatní témata a kategorie (selektivní kódování).<sup>12</sup> Kódování zde bude aplikováno díky své adekvátnosti s ohledem na typ analyzovaných pramenů. Důležitá výhoda této analytické metody spočívá v tom, že badateli napomáhá ke zbavení se předpojatostí, umožňuje nahlížet zkoumaný jev neobvyklou optikou.<sup>13</sup> Vzhledem k tomu, že zkoumané téma se týká závažných životních postojů, které jsou součástí makrohistorie a u mnohých jednotlivců i jejich mikrohistorií a identity, považují za důležité „vyvádění myšlení z hranic odborné literatury a osobní zkušenosti“<sup>14</sup>.

Obsahová analýza se do značné míry překrývá s kódováním. Jedná se o „(...) soubor metod pro systematické kódování a analýzu dat“<sup>15</sup>.

---

<sup>11</sup> Strauss, Anselm L., Juliet M. Corbin: Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Brno, Boskovice: Sdružení Podané ruce, Albert, 1999, s. 39.

<sup>12</sup> Hendl, J.: Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace, Praha: Portál, 2005, s. 246–252.

<sup>13</sup> Strauss, A. L., J. M. Corbin: op. cit., s. 43

<sup>14</sup> Strauss, A. L., J. M. Corbin: op. cit., s. 54.

<sup>15</sup> Bernard, H. R., G. W. Ryan: Analyzing Qualitative Data. Systematic Approaches, Los Angeles: SAGE Publications, 2005, s. 287.

Obsahová analýza je kvantitativní metoda, jejíž podstatou je vytvářet kategorie a spočítat jejich výskyt ve studovaném textu. Cílem je porozumět daným kategoriím a zjistit, jak jsou užívány ve studovaném společenství, aniž se badatel odchýlí od optiky aplikované teorie.<sup>16</sup> Vzhledem k tomu, že v kvalitativním výzkumu probíhá sběr a analýza dat současně (od výsledků průběžné analýzy se odvíjí i další sběr a selekce dat), samotnému kódování pak můžeme rozumět jako klíčové součásti analýzy – přechodnému procesu mezi sběrem dat a rozsáhlejším rozbořením textu, ke kterému lze dospět v závěru úspěšné obsahové analýzy.

Výše zmíněné badatelské koncepty P. Bourdieua, M. Douglas a S. Ortner představují rovněž metodologii.

### **1. 2. 1 Biografie a životní dráhy aktérů disentu**

Pomocí biografické literatury budou zjišťovány sociální trajektorie disidentů a kumulace jednotlivých typů kapitálu. Faktografická literatura bude využita k zasazení příběhů a tvorby disidentů do širšího kontextu, respektive k výkladu politického a uměleckého sociálního pole.

## **3 UVEDENÍ DO HISTORICKÉHO KONTEXTU FORMOVÁNÍ ČESKOSLOVENSKÉHO DISENTU**

Předmětem práce je analýza kulturní opozice, nikoli vedení politiky, ale je třeba zmínit dosud nedostatečně probádanou otázku, do jaké míry bylo úsilí reformních komunistů motivováno snahou sjednotit socialismus s demokracií a lidskými a občanskými právy, na kterých opozice režimu během normalizace postaví svoji legitimitu, a do jaké míry se jednalo o vlastní mocenské zájmy, tj. o úsilí vyměnit členy v nejvyšších postech komunistické strany. V následující části práce se jedná o charakteristiku obecného politického a společenského kontextu, v rámci

---

<sup>16</sup> Silverman, D.: *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London: SAGE Publications, 2001, s. 122–124.



něhož se formoval disent a o typologizaci disentu a charakteristiku jeho jednotlivých směrů.

### **3.1 Pražské jaro a období tzv. normalizace**

Je třeba říci, že snahy o ekonomickou reformu a federalizaci, objevující se již od počátku 60. let, byly prvotní příčinou pražského jara. Úloha Slovenska je obecně opomíjená; pozornost je věnována zejména Praze (odtud získalo oněch osm měsíců polednového vývoje i označení). V roce 1968 měli Slováci heslo: „Nejdřív federace, pak demokracie.“ Řešil se slovenský odpor vůči centrálnímu řízení státu – problematika postavení Slovenska ve společném státě a slovenští ekonomové, kteří po celá 60. léta hledali změnu, sehráli výraznou roli. Právě ekonomická reforma a přeměna Československa ve federativní stát byly nejen jediné výsledky, ale i prvotní impulzy obrodného procesu.<sup>17</sup>

#### **2. 1. 1 Situace ve vedení KSČ během obrodného procesu**

Oblast vysoké politiky během obrodného procesu v Československu bývá obvykle diferencována do dvou směrů – jednak zde působilo tzv. reformní křídlo soustředěné kolem Alexandra Dubčeka, jednak tzv. neokonzervativci jakožto druhý pól v čele s Biřákem a Indrou. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil deglorifikují vedoucí představitele pražského jara – členové vedení KSČ neměli ani vyhraněná stanoviska, ani neusilovali o faktickou proměnu politického systému.<sup>18</sup>

V reformním vedení strany byly patrné obavy z demokratizace samotného vedení, tj. z otevřené diskuze. Akční program KSČ, deklarovaná garance demokratizace strany, zachovával vedoucí úlohu KSČ, stejně jako vylučoval opozici – připouštěla se velice omezená oponentura. Akční program proto neměl nijak zásadní politickou vážnost. Dubček vzhlížel, stejně jako mnoho jeho současníků, s velkým respektem k Sovětskému

---

<sup>17</sup> *Sbohem Československo*, Jaký byl začátek konce Československa, TV, ČT1, 17. 10. 2012.

<sup>18</sup> Vondrová, J., J. Navrátil: *Komunistická strana Československa 9/2*, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK, 2000, s. 15.

svazu. Jeho postoj byl však nekritický, trval na stranické disciplíně a jeho personální politika byla nerozhodná. Tzv. organizačně-politické oddělení ÚV KSČ v květnu 1968 navíc bylo přiděleno A. Indrovi. Vliv Dubčeka na nižší stranické orgány byl tím prakticky přerušen. Indra pak byl jedním ze spojenců Moskvy, napomáhajících realizaci srpnové invaze.<sup>19</sup> Politická nedůslednost se objevovala i u dalších představitelů pražského jara, kteří měli značnou důvěru veřejnosti. Pro Josefa Smrkovského i Oldřicha Černíka byla v květnové diskuzi přijatelná „*pacifikace protisocialistických sil pomocí tanků*“<sup>20</sup>. Zároveň např. K. Hoffmann nebo V. Nový na dubnovém zasedání ÚV KSČ hlasovali pro volbu O. Šika za člena předsednictva ÚV KSČ.<sup>21</sup>

Z těch, kteří upozorňovali na oddalování „*odstranění systému umožňujícího povyšování moci jednotlivců či skupin lidí nad zájmy a vůli strany*“<sup>22</sup> a usilovali o novou podobu vedoucí úlohy strany, můžeme jmenovat O. Šika, V. Prchlíka, B. Šimona, J. Pelikána nebo F. Vodsloně. Jedinými reformními komunisty ve vedení KSČ, kteří důsledně usilovali o novou politiku, byli Josef Špaček a František Kriegel. Reformní pojetí Národní fronty, navržené právě Krieglem, které odmítalo monopol strany a prosazovalo naopak spoluúčast všech politických organizací na státní moci, bylo odmítnuto vedením KSČ.<sup>23</sup> Kriegel svůj zásadový postoj demonstroval odmítnutím podpisu Moskevského protokolu a později i disidencí a podpisem Charty 77. Respekt k němu měli i někteří ze zakladatelů samotné Charty 77, ne překvapivě z řad bývalých nadšených socialistů.<sup>24</sup>

Sovětská strana činila maximum možného, aby polednová situace v Československu nevyústila v reformu politického systému. Proto po zvolení Dubčeka prvním tajemníkem ÚV KSČ 5. ledna 1968 podporovala

---

<sup>19</sup> Tamtéž, s. 7–15.

<sup>20</sup> Tamtéž, s. 15.

<sup>21</sup> Tamtéž, s. 17.

<sup>22</sup> Tamtéž, s. 19.

<sup>23</sup> Tamtéž, s. 10–19.

<sup>24</sup> Explicitně např. Ludvík Vaculík: Český snář, Brno: Atlantis, 1992.

konzervativní křídlo ve vedení KSČ, včetně podpory Antonína Novotného ještě v době, kdy již byl činěn silný nátlak na jeho rezignaci na funkci prezidenta republiky. Prezident Ludvík Svoboda, zvolený 30. 3. 1968, byl rovněž z těch, kteří byli jak loajální Moskvě, tak důvěryhodní pro československou společnost. I po invazi zachovával prosovětský postoj, aniž by výrazně ztratil kredit obyvatel.<sup>25</sup>

Mocenský vliv Moskvy byl nepochybný, ale neschopnost reformních komunistů čelit nátlaku a rychlá rezignace po srpnové invazi svědčí o tom, že se se sovětskými komunisty názorově příliš nerozcházel. Pro nejvyšší vrcholné vedení KSČ bylo typické zkreslování informací o postavení Československa v sovětském bloku. Veřejnost i řadoví členové KSČ tak mohli získat dojem, že pražské jaro bylo specifické tím, že to byla tzv. naše věc, naše vnitřní záležitost.<sup>26</sup> „(...) *Dubčekovo vedení KSČ tu tedy přímo a vědomě zatajovalo pravý stav věcí a lhalo v zájmu Moskvy, neboť se domnívalo, že tím lže i ve vlastním zájmu.*“<sup>27</sup> Zájmy reformních komunistů se tak v mnohém rozcházel s očekáváním veřejnosti. Z toho pak vyplývalo i zklamání té části společnosti, která od Dubčeka očekávala naplnění představ o „socialismu s lidskou tváří“. Reformní vedení se před vojenskou invazí ocitlo v rozporné situaci – muselo buď riskovat otevřený konflikt se Sovětským svazem, anebo sovětskému tlaku ustoupit a přiznat domácí veřejnosti, že slibuje Moskvě konsolidaci v oblasti svobody slova a shromažďování.<sup>28</sup>

V SSSR, respektive u vedoucích politických představitelů, vývoj směrem k demokratizaci socialismu vyvolal snahy o jeho potlačení, neboť ukázal, že existuje alternativní podoba socialistického systému. Dnes se může jevit jako absurdní fakt, že Akční program KSČ a Dva tisíce slov byly považovány za největší problém dané situace. Sovětské vedení nebylo schopné politickým vyjednáváním potlačit obrodný proces usilující o praktikování prostých, leč nedocenitelných hodnot ve veřejném životě.

<sup>25</sup> Vondrová, J., J. Navrátil: op. cit., s. 11–12.

<sup>26</sup> Tamtéž, s. 9.

<sup>27</sup> Mlynář, Z.: Mráz přichází z Kremlu, Praha: Mladá fronta, 1990, s. 193.

<sup>28</sup> Vondrová, J., J. Navrátil: op. cit., s. 9–16.

Invaze vojsk pěti států Varšavské smlouvy potlačila naděje Pražského jara a stala se výrazným milníkem moderních českých dějin. Nutno zdůraznit, že NDR se účastnila pouze smluvně, nikoli fyzicky na území Československa, neboť události 2. světové války nebyly ještě natolik vzdálené, aby vojenská intervence nevyvolala historické paralely nepřijatelné nejen u obyvatelstva, nýbrž i v zahraničí. Neoprávněné vojenské překročení státních hranic bez vědomí a souhlasu vedoucích politických představitelů Československa i společnosti ovlivnilo výrazným způsobem jak politiku, kulturu, ekonomiku a další oficiální oblasti státu, tak i obyčejný život jeho obyvatel.

### 3. 1. 2 Normalizace

Cílem tzv. normalizace bylo „*plně obnovit mocenský monopol komunistické strany a donutit československou stranu, aby rezignovala na jakékoli reformní záměry v oblasti politiky, ale i ekonomiky*“<sup>29</sup>. Její součástí byla i rovina kognitivní – obyvatelstvo mělo přijmout přítomnost vojsk Varšavské smlouvy za samozřejmou a ztotožnit se s názorem, že invaze byla nutným zásahem proti „hrozící kontrarevoluci“. Tento proces S. Červoněnko označil jako „rehabilitaci srpna“.<sup>30</sup>

Sovětský svaz disponoval v roce 1968 značnou mocí, proto byla invaze úspěšná po stránce vojenské, ne už ale po stránce politické. Nepodařilo se zavést plánovanou dělnicko-rolnickou vládu, proto musela KSSS zvolit systematický a flexibilní postup, jak situaci v Československu administrativně a politicky zvládnout po svém. Prosovětské mocenské struktury byly pro konsolidace československé politiky i společnosti nezbytné. Během listopadového jednání ÚV KSČ se vedení strany vzdalo úsilí o politickou reformu. Zasedání se stalo mezníkem, od kterého se začala formovat diferenciací členů strany. K prosovětské linii se kromě Biřáka a Indry začala řadit další jména z vedení strany – L. Svoboda, O. Černík, G. Husák, L. Štrougal, E. Erban, J. Lenárt, M. Jakeš aj. Moskva

---

<sup>29</sup> Vondrová, J.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970 4/4, Praha–Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK, 2011, s. 13.

<sup>30</sup> Tamtéž, s. 13.

se snažila zároveň odstranit ze svých pozic ty členy strany a vlády, kteří nebyli stoprocentním spojencem sovětů. Z hlediska moskevských zájmů nespolehliví lidé byli odstraněni rovněž ze státních a společenských organizací a samozřejmě z médií, která byla pro sovětský systém nástrojem propagandy. Josef Smrkovský byl odstraněn ještě před Dubčekem, protože vyloučení Dubčeka by dříve než v dubnu 1969 bylo předčasné.<sup>31</sup> Stejně tak Husák se chopil své funkce zpočátku velmi opatrně: „(...) přesvědčoval, že nebude nic měnit na politické linii, že se pouze změní přístup k její realizaci. Ujišťoval rovněž, že nebudou žádné politické čistky, (...).“<sup>32</sup> Systematickou kalkulací se Moskvě podařilo dosáhnout v Československu naplnění svých požadavků: „(...) invaze byla uznána za akt internacionální pomoci, vedení KSČ i KSS, NS (...) postihly rozsáhlé čistky, bylo odvoláno prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 21. srpna 1968, Akční program KSČ byl prohlášen za revizionistický dokument (...).“<sup>33</sup>

### **3. 2 Charakter opozice v období normalizace**

Opozice vůči režimu po srpnu 1968 získávala různé podoby a je možné kategorizovat ji chronologicky i podstatou.

#### **3. 2. 1 Typologie opozice**

Nesouhlas s postupem komunistického vedení vyjadřovalo jak obyvatelstvo, tak disidence. V české akademické oblasti jsou pojmy vztahující se k různým formám nesouhlasu se sovětským socialismem užívány nedůsledně a nahodile, neboť zatím nebyla dostatečně propracována teoretická základna k výzkumu. Západní politologové se konceptualizaci věnovali již od 60. let 20. století, polští a němečtí historikové pak zejména od 90. let 20. století. Pro všechny pokusy o kategorizaci projevů nesouhlasu s politickou situací je typické vypořádání se se zdůrazněním toho kterého proudu. Projevuje se zde zejména

---

<sup>31</sup> Tamtéž, s. 13–16.

<sup>32</sup> Tamtéž, s. 16.

<sup>33</sup> Tamtéž, s. 18.

opozice mezi organizovaným, intelektuálním či politickým odporem a masovými protesty obyvatel.<sup>34</sup> Například ve významné definici polského historika Andreje Friszkeho se pojmem opozice rozumí „*uvědomělá a plánovaná organizační nebo intelektuální činnost, na základě vyhraněného programu, jehož cílem bylo odstranění systému nebo jeho reformování směrem k omezení monopolu strany a obnovení subjektivity společností*“, odporem pak „*různorodé spontánní, neorganizované a neřízené projevy nesouhlasu s vnucovaným politickým pořádkem*“.<sup>35</sup> Takové typy definic však jiní autoři odmítají pro zdůrazňování intelektuálů a naopak podceňování role masových protestů řadových obyvatel.<sup>36</sup> Typologii aplikovatelnou i na vývoj v socialistickém Československu vytvořil polský historik Padraic Kenney, který rozlišil pět typů projevu nesouhlasu s politickou situací<sup>37</sup>:

1. reformní disent uvnitř komunistické strany;
2. občanský disent;
3. opozice vycházející z církevního prostředí;
4. opozice vycházející z kontrakultury;
5. nacionalistická antikomunistická opozice.

První čtyři typy opozice spolupůsobily v normalizovaném Československu a jednotlivce lze často zařadit pod více typů. Kategorizace slouží zejména ke zpřehlednění a utřídění situace, nikoli k empirickému potvrzení a segregaci daných typů v praxi. Nicméně ke sjednocení jednotlivců patřících více či méně do některého proudu opozice došlo na základě hnutí za lidská a občanská práva v období, které můžeme označit jako občanský disent.

---

<sup>34</sup> Blažek, P.: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu, In: Blažek, P. (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha: Dokořán, 2005, s. 10–12.

<sup>35</sup> Tamtéž, s. 13.

<sup>36</sup> Tamtéž, s. 14–15.

<sup>37</sup> Tamtéž, s. 16.

Samotný pojem disent je od 60. let 20. století užíván západními novináři k označení „*veřejně vystupujících kritiků sovětského režimu*“.<sup>38</sup> Doslovný význam pojmu disidence je „*odštěpení od státu či hnutí*“.<sup>39</sup> V této práci je pojmem disent rozuměno v intencích definice Juraje Marušiaka, chartisty, aktivisty Solidarity a představitele Krymských Tatarů, jako lidem, „*(...) kteří aktivně vystupovali proti komunistickému systému, na obranu lidských práv a základních demokratických svobod, iniciovali opoziční aktivity, neuchylovali se k násilí, respektovali demokratická pravidla v nedemokratickém světě, za jejich činnost jim hrozila represe a působili mimo oficiální mocenské struktury*“.<sup>40</sup> O disentu v Československu tak můžeme hovořit až v období normalizace. V této době se politika dostala do takové fáze vývoje, že umožnila vznik této formy vyjádření nesouhlasu.

### **3. 2. 2 Opoziční hnutí během normalizace**

V intencích rozlišení historika Milana Otáhalo lze chronologicky vymezit konkrétní typy opozice, rozlišené i svojí podstatou.<sup>41</sup>

#### **3. 2. 2. 1 Opozice do roku 1977**

V období 1969–1977 opozici představovali exkomunisté. V letech 1969–1972 se snažili o svržení Husákova vedení. Po roce 1972, po proběhnutí soudních procesů, se opozice soustředila zejména na získání mezinárodní podpory, zaštitěné zdůrazňováním lidských a občanských práv.

Radikální mládež byla jedním ze směrů na počátku normalizace. Jednalo se o vysokoškolské studenty, ovlivněné tzv. novou levicí na Západě. Hlavní roli zde měli studenti FF UK pod vedením Petra Uhla – Jan Frolík, Jaroslav Bašta, Jaroslav Suk, Petruška Šustrová, Ivan Dejmal aj., organizovaní v „Hnutí revoluční mládeže“, které vzniklo na konci roku

---

<sup>38</sup> Blažek, P.: op. cit., s. 20.

<sup>39</sup> Tamtéž.

<sup>40</sup> Tamtéž, s. 22.

<sup>41</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 6.

1968, po bezvysledné vysokoškolské listopadové stávce. Vydávali a šířili zejména letáky i publikace, v nichž vyzývaly veřejnost k odporu proti byrokratickému a totalitnímu Husákovu režimu. Důraz kladli na aktivní odpor, v němž byl i její hlavní význam, protože získat vliv v továrnách se jim nepodařilo.<sup>42</sup>

Pro radikální studentský směr bylo typické, že nesouhlasili s kapitulantským postojem reformních komunistů a podepsáním Moskevského protokolu: „*Pro mě to bylo selhání toho politika. Já jsem si vážila akorát Františka Kriegela, kterej nic nepodepsal. (...) Když pak proběhla podzimní studentská stávka, tak viděla jsem, že ten můj názor je okrajovej, že ta většina to brala tak, že je třeba smířit se s tou situací, a to mně se prostě nechtělo. (...) Najednou jsem viděla, že to nejsou pro nás partneři, ty komunisti. Ne proto, že jsou komunisti, ale proto, že to přijali, tu okupaci.*“<sup>43</sup> P. Šustrová charakterizuje Hnutí revoluční mládeže:

*Ilegální skupina vznikla proto, že jsme viděli, že už se s těma svýma kolegama na fakultě neshodneme (...). My jsme prostě chtěli, aby ta okupace nebyla. Tak samozřejmě, že pár desítek mladých lidí nemůže odnikud vyhnat tanky. Tak jsme chtěli tu společnost jako probudit, aby tlačila na komunistickou stranu, aby to nějak udělali. Teď to vypadá strašně naivně, ale bylo to ve skutečnosti ještě naivnější, já si nedovedu vůbec představit, že ty naše letáky mohly někoho oslovit. Já si myslím, že pro normálního člověka sme museli bejt úplný blázni. A dobrej na tom byl snad jenom ten zápal nebo ta odvaha. (...) Ten obsah, že je třeba svrhnout byrokracii a nastolit skutečnou revoluci, byl to program trockistickéj tehdejší. (...) To, co my jsme chtěli, tak oni by nás stejně museli zastavit ty komunisti, i kdyby nepřijeli tanky. Protože ty změny, který my sme chtěli – otevřenou společnost, necenzuru, samosprávnou společnost – no tak to by bylo muselo tu komunistickou stranu smést. A navíc ve společnosti ty naše názory nebyly.*<sup>44</sup>

Politický proces s opozičními skupinami (Hnutí revoluční mládeže, exkomunisté i bývalí členové Československé strany socialistické v Brně)

---

<sup>42</sup> Tamtéž, s. 22–24.

<sup>43</sup> *Srpen 1968 aneb Příběh novinářky Petrušky Šustrové*, 31. 8. 2008, dostupné on-line: <http://www.postbellum.cz/cz/pribehy-20-stoleti/pribehy-20-stoleti.aspx> (27. 10. 2012)

<sup>44</sup> Tamtéž.



v roce 1972 uzavřel první etapu normalizace. Jeho cílem bylo upevnit husákovské vedení a vyřadit opozici ze společenského dění.<sup>45</sup>

Exkomunisté byli na počátku normalizace hlavním opozičním směrem. Jednalo se o část komunistů zbavených funkce a členství v KSČ, často i v existenční nouzi, kteří se však neocitli v kapitulantské pozici. Počtem c. půl milionu získali označení „strana vyloučených“. Udržovaly kontakty a nadále zastávali stanoviska pražského jara. Patří sem J. Smrkovský, J. Hájek, F. Kriegel, V. Slavík, J. Tesař, M. Hübl, v Brně pak např. J. Šabata, Z. Prikryl, A. Černý. V rámci tohoto opozičního hnutí se objevovaly rozdílné názory na míru organizovanosti. Někteří navrhovali vytvořit novou politickou stranu („Svaz komunistů Československa“), jiní trvali pouze na uplatňování programu bez formalizovaných struktur. Exkomunisté se pohybovali stále v rámci reformovaného socialismu a hodnot pražského jara, v ekonomické oblasti se hlásili k Šikově reformě, v politice věřili v reformovatelnost strany, ale systém měl být doplněn rovněž o lidská a občanská práva. Typickým rysem exkomunistů, alespoň v tomto období, bylo přesvědčení, že *„řešení československé otázky závisí na Sovětském svazu“*<sup>46</sup>. Jedním z předmětů jejich zájmu proto bylo obnovení suverenity státu, které by ve společnosti oslabilo negativní postoj vůči SSSR, mezi obyvatelstvem výrazný po srpnové okupaci. Konkrétním prostředkem působení byly např. samizdatové časopisy. Z významnějších lze jmenovat „Pokrok“, založený i zaniklý v roce 1971. Periodikum mělo prostředkovat veřejnosti informace zamlčované legálními médii. Jeho vliv na rezignující veřejnost byl však minimální.<sup>47</sup>

Mezi hlavní aktivity opozice patřily jednak diskuze o charakteru systému a možnostech jednání, jednak praktická činnost – rozšiřování letáků. V nich byla odsuzována okupace a občané byli vyzýváni k pasivnímu odporu. Brutální potlačení posledních masových demonstrací v srpnu 1969 odradilo obyvatelstvo od podobných vyjádření protestu. Opozice proto

---

<sup>45</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 67–69.

<sup>46</sup> Tamtéž, s. 29.

<sup>47</sup> Tamtéž, s. 34–37.

nabádala k bojkotu veřejného života – kin, divadel, používání MHD, a rovněž neúčast ve volbách v listopadu roku 1971. Volby byly výrazem postoje „občanů“, kteří šli k volbám a odsouhlasili navržené kandidáty. Obecná rezignace na veřejný život a konfrontaci názorů se stala součástí každodenního života pro příštích osmnáct let.<sup>48</sup>

Závěrečný akt Helsinské konference byl podepsán 1. 8. 1975 a znamenal zlom pro opoziční aktivity v celém východním bloku. Stal se explicitní a legitimní formulací a základem pro prosazování práv, jejichž potřeba a prosazování již byla v obecném povědomí disidence patrná. I u exkomunistů se dvěma požadavky stalo uznání občanských práv a obnovení suverenity státu. Typickým rysem opozice bylo, že se začali zapojovat i političtí vězni normalizačního režimu. Například J. Šabata projednával se spoluvězni dopis G. Husákovi. Cílem bylo dát najevo stranickým orgánům, že nerezignovali a usilují o dialog s mocí.<sup>49</sup>

### **3. 2. 2 Kulturní opozice**

Od vzniku Charty 1977 do sametové revoluce se dominantní silou stala kulturní opozice, představovaná nekonformními a perzekuovanými umělci a intelektuály. Milan Otáhal tento opoziční směr nazývá jako disent, protože pro něj na rozdíl od socialistické opozice byla typická tzv. nepolitická politika, jež se soustředila na lidská, občanská a kulturní práva a na kritiku vlády za jejich nedodržování.<sup>50</sup> Jednalo se v rámci normalizace i o první směr, jehož představitelé myšlenkově překonali socialismus, odmítli se k socialismu hlásit a byli schopni uvažovat v liberálních kategoriích.

Význam kulturní opozice spočíval spíše v udržování kulturní kontinuity, v zachování konkrétních hodnot, postojů i uměleckého a historického povědomí. Cílem bylo rovněž zachovat alespoň trochu přiměřené podmínky pro tvůrčí činnost, která bylo nedělitelnou součástí života i

---

<sup>48</sup> Tamtéž, s. 53–55.

<sup>49</sup> Tamtéž, s. 102–109.

<sup>50</sup> Tamtéž, s. 111.

identity příslušníků tohoto opozičního směru.<sup>51</sup> Samotný pád režimu pak byl iniciován znovu se probouzející občanskou společností v posledních dvou letech režimu, pražskými vysokoškolskými studenty, pražskou divadelní obcí a občanskými iniciativami, sjednocenými během revoluce v Občanské fórum. Role samotného kulturního disentu během sametové revoluce je však nesporná.

Jedním z prvních podnětů pro vznik kulturní opozice bylo tzv. bytové divadlo, kde se mohli omezeně realizovat zakázaní herci v zakázaných hrách a bytové semináře, kde zakázaní autoři, filozofové a vědci diskutovali, občas za přispění zahraničního vědce či filozofa. Na rozdíl od exkomunistů neměli tito aktéři politickou zkušenost a soustředili se zejména na napravování kulturního úpadku a mravní problematiku, což byly oblasti zájmu exkomunisty opomíjené.<sup>52</sup>

Nedělitelnou součástí kulturního hnutí byl underground, intenzivně potíraný stranickým vedením pro své silné působení na mladé lidi. Ivan M. Jirous charakterizoval underground jako „*společenství vzájemné záchrany lidí, kteří chtějí žít jinak, v jejichž hodnotovém žebříčku stojí výše touha po ukojení duchovních potřeb než snaha o dosažení hmotného zabezpečení, jak jim je nabízí establishment za cenu zřeknutí se všeho, co činí člověka neopakovatelnou individualitu svobodné bytosti*“<sup>53</sup>. Zdůrazněn byl kromě hudebního rozměru rovněž zájem intelektuální – úsilí o životní a duchovní postoj. Kultura jakožto základ undergroundu byla důležitá proto, že se jednalo o „*(...) poslední svobodnou oblast, do níž nemůže žádný totalitní sviňák vstoupit svou okovanou botou*“<sup>54</sup>. Jak již bylo zmíněno v úvodu, underground se politicky neangažoval – neusiloval o likvidaci systému, ale o vytvoření autonomní alternativy. Intelektuální zaměření bylo typické pro pražský underground, další významná skupina v severních Čechách se zformovala v dělnickém prostředí. Obecná propojenost s kulturní opozicí

---

<sup>51</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 111.

<sup>52</sup> Tamtéž, s. 113–116.

<sup>53</sup> Tamtéž, s. 117.

<sup>54</sup> Tamtéž.

vycházela z faktu, že četné soudní perzekuce s undergroundem byly vnímány jako útok na kulturu a svobodný projev vůbec. Procesy v roce 1972 byly i jakýmsi prvotním podnětem pro sjednocení různých opozičních směrů – „androšů“, bývalých členů ÚV KSČ, uměleckých teoretiků, spisovatelů atd.<sup>55</sup>

Vztaženo k výše zmíněné typologii opozice, v Československu tedy během normalizace existovaly všechny zmíněné směry, spadající úhrnem pod kulturní opozici. Opět se zde ukazuje nemožnost vést jasnou hranici mezi jednotlivými směry. Jednotlivci zařazení do kategorie underground zároveň vyznávali křesťanství, stejně jako mnoho představitelů občanského disentu (Václav Benda, Petruška Šustrová, Jiří Němec, Dana Němcová etc.). Samostatná katolická opozice v Československu nebyla výrazně organizovaná, byť můžeme jmenovat představitele církve katolické (František Lízna, Dominik Duka, Václav Malý) i evangelické (Jakub S. Trojan, Svatopluk Karásek), kteří byli disidenty. Církev v Československu byla oficiálně potlačena a odpor se soustředil na systematické tajné aktivity tzv. skryté církve (podzemní univerzita, setkávání věřících rodin po bytech etc.). Důsledkem bylo disidentství na úrovni jednotlivých křesťanů, nikoli v rámci samostatného opozičního směru. Kromě výše jmenovaných nelze opominout přínos Oty Mádra a Josefa Zvěřiny, teologů a kněží, kteří po celou dobu normalizace pořádali tajné semináře pro vysokoškolské studenty a vydávali samizdatovou literaturu. Nutno podotknout, že stejně jako v celé společnosti se i v rámci církevní instituce objevilo kapitulantsví a podlézavost režimu – prorežimně ladění jednotlivci zde byli organizováni v rámci „Sdružení katolického duchovenstva Pacem in terris“, které zkorumpovalo do něj zapojené kněze a biskupy.<sup>56</sup>

V rámci typologie disentu, převzaté od polského historika Padraica Kenneyho, můžeme studované autory zařadit do čtyř z pěti větví opozice.

---

<sup>55</sup> Tamtéž, s. 117–123.

<sup>56</sup> Cuhra, J.: Katolická církev odpor proti „normalizačnímu“ režimu, In: Blažek, P. (ed.): Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989, Praha: Dokořán, 2005, s. 67–78.

Nutně se zde však ukazuje vnitřní roztržičnost disentu a nejednoznačnost klasifikace. Někteří studovaní spisovatelé spadají do více směrů nebo se pohybují na jejich pomezí. Třebaže Gruša, Trefulka i Kliment otevřeně deklarovali svůj katolicismus, svým působením spadají spíše do „občanského disentu“ než do „opozice vycházející z církevního prostředí“.

*(...) člověk potřeboval něco, na co by se mohl spolehnout. Hledá to v sobě a v duchovní oblasti, což nejsou samozřejmě ideologie. Protože všechny ideologie, jimiž se člověk zabýval, skončily. Opírají se totiž o abstraktní myšlenky a často o myšlenky despotické, kdežto filozofie a náboženství, a dodejme ještě umění, se opírají o život. Jak to, že křesťanský ideál žije dva tisíce let? Protože je to příběh. Ježíš na kříži, který se narodil, něco vykonal a zemřel. Jestli vstal, či nevstal z mrtvých, to už je otázka Pána Boha a teologů. Ale je to skutečný lidský příběh.*

Milan Uhde rovněž pocházel z katolické rodiny s živou vírou, a přesto v souvislosti s prožitkem nacismu prošel etapou komunistického přesvědčení, byť nikdy nevstoupil do strany. Mladickým nadšením pro socialismus prošel i Vaculík, Putík, Klíma, Trefulka či Kohout – připomeňme Kohoutovy rané verše, opěvující Stalina, za něž mu později uštedřili kritiku u disentem spříznění Gruša a Trefulka. U mnohých autorů navíc splývá jejich počáteční komunistické přesvědčení s židovským původem, jako u Uhdeho či u Klímy. Eda Kriseová, stejně jako Chudožilov či Havel náleží do občanského disentu; Havel byl však velmi vstřícný jak vůči náboženstvím všeho druhu, tak vůči undergroundu.

Tak jako již v teoretické části práce znovu podotkněme, že se zde na individuálních příbězích demonstrují závažné historické události. Vzhledem k osobnímu prožitku nacismu či ke zkušenosti samotné války, pro dnešního člověka již stěží představitelné, je počáteční hledání východiska v ideálech socialismu pochopitelné stejně jako pozdější vystřízlivění. Ilustrativní funkci zde může posloužit například rodinný příběh Uhdeových.

*Rodiče se mnou nemluvili o politice, jenom vím, že si slíbili, že se už nikdy nesmějí dostat do situace, kdy by patřili ke společenským páriům, lidem, které společnost*

*nějakým způsobem odvrhuje. Tudy také vedla jejich cesta do komunistické strany. (...) Nebyli komunisté. Můj otec byl tradiční právník, maminka byla advokátka. Oba dobře věděli, že komunismus nemá s právem nic společného a že odporuje principům, ve kterých byli vzděláváni. Ale strach a hrůza z nacistické okupace byly takové, že oba byli svým způsobem zlomení lidé. Já je ctím, ctím otce svého i matku svou, ale vím, že moje matka se od časů nacistické okupace neusmála. Nepamatuji se, že by žertovala, vyprávěla vtipy nebo chodila na komedie.*

### **3. 2. 3 Charta 77**

*Charta 77 byla „volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě“<sup>57</sup>.*

Charta 77 odvozovala legitimitu své existence od mezinárodních smluv, ke kterým se Československo zavázalo.<sup>58</sup> Jednalo se o „Mezinárodní pakt o občanských a politických právech“, „Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech“, „Závěrečný akt helsinské konference“ a „Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN“. Oba zmíněné pakty byly přijaty do Sbírký zákonů ČSSR a vstoupily v platnost 23. 3. 1976.<sup>59</sup> Chartisté se podle svého přesvědčení pouze domáhali práv, která měla být uplatňována i v každodenním životě, nejen smluvně.

Problematickým bodem byla přítomnost exkomunistů, kteří v Chartě 77 zastupovali jeden z proudů této vnitřně různorodé disidentské iniciativy. Diference politického zázemí se stala problematikou řešenou samotnými chartisty, kteří k ní zaujímali odlišná stanoviska. Jan Tesař viděl v exkomunistech tzv. retardační proud. Vyjádřil zejména obavu z tíhnutí exkomunistů ke straně, z připuštění možnosti, že exkomunisté budou opět přijati do strany a jejich úsilí se omezí opět pouze na její reformování. Typickým představitelem exkomunistů a problému z jejich

---

<sup>57</sup> Prohlášení Charty 77, dostupné on-line: <http://klempera.tripod.com/charta77.htm> (11. 8. 2012)

<sup>58</sup> Blažek, P.: op. cit., s. 20.

<sup>59</sup> Prohlášení Charty 77, dostupné on-line: <http://klempera.tripod.com/charta77.htm> (11. 8. 2012)

přítomnosti v Chartě 77 byl pro něj Jiří Hájek.<sup>60</sup> Pavel Kohout naopak viděl ve vnitřní pluralitě Charty 77 potenciál, který však později nebyl využit: „*Snaha všech zbavit se starých předsudků dala vzniknout dělnému ovzduší otevřenosti, důvěry a pomalu rostoucích vzájemných sympatií.*“<sup>61</sup> Samotná angažovanost bývalých reformních komunistů v Chartě 77 navíc podle Kohouta odkazovala na slabost režimu a na jeho „shnilost“.<sup>62</sup> Bývá zdůrazňován rozpor v osobnosti komunistů, ze kterých se stali zastánci demokratických principů, respektive univerzálních lidských a občanských práv. L. Vaculík obhajuje integritu osobnosti, která prošla rozličným názorovým vývojem, na příkladu chartisty, kterému byl z okruhu spisovatelů jeho vypjatý názorový vývoj (i podle jeho názoru<sup>63</sup>) patrně nejvíce vytýkán: „*(...) osobnost, která sebe samu pocituje velmi vědomě, sociálně se angažovala vždycky velice silně, je naprosto konzistentní a v celém svém vývoji identická. Je si naprosto věrný v úsilí o poznání skutečnosti i v poctivé snaze jednat podle toho. Pro určité složky osobnosti míra jeho aktivity v mladém věku přesahovala stupeň jeho poznání.*“<sup>64</sup> U disidentů je zdůrazňováno úsilí o poznání, které mohlo být falešné, ale dočasný intelektuální omyl se nedotýkal morálky.<sup>65</sup> Z antropologického hlediska je esencialistické přepisování politického názoru jakožto součásti osobnosti, kterou nelze odestát, překonané. Navíc s přihlédnutím k dosti dramatické historické situaci, v níž názorový vývoj jednotlivců probíhal, je jeho průběh podle mého názoru srozumitelný.

### 3. 2. 3. 1 Vznik Charty 77

Strukturální podmínky umožňující vznik Charty 77 byly dané mezinárodní situací. Helsinská konference v roce 1975 vyjádřila úsilí o prosazování lidských a občanských práv, typické nejen pro státy v západní Evropě, ale

---

<sup>60</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 182.

<sup>61</sup> Kohout, P.: Kde je zakopán pes, Brno: Atlantis, 1990, s. 393.

<sup>62</sup> Tamtéž.

<sup>63</sup> Srov. Kohout, P.: op. cit., s. 295.

<sup>64</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 144.

<sup>65</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 196.

i pro politiku USA. Jak již bylo zmíněno, v Československu se lidská a občanská práva stala jakýmsi svorníkem všech opozičních proudů.<sup>66</sup>

Ač se přítomnost exkomunistů v Chartě 77 stala jedním z důvodů zpochybňování její důvěryhodnosti, dlužno podotknout, že samotný nápad k jejímu založení vzešel od bývalých reformních komunistů (zejména od Zdeňka Mlynáře). Samotnou iniciativu pak převzali představitelé kulturní opozice. Schůzek před založením Charty 77 se v prosinci 1976 účastnili V. Havel, J. Němec, V. Komedla, Z. Mlynář, P. Kohout, P. Uhl, J. Hájek a L. Vaculík. Od helsinských výborů, které v 70. letech vznikaly v zemích Sovětského svazu, se Charta 77 lišila zejména tím, že se jednalo o neorganizovanou iniciativu, která se tak jednak vymezila vůči zbyrokratizované straně a celému socialistickému systému, jednak tím deklarovala svoji otevřenost všem, kdo se s ní ztotožní myšlením. Dalším specifikem Charty 77 bylo překonání dobového myšlení tím, že odmítli spojit své požadavky se socialismem, byť reformovaným. Samotný název 77 vymyslel P. Kohout, který jej i zdůvodnil: „*Chtěli jsme se především vymknout všemu, co by společnému podniku tolika vyhraněných osobností vtisklo pochybný punc jednotnosti či dokonce organizovanosti.*“<sup>67</sup> Proto název Charta, a ne například výbor. Myšlenka tří mluvčích Charty 77 vzešla od Petra Uhla a měla význam jak symbolický (vyjádření vnitřní diference iniciativy – reformní komunist, kulturní obec, náboženský demokratický proud), tak praktický (nemělo se stát, že by všichni mluvčí najednou měli být uvězněni).<sup>68</sup>

### **3. 2. 3. 2 Požadavky a činnost Charty 77**

Typické pro Chartu 77 bylo úsilí o dialog s mocí, přičemž tento dialog nebyl omezen jen na konkrétní chartisty, ale vztahoval se na všechny občany. Jednalo se o úsilí řešit celospolečenské problémy, z nichž jedním

---

<sup>66</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 124–126.

<sup>67</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 392.

<sup>68</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 126–129.



byla i absence komunikace a vzájemné konfrontace názorů.<sup>69</sup> Jak měla Charta 77 ve své definici, nebyla formalizovanou organizací. Jejím původním smyslem bylo vyjádřit nesouhlas s důsledky politické a společenské situace a probudit myšlení a svědomí obyvatel. Mravní rozměr zde byl výrazně akcentován a stavěn do opozice vůči politice a straně. Jakákoli organizovanost nebo úsilí o politickou činnost by se mohlo změnit v mocenskú aspiraci signatářů. Odtud vycházely obavy z politizace Charty 77. Mezi samotnými signatáři se však objevovaly tendence řešit neúspěch iniciativy ve společnosti politizací Charty 77. Chartistům se nepodařilo vyburcovat společnost k odporu, iniciativa neměla zjevný efekt, jaký byl očekáván. K této názorové skupině patřili zejména revoluční marxisté-trockisté, jmenovitě například Jaroslav Šabata. Navrhoval určitou organizovanost nezbytnou pro získání širšího kruhu signatářů, činnost Charty 77 by se měla zaměřit na upozorňování na konkrétní příklady porušování občanských práv. Rovněž Jan Tesař prosazoval zaměření na každodenní problémy obyvatel a občanské aktivity, zejména v oblasti ekologie a zdravotnictví. Důležitou problematikou prolínající uvažováním všech chartistů byli političtí vězni. Tesař navrhoval zaktivizovat již existující „Výbor pro vězně“. Z těchto myšlenek nakonec vznikl VONS („Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných“) v dubnu 1978.<sup>70</sup>

Byť se chartisté odvolávali na oba zmíněné pakty, vybrali si z nich zejména kulturní, občanská a lidská práva. Jedinými sociálními a hospodářskými právy, která byla v prohlášení zmíněna a upozorňovala na neuspokojivou situaci dělníků, bylo právo sdružovat se, rovnost práva podílet se na vedení veřejných věcí, vyloučení diskriminace před zákonem a právo na stávkou.<sup>71</sup> Dominantním obsahem Charty 77 pak bylo upozornění na porušování následujících lidských a občanských práv a svobod – právo na svobodu projevu; právo na svobodu od strachu, které

---

<sup>69</sup> Tamtéž, s. 141.

<sup>70</sup> Tamtéž, s. 172–182.

<sup>71</sup> Prohlášení Charty 77, dostupné on-line: <http://klempera.tripod.com/charta77.htm> (11. 8. 2012)

obnáší možnost otevřeně vyjádřit svůj názor, aniž by za něj byl člověk perzekuován; právo na vzdělání; právo vyhledávat, přijímat, rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu; svoboda veřejného projevu; ochrana proti útokům na čest a pověst; svoboda náboženského vyznání; zákaz svévolného zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence; práva obviněných a jejich obhajoby; právo svobodně opustit svou zem.<sup>72</sup>

Jedná se o výběr těch práv, která úzce souvisela s osobností a prací signatářů a jejichž porušování se jich osobně dotýkalo. U jednotlivých práv byla rozvedena zejména nemožnost veřejného uměleckého, vědeckého nebo politického projevu, který neodpovídá ideologii marxismu-leninismu. Rovněž bylo upozorněno na tzv. rasové jednání, kdy děti disidentů byly perzekuovány vyloučením ze školy nebo nepřijetím pro politické názory či působení svých rodičů. Celý odstavec v krátkém textu Charty 77 je věnován problematice centralismu strany, respektive rozhodnutím vlivných jedinců ve straně, kteří kromě sebe a hierarchie strany nejsou nikomu odpovědní, přesto ovládají všechny státní instituce a organizace. Odtud pramení porušování zmíněných občanských a lidských práv.<sup>73</sup>

Husákovo vedení, ohrožené požadavky chartistů, na místo politického jednání vedlo dva typy perzekucí vůči signatářům – jednak přímé perzekuce chartistů, jednak zastrašování jejich sympatizantů.<sup>74</sup> Jednalo se o perzekuci typickou pro období normalizace – na místo šibenic byl vykonáván psychický tlak, pomluvy, zastrašování, věznění. Konfrontace s mocí v prvních měsících iniciativy chartisty výrazně postihla. Někteří aktivisté emigrovali, z mluvčích zbyl pouze J. Hájek (V. Havel byl uvězněn, J. Patočka zemřel na následky věznění a výslechů). Charta 77 se ocitla v krizi a v rámci iniciativy se začaly objevovat protichůdné názory, jak dále postupovat.<sup>75</sup> Dilema vztahu k majoritní společnosti

---

<sup>72</sup> Tamtéž.

<sup>73</sup> Tamtéž.

<sup>74</sup> Otáhal, M.: op. cit., s. 133.

<sup>75</sup> Tamtéž, s. 172.

výrazně prolínalo životem jednotlivých disidentů i jejich vzájemnými vztahy. Zjištění a interpretace jednotlivých názorů na individuální odpor nebo naopak úsilí zprostředkovat své ideje konformním obyvatelům Československa je jedním z bodů analytické části práce.

#### 4. ANALÝZA KLÍČOVÝCH SYMBOLŮ DISENTU

Sociální pole disentu bylo vymezováno několika klíčovými symboly, které zde budu určovat a dále analyzovat prostřednictvím metody Sherry Ortner. Sherry Ortner představila schéma klíčových symbolů vzhledem k jejich vlivu na lidské myšlení a jednání. Myšlenka hlavních, jádrových či dominantních hodnot není ničím příliš inovativním, přínosná je však přehledná schematizace. Ke stanovení klíčových symbolů lze užít metodu, kdy jsou analyzovány symboly a hodnoty, které se jeví jako předmět kulturního zájmu. Každá taková hodnota či symbol se prokáže více než jedním z indikátorů: narátoři sami říkají o symbolu, že je důležitý; symbol u narátorů vyvolává kladné či záporné emoce; symbol se objevuje v mnoha rozličných kontextech; symbol je výrazně rozpracován; k symbolu se vztahují výraznější kulturní omezení či sankce.<sup>76</sup> Vzhledem k tomu, že v této práci je aplikována i obsahová analýza, šestým kritériem je frekvence opakování daných pojmů ve zkoumaných textech.

Symbolem obecně je cokoli, co nese význam. Mohou jím být slova, představy, předměty, události etc. Schéma klíčových symbolů zahrnuje:<sup>77</sup>

1. symbol sumarizující – jedná se vždy o jednoduchý symbol, nesoucí množství významů. Shrnuje, co pro jednotlivce znamená kulturní systém, tj. zastupuje systém jako celek. Je předmětem uctívání.
2. symboly rozpracovávající – vyjadřují konkrétní aspekty a kategorizují zkušenost. Dělí se na zdrojové metafory a klíčové scénáře. Zdrojové metafory podněcují vnitřní postoje, tj. slouží jako kategorie pro uspořádání a porozumění prožívané zkušenosti. Klíčové scénáře podněcují ke konkrétnímu jednání, tj. udávají vhodný způsob jednání k dosažení očekávaného cíle.

---

<sup>76</sup> Ortner, S.: op. cit., s. 1338–1339.

<sup>77</sup> Tamtéž, s. 1339–1343.

#### 4. 1 Život v pravdě – sumarizující symbol disentu

Sumarizujícím symbolem zkoumané skupiny je život v pravdě. Má vždy existenciální rozměr. U Kohouta, Vaculíka, Havla, Putíka má autentický život v pravdě existenciální dimenzi oproštěnou od konkrétního náboženského vyznání, ale vztahující se k jakémusi vyššímu smyslu. U Kohouta a Vaculíka se jedná o samotnou hodnotu života a radost z něj. Byť se u nich objevuje „věčné zatracení“, „cena za duši“, „nadčasová hodnota umění“ etc., jejich důraz je kladen zejména na hodnotu aktuálního života, společenství a individuální i kolektivní identity. Eda Kriseová zdůrazňuje cit pro druhého člověka i pro život, z něhož vyplývá opravdovost života. V analyzované novele rozlišuje „(...) lidi na ty, kteří nemilovali, a na ty, kteří si láskou a utrpením vysloužili jiný přístup k životu“<sup>78</sup>. U Havla dominuje důraz na individuální identitu s duchovním a mravním přesahem a zaměřením na vyšší smysl a odpovědnost. U Putíka se jedná o spravedlnost v Derridově smyslu, tj. procesuální vědomí spravedlnosti, které je stále na příchodu, samo je však neuchopitelné a musí být stále vynalézáno. Existenciální dimenze u něj zahrnuje rovněž existenci duše a vědomí krize identity, společné s Havlem. U Klímy, Klimenta, Trefulky, Gruši a Chudožilova má transcendentno konkrétní náboženskou formu. *"A tradice, morálka, hierarchie, solidarita, umění. Duchovní svět, který jsme vytvořili nad jedním křížem a nad jednou trnovou korunou."*<sup>79</sup> Transcendentno je zde proto charakterizováno pojmy jako „(metafyzické) provinění“, „vědomí hříchu“, „boží milost“, „mravnost“, které vždy předchází „víra“, „iracionalita“ etc. U celé studované skupiny se objevuje přesah každodenního života, ať už přímo k Bohu, nebo k abstraktním hodnotám. *"(...) snad pouze skutky, které udělá bez biologické nutnosti, nad ní, proti ní, láska, soucit a věrnost, spravedlnost a sebeztyžnění, to všechno je Bůh v člověku."*<sup>80</sup> Schopnost povznést ducha, daná nepochybně smyslem pro umění a spisovatelskou praxí, odděloval tuto část disentu od všech zaujatých pragmatičností a přízemní

<sup>78</sup> Kriseová, E.: Jméno, In: Jméno-Milost-Ráchel, Praha: Prostor, 2007, s. 18.

<sup>79</sup> Kliment, A.: Nuda v Čechách, Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 37.

<sup>80</sup> Trefulka, J.: Zločin pozdvižení, Praha: Práce, 1991, s. 132.

racionalitou. „*To, z čeho na mne dýchne krása, Alžbětě musím převést do prózy. Ta ženská neví, co je oblak. U ní všechno jsou mraky. Oblak uslyší jako povlak, myslí na cejchy.*“<sup>81</sup> Člověk podle zkoumané části disentu potřebuje myslet a jednat v souladu s tímto postojem, který mu poskytuje „*víru, že člověk směřuje jinam než do země*“<sup>82</sup>. Život samotný má u zkoumané skupiny nejvyšší cenu. V úsilí naplnit jej a „žít doopravdy“ neustále prolíná cit pro závažnost i bezprostřednost daného okamžiku s vědomím pomíjivosti a marnosti, z něhož pak vychází smysl pro transcendentní rozměr. Vědomí „věčnosti“, „planetárního času“ etc. je protikladné dočasnosti a marnosti lidského života. „*(...) jeden život by měl být nanečisto, aby se člověk mohl rozmyslet, co je vlastně zač a čím by chtěl být (...)*“<sup>83</sup> Je nutno přiznat, že disent se nezastřešil žádným jednotným vizuálním symbolem. U některých osobností můžeme identifikovat symboly západu jakožto svobodného světa, např. americkou vlajku, u jiných křesťanský kříž. Může to být způsobeno jak vnitřní diferenciací disentu, tak faktem, že disent byl seskupením vytvořeným objektivními okolnostmi. Sumarizující symbol tak měl podobu ryze filozofickou a existenciální, nikoli materiální. Je pravděpodobné, že zde sehrála roli i nutnost skrývání v důsledku perzekucí a sledování. Disidenti se zaměřili na projevovalí názorů a postojů, nikoli na demonstraci materiálních symbolů.

Svoboda slova je symbol odvozený ze života v pravdě, stejně jako občanství, lidská a občanská práva, svoboda uměleckého projevu, národní kulturní kontinuita, tradice. Život v pravdě v sobě rovněž zahrnuje další hodnoty, sdílené v rámci celé zkoumané skupiny. Konkrétně se jedná o pojmy jako univerzalita, individualita, identita, integrita osobnosti, zakořenění, proces poznání, povznesení ducha, morální apel, odvaha, pluralita. Celý symbol života v pravdě vychází z univerzalisticky chápaných lidských práv. Na nich je pak založena představa lidské

---

<sup>81</sup> Topol, J.: Stěhování duší, In: Sbohem Sokrate-Stěhování duší-Hlasy ptáků, Praha: Torst, 2001, s. 119.

<sup>82</sup> Trefulka, J.: Zločin pozdvižení, s. 132.

<sup>83</sup> Tamtéž, s. 149.

podstaty i společenského a politického uspořádání. Měřítkem správného uspořádání věcí je občanská společnost, právní stát, humanita a univerzální lidské potřeby i přirozenost.

Univerzalita v sobě zakotvuje určitou absolutizaci prožitků, událostí a jevů, tj. nedělitelnost lidské zkušenosti: „*Kdyby se vyskytl (...) psáč tak posedlý, že by zachytil pět miliard příběhů, a pak by z nich vyškrtal všechno, co by našel společného, kolik by asi zbylo? Z každého osudu sotva jedna věta, okamžik jako pouhá krůpěj v moři, (...).*“<sup>84</sup> Pro disent byla příznačná relativizace prožitků a zkušeností, zakotvená ve vědomí existenciální pomíjivosti a v hodnotě individuality. „*Ale některé příběhy, které se nám zdály být vyprávěny nebo které nám jako skutečné taky skutečně vyprávěny byly a jen jako sen se nám zdály být, jsou jako všechny prosté: Mezi zrozením a smrtí se vůbec nic nestalo. Také jsou velmi bohaté: Mezi zrozením a smrtí se odehrálo velmi mnoho.*“<sup>85</sup> Univerzalita zahrnuje nedělitelnost všech hodnot a práv, vztahujících se k jednotlivci, k jeho důstojnosti, svobodě etc. Zdůrazňována je nedělitelnost světa, vědomí sdíleného lidství, které ve své přirozenosti nemůže být ničím rozděleno.

Od hodnoty jednotlivce se má v optice disentu odvíjet veškeré jednání i myšlení; každý jednatel je měřítkem morálky. Z toho vyplývá jak individuální odpovědnost, tak pojetí mravnosti stejně jako pojetí společnosti. Jednatel je u disidentů pojímán jako autonomní bytost, a zároveň jako součást nedělitelného celku. Dominuje zde přesvědčení o svobodné vůli a aktivitě, o zodpovědnosti. Každý člověk je zodpovědný za své jednání a myšlení, není to oběť strukturálních podmínek. Odvolávání se na ně je považováno za alibismus a osobní slabost. Z hodnoty jednotlivce vyplývá důraz na vzájemnost lidí, na vytváření společenství a zájmových skupin, které jsou však založeny na principu spontánnosti a na respektu k člověku jako takovému. Význam samotného disidentského počínání nebyl poměřován množstvím získaných stoupců. Na slově a

---

<sup>84</sup> Klíma, I.: *Láska a smetí*, Praha: Hynek, 1999, s. 29.

<sup>85</sup> Kliment, A.: *op. cit.*, s. 198.

činu každého jednotlivce vždy záleží, a význam aktivit proto spočíval v nich samotných. „Vzdor skromným výsledkům jsem nadále pro to, zkusit v obdobných situacích i s možnými následky vše, co se dá.“<sup>86</sup> Aktivita disentu považovaná za existenciální projev byla pojímána jako předstupeň celospolečenské krize, permanentně a latentně v socialismu přítomné.<sup>87</sup> V samotném individuálním vyjádření názoru spočívala symbolická „moc bezmocných“; disidenti měli pocit, že i když nedocílí společenské a politické změny, mohou dokazovat mocenskému aparátu, že není schopen podrobit si celek. Preference sociálního původu nad individuálními charakteristikami, projevují se v diskriminaci dětí disidentů, byla nekompatibilní s přesvědčením disentu. „(...) *nenávistnou pečeť třídního boje, která zmáčkne ještě nenarozenému dítěti hlavu jako vysoké kleště a oceňuje ho.*“<sup>88</sup> Hodnota jednotlivce u Trefulky je zakotvena v dialektice lidského života s Boží existencí.

Individualita se v úvahách disidentů projevuje v dialektice se společenskými determinantami. I v podmínkách protikladných přesvědčení jednotlivce lze individualitu uplatnit, byť by byla jen negací objektivní skutečnosti. V každém politickém systému záleží na povaze člověka a na kvalitě mezilidských interakcí. Nakonec i samotná společenská situace je spoluutvářena intencemi jednotlivců. „*Kdo nakonec veřejně prohlásí, že únor 1948 na nás nespadol z nebe, nýbrž jen stvrdil poměry, na něž se zadělávalo dávno předtím?*“<sup>89</sup> Základní životní pocit vždy začíná v mysli každého člověka; směřování pesimismu či rezignace k vnějším, neměnným okolnostem bylo nahlíženo jako alibismus. Vědomí dialektiky v sobě zahrnuje pokoru a pomíjivost lidského života, tj, prosté zjištění, že svět existuje nezávisle na člověku a jeho smrti. S tím souvisí i nepoznatelnost věcí světa, vymezená

---

<sup>86</sup> Kohout, P.: Kde je zakopán pes, Brno: Atlantis, 1990, s. 62.

<sup>87</sup> Srov. Havel, V.: Moc bezmocných, In: O lidskou identitu, Praha: Rozmluvy, 1989, s. 104–105.

<sup>88</sup> Kriseová, E.: op. cit., s. 13.

<sup>89</sup> Chudužilov, P.: Proč necítím národní hrdost, výbor z publicistiky 1967–1998, Praha: Dauphin, 1999, s. 122.



v protikladu k socialistickému „poručíme větru, dešti“. Od těchto názorů se odvíjí i žádaná a očekávaná míra aktivního působení člověka ve společnosti. „(...) člověk se může chovat zpupně, když nejen zbožní své já a prohlásí se za výkvět hmoty a života, ale také když sebevědomě uvěří, že správně pochopil nepochopitelné a vyjádřil nevyjádřitelné, když vymýšlí neomylná dogmata a (...) sápe se do prostor, před nimiž by měl leda sklopit zrak a stanout v tichosti.“<sup>90</sup> Ve hře Milana Uhde Děvka z města Théby prolíná jako ústřední téma vztah jednotlivce a společnosti, respektive idealismus spočívající v marnosti lidského počínání v konfrontaci se společenským uspořádáním.

Občanská společnost je chápána jako „přirozený řád“ a úsilí o lidská a občanská práva jako samozřejmý nárok. Veřejná a nezištná angažovanost ve prospěch celku je považována za samozřejmý postoj. Pravda je symbol jak statický, tak procesuální. Z individuality vyplývá pluralita názorů, a tudíž pravda jako poznávací proces, který se liší u každého jedince. „(...) klid a jistota, že jako ono přetrvají i skutečné pravdy a hodnoty, k jejichž poznání jsem dospěl tak svízelně, a proto je tím méně hodlám někdy vzdát.“<sup>91</sup> Zároveň Pravda je definována vágně jako cokoli, co je v souladu s autenticitou pravdivého života a nebrání jejímu prosazení. Taková Pravda odpovídá univerzalizmu a je považována za jedinou možnou; proto má existenciální, metafyzický přesah. S občanskou společností souvisí ocenění individuálního talentu a píle v podobě pracovního kontraktu, který se stává základem identity. V optice disentu byl jako nešťastný prvek zdůrazňován rozklad pracovní morálky, který nakonec objektivně přispěl i k rozkladu ekonomiky a systému samotného. Motivace a ambice usilovat o cosi vlastního a vlastněného je základem životaschopné společnosti. V Československu již nemohla dle Chudožilovat pomoci ani perestrojka. „I kdyby náhodou nabízeli něco prospěšného, svobodnější podnikání například, lidi se za nimi nepohrnou. Ani ne tak z obav, že by jim to zase jednou sebrali, jako spíše z definitivního poznání, že k penězům a živobytí lze snadno přijít i

---

<sup>90</sup> Klíma, I.: op. cit., s. 123.

<sup>91</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 407.

bez práce.“<sup>92</sup> Preferována byla společnost oproštěná od ideologie, slibující lidem zázraky a ideální uspořádání. Společnost má rovněž především naplňovat potřeby jednotlivce, zatímco socialistický systém využívá člověka k dosažení vlastní vize. V době Charty 77 již navíc ani o tuto společenskou vizi neusiloval – jednalo se jen o naplnění osobních zájmů vlivných aparátníků.

Patriotismus ve formě fyzického nebo duchovního zakotvení na konkrétním místě se objevuje v celé zkoumané skupině. Někdy se jedná o hmatatelné zakořenění, které je zdánlivě v rozporu se zastávaným univerzalismem.

*Při posledním výjezdu z Prahy čistíme ještě před zimou hroby babičky Fíny i mých rodičů, když už se otáčíš, dotknu se rychle oběma rukama hlíny, myslím, že už vím, proč, (...).*<sup>93</sup> Krajina jako symbol domova, zakořenění a identity patří k nejčastějším pojmům v Klimentově tvorbě. *"A byl jsem a jsem navždycky určen a stalo se to na vrchu, kterému se odvdzdycky říká Trojánky. Můj otec mě převrátil do krajiny a krajina se převrátila do mě, je to můj svět, můj osud, moje historie, můj jazyk, moje myšlenka, můj projekt, říkejte si tomu, jak chcete; je to a já jsem v tom zanesen. (...) Samozřejmě že to mohla být krajina někde pod Moskvou, u Heidelbergu nebo na Utahu, ale stalo se to na Trojánkách. Tak jsem teda tady.*<sup>94</sup>

Ivan Klíma se dobrovolně vrátil z USA, protože chtěl žít s lidmi, k nimž měl nejbliž díky společné zkušenosti, rodnému jazyku, historii, místu. Problémy Američanů nebyli jeho problémy, a proto je nechtěl ani řešit.<sup>95</sup>

Úsilí zachovat kulturní kontinuitu se prolíná se zakořeněností. *„(...) chodit sem o velikonocích, o dušičkách a o vánocích zapálit svíčky na hrobech básníků a muzikantů národa, (...). Už brzy, aniž to dnes mohu tušit, budu muset z dále prosit jiné, aby do bitvy s věčným plevellem na stoupili za mne (...).*<sup>96</sup> Potřeba zachovat kulturní dědictví, konkrétně manifestovaná v samizdatu, byla konfrontována s pojmy pro charakteristiku režimu, např.

---

<sup>92</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 107.

<sup>93</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 529.

<sup>94</sup> Kliment, A.: op. cit., s. 201–202.

<sup>95</sup> Klíma, I.: op. cit., s. 19.

<sup>96</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 219.

„kulturní temnota“, „bezduchost“, „husákovská polepšovna“ etc. Obavy z kulturního úpadku, ztráty tradic a návaznosti jsou u studovaných spisovatelů patrné. *„Přenechat českou kulturu dlouhodobě úředníkům, diletantům a zpěvákům vedlo by k trvalému duševnímu poškození oné části národa, která nemá doma knihovny, nabitě Čapky a Hemingwayj.“*<sup>97</sup> Tato neschopnost režimu a těch, kteří mu přísluhují, je ve zkoumané skupině opakovaně zdůrazňována. *„(...) dali možnost slabším a loajálním, aby vynikli nad silnějšími v oboru i v charakteru.“*<sup>98</sup> Chudožilov uvádí exemplárně případ jakéhosi vyvlastněného a následně zchátralého mlýna a zdevastované krajiny. *„Klapal tam po staletí, patřil do krajiny tak jako kostel nebo rybník. (...) Než jsem opustil Československo, přál jsem si ještě jednou, naposledy, vidět místa, která jsem měl rád. (...) nenašel jsem tam ani kostel, ani rybník, ani mlýn. V houští černého bezu jsem aspoň vyhrabal puklý mlecí kámen, pomník lidské hlouposti, závisti, zloby.“*<sup>99</sup> Přerušování historické kontinuity se nedotklo jen samotného umění, ale i například architektury či celé kulturní krajiny, na které se manifestuje samotný světonázor.

Integrita osobnosti souvisí s níže zmíněným požadavkem bezvýhradného zachování hranic a s nepřípustností kompromisu u těch, kteří se rozhodli vést otevřený spor s režimem. Pod integritu osobnosti spadají vlastnosti a pojmy jako svědomí, statečnost, zásadovost, přesvědčení. Disidenti se zachovali tak, jak se zachovali jednoduše proto, že si chtěli zachovat integritu osobnosti, a odtud kauzálně i své tvorby. Ocitli se v opozici proto, že jiný postoj by nemohli srovnat se svým svědomím, ne proto, že by k tomu byli předurčeni. Proto pojem „disident“ je proto exonymum, s nímž se samotný disident nikdy neztotožnil právě proto, že zkresluje situaci disentu. Jednak vyvolává dojem, že disidence je povoláním, nikoli existenciálním postojem, jednak izoluje disident od majority tím, že takové označení samo vytváří výlučnou skupinu namísto charakterizace

---

<sup>97</sup> Tamtéž, s. 223.

<sup>98</sup> Kriseová, E.: op. cit., s. 32.

<sup>99</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 109.

jednotlivců, kteří deklarují, že vystupují i za ostatní obyvatele.<sup>100</sup> Kriseová ve své novele představuje zakázaného historika, který o svoji integritu přišel proto, že vydal svoji knihu pod jménem své kolegyně, která zaujala konformní postoj k režimu. Dotyčná žena mu odcizila nejen jeho autorská práva, ale i duši. „*Prodal jsem to poslední, co mi ještě zbylo, a tím jsem znehodnotil všechno, co bylo předtím.*“<sup>101</sup> Pokud člověk vynaložil svoji sílu a sebezapření na to, aby pracoval v dělnických zaměstnáních na místo intelektuálních, nenechal se zlomit při prověrkách etc., nemohl si zadat s kompromisem, pokud předchozí kroky měly mít platnost.

Studovaná skupina disidentů se odvolávala na hodnoty humanismu, které však nebyly přítomné ani v západní demokracii, prezentované zejména konzumem. Socialismus pak byl konzumní ve stejném smyslu, tj. důraz v socialistických zemích zde byl kladen rovněž na materii s tím rozdílem, že zde byl nedostatek zboží.<sup>102</sup> U Putíka či Havla se objevují explicitně výrazy jako „krize identity“.<sup>103</sup> Nestačí proto zrušit samotný socialismus a nahradit jej parlamentní demokracií; je nutné najít alternativu s existenciálním rozměrem. Samotná politická úroveň konfrontace s režimem měla existenciální původ. Opozice vůči režimu pramenila ze samotné potřeby pravdivého života a souladu s „intencemi života“. Intence života, dávající mu opravdovost, byly považovány za jeho samotnou, samozřejmou podstatu. Jednalo se o pluralitu, seberealizaci, osobní svobodu a nezávislost, kritický rozum, diskuzi.<sup>104</sup> Socialismus si v optice studovaných autorů vážil jedince pouze jako stavebního prvku systému. U autorů se opakovaně objevuje kritika vyzdvihování obecnosti a potlačování individuality, stejně jako realizace zájmů systému, nikoli zájmů individuálních.<sup>105</sup>

---

<sup>100</sup> Srov. např. Havel, V.: op. cit., s. 92–95.

<sup>101</sup> Kriseová, E.: op. cit., s. 28.

<sup>102</sup> Srov. např. Vaculík, L.: Český snář, Brno: Atlantis, 1990.

<sup>103</sup> Srov. Havel, V.: op. cit.; Putík, J.: Odchod ze zámku, Praha: Hynek, 1998.

<sup>104</sup> Havel, V.: op. cit., s. 62.

<sup>105</sup> Srov. Havel, V.: op. cit., s. 62; Putík, J.: op. cit. etc.

Odkaz na srpen 1968 a myšlenková linie s Janem Palachem, explicitně zmíněná u Putíka, Vaculíka, Havla, je rovněž významným prvkem. Charta 77, s nadsázkou charakterizovaná jako „*morální apel k svědomí lidstva*“<sup>106</sup>, založená právě na silném mravním důrazu a apelu na kapitulantství, navazuje ve svém abstraktním a idealistickém rozměru na Palachův odkaz. Husákův režim byl důsledkem okupace a v optice disidentů byla sovětská invaze výrazným mezníkem, který zabránil reformě. Putík charakterizuje chartisty jako „*bojovníky proti okupantům*“<sup>107</sup>. Stejně tak u Havla se disidence objevuje jako postoj a aktivita možná až po srpnu '68.<sup>108</sup> U Kriseové se opakovaně objevuje srpen 1968 jako počátek formování současného společenství nepohodlných, perzekuovaných primárně podle toho, zda otevřeně souhlasili či nesouhlasili s invazí armád Varšavské smlouvy. Palachův čin se stává symbolem angažovanosti, svědomí a nekompromisního postoje. Výraz Palachovy tváře na posmrtné masce Putík hodnotí jako „*klid a mír člověka, který splnil svou povinnost*“<sup>109</sup>. Manifestuje se zde závazek jednat v souladu se svým přesvědčením bez ohledu na rizika a důsledky jednání. Svědomí a zodpovědnost vyplývající z nárokované hodnoty individualismu je oním závazkem. „*Stavěli jsme se jím (podpisem Charty 77) nejen proti přesile mocenského aparátu. Rozčílí i kohortu kolegů a zástup jiných spoluobčanů, kteří dávno uzavřeli s mocí tajnou dohodu a teď se k ní budou muset veřejně přiznat.*“<sup>110</sup> Chudožilov vyjadřuje symbolickou hodnotu Palachova činu svojí osobní událostí, když mu na kalhotách, kterých si velmi cenil a které nikdy nepotřebovaly čistit ani žehlit, vyrazily hnědé skvrny krátce po studentově protestu. Skvrny metaforicky přirovnává ke krvi.<sup>111</sup> Při rozlišení normativní a sociální roviny můžeme jako hlavní symbol v rovině jednání identifikovat podepsání či

---

<sup>106</sup> Putík, J.: op. cit., s. 250.

<sup>107</sup> Tamtéž, s. 330.

<sup>108</sup> Havel, V.: op. cit., s. 121.

<sup>109</sup> Putík, J.: op. cit., s. 365.

<sup>110</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 385–386.

<sup>111</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 137.

nepodepsání Charty 77, klíčového dokumentu, ke kterému se jedinec signací přihlásil, a tím aktivně projevil své odhodlání k životu v pravdě.

## 4. 2 Zdrojové metafor

Zakázaní spisovatelé užívali množství způsobů klasifikace, sloužících jako zdrojové metafor. Obecně nalezneme reference k židovské zkušenosti, zejména odkazy na židovské ghetto a židovský transport.

*Útěchou by mu mohlo být, že už není věčná židovská černá ovce, židů tu zbylo tak málo, že si jich pár set přidělali z nás, gójim, jsme sice neobřezaní, ale jako stvoření pro stejnou funkci, být postrachem, výmluvou, hromosvodem, ještě že naše ghetto má pořád tolik výběhů, že dosud nezasazen zákeřný jed a bomby zneškodní včas můj kapitán.*<sup>112</sup>

V souladu s úsilím zachovat si vlastní osobní svobodný prostor se v životě disentu uplatňovalo neustálé napětí a vyjednávání mezi snahou aparátu izolovat nepohodlné jedince, a tím je přinutit ke spolupráci, a snahou disentu nepodlehout únavě a neustálému zmenšování prostoru. „Někdejší roli židů nám stát dra Husáka přišil na tělo tak, že se nás začali bát i dva z našich nejměnějších přátel, sami židé.“<sup>113</sup> Vaculík užívá metaforu židovského ghetta jako prostředek odlišování dobra a zla a jako způsob ubránit se zlu pomocí stanovených hranic. U autorů, kteří prošli zkušeností 2. světové války, se objevuje pocit vydědění vázaný na židovský původ. U Putíka je patrné přirovnávání disidentské situace k válečnému transportu židů. Charakterizuje disidenty jako vězně vezoucí se v transportu a jednotlivé pohřby zakázaných spisovatelů přirovnává k vypadávání z onoho vlaku. Cíl zůstával v době normalizace v nedohlednu a zůstávala nezodpovězená otázka, kdo v transportu vydrží a kdo to vzdá či zemře. Podobně Kohout chápe život disidentů skrze metaforu běhu osamělých maratónských běžců.

Další výraznou zdrojovou metaforou je pobělohorské období v českých zemích. V rámci pobělohorského období, tj. celého období habsburské

---

<sup>112</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 161–162.

<sup>113</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 429.

nadvlády, z něhož disidenti zdůrazňovali kulturní úpadek české kultury a perzekuce, vyzdvihuje Kohout období obrozenectví. „(...) příkladem nám šlo obrozenecké muzikantství, které se v německém obklíčení muselo před sto třiceti lety spokojit s obytným salómem a přece z něho dobylo svět, když si v něm poradil Smetana, proč ne my?“<sup>114</sup> "Na přísném severu zdají se být dávno vyhaslé sopky hřbitovními kameny těch velkých snů, v jeskyních pískovcových skal se skrývali štvaní Čeští bratři, co odmítli emigrovat s Komenským. Věčně stará historie."<sup>115</sup> „Modlitba pro Martu“, tj. modlitba za ztracenou vlast čerpající z Komenského textu, se stala symbolem této zdrojové metafory a zároveň vyjádřením kontinuity české historie. Rovněž u Klímy je bělohorská bitva počátkem negativně nahlížené habsburské dominance, ke které přirovnával dobovou politickou situaci. "Prohráli jsme jednu bitvu hned na počátku třicetileté války a navždycky jsme ztratili království. České dějiny jsou dějinami porážek. Vždycky to začalo moc dobře míněným povstáním (...). Nedokonáno jest, patří na náš kříž."<sup>116</sup> U katolicky orientovaných disidentů se prolíná výrazný symbol křesťanství (martyrium) se životem v pravdě. Odtud je odvozena metafora křesťanského utrpení. Konkrétním symbolem této metafory je jak kříž, tak trnová koruna, zmíněná explicitně v souvislosti s pohřbem Jana Patočky. Disent jako onen „úhelný kámen, který stavitelé původně zavrhlí“, a který musel nejprve trpět, aby něco mohl získat. Bolest a život (věčný) jako dialektika je metaforou, skrze kterou si dissent svoji situaci vysvětloval. U autorů bez explicitního náboženského vyznání však tuto metaforu můžeme identifikovat v sekularizované formě též – jako kříž, který nesou i za druhé, aby dosáhli života v pravdě.

#### 4. 3 Klíčové scénáře

Vzhledem k důležitosti společenství vytvořeného společným zájmem či potřebou byla důležitá vzájemnost a podpora. „Kdo už nepodpoří ani

---

<sup>114</sup> Tamtéž, s. 37.

<sup>115</sup> Tamtéž, s. 353.

<sup>116</sup> Kliment, P.: op. cit., s. 46.

*prosbu o milost pro staré přátele, má vlastně jakýkoli projev lidské soudržnosti za nesmyslný, až směšný.*<sup>117</sup> Je zde patrný postoj protikladný socialistickému – pro režim bylo typické delegování povinností a závazků na státní instituce na místo mezilidské pomoci a komunikace. U disentu byla naopak zdůrazňována solidarita oproti netečné mlčící většině, zachování vazeb navzdory hrozícím sankcím. Nerezignovat na společné úsilí v podobě odvolání svého podpisu či obecně postoje, vzájemně se podporovat a nikoho ze svých přátel veřejně neobvinit či jinak nepoškodit byl jeden z klíčových scénářů, trefně vyjádřený v Kohoutově popisu setkání s kolegou před vlastní emigrací. *„Na měkko jsem, když vidím odjíždět neutlučitelného Havla, když odcházejí věčně optimistický Klíma a stále skeptičtější Vaculík, kteří se s léty stále tišeji stávají stále pevnější mravní bází zakázané kultury.*“<sup>118</sup> Připomeňme, že signatářství v rámci disentu fugurovalo jako symbol i jako scénář.

Úsilí disentu bylo zaměřeno dvojím směrem – jednak k uplatňování vlastní individuality, jednak k zachování historické paměti. Další klíčový scénář proto můžeme charakterizovat jako nárokování si práva jednat v každé situaci v souladu s vlastním přesvědčením. Tento způsob jednání měl za cíl zachovat hodnoty, které v sobě zahrnuje sumarizující symbol. V dialektickém vztahu mezi strukturou a aktérstvím se jednalo o nutnost rozlišovat dobro a zlo a zastávat dobro bez ohledu na rizika. Cíl disentu může vyznít vágně, byl však zároveň velmi prostý: zachovat si jednak osobní identitu, jednak integritu umění současného i zděděného. Individuální i kolektivní identita mohla být v optice disentu realizována v rámci strukturálních podmínek, tvořených garancí i praktikováním lidských práv. Disidenti požadovali to, co se podle nich žádat nemá, protože aplikace základních lidských práv má být samozřejmostí.

---

<sup>117</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 62.

<sup>118</sup> Tamtéž, s. 516.



#### 4. 4 Symboly disentu - průběžný závěr

Uvedené sumarizující i rozpracovávající symboly tvořily základ disidentských klasifikací i motivací a způsobů jednání. Ač zejména Vaculík kladl důraz na mnohobarevnost světa, tj. prosazoval kompromis a vymezoval se vůči černobílému vidění světa, u ostatních studovaných spisovatelů jsou patrné binární opozice jakožto zjednodušující způsob klasifikace, skrze který se vyrovnávali s konfrontací s režimem. Jedná se zejména o důraz na opravdovost, který kladli do opozice s potlačováním individuality a s mechanizací myšlení i jednání ze strany režimu. Utopický charakter socialismu byl v rozporu s požadavkem seberealizace, individuální odpovědnosti a integrity osobnosti i umění. Zdrojové metafory slouží zejména jako prostředek vypořádání se s izolací, v níž se disidenti ocitli. Samotné hodnoty, které disidenti zastávali, nebyly nijak specifické a v emické optice byly naprosto univerzální. Ale specifický význam, který byl těmto hodnotám ze strany disidentů připsán a jednání a postoje, které tento význam podnítil, vytvořil oponenturu socialistickému režimu.

Symboly a hodnoty disentu (život v pravdě, svoboda, odvaha, víra, mravnost, povznesení ducha etc.) určovaly patos kulturní opozice. Vedly k důrazu na morální apel a ke glorifikaci jednotlivých osobností. Navzdory deklarovanému zápasu o univerzální lidská práva disent nenabízel žádné řešení pro každodenní život „mlčící většiny“. Nekompatibilita univerzálních aspirací a patetických symbolů typických spíše pro umělce než pro „běžného“ obyvatele vedla k nezáměrné izolaci disentu, která se nakonec odrážela i v emických způsobech klasifikace a strategiích jednání.

## 5. ČISTOTA A NEČISTOTA PODLE DISENTU

Ze symbolické antropologie Mary Douglas pro účely této práce vybírám koncept rituální špíny a z ní vyplývající principy exkluze a inkluze, stejně jako utváření a stvrzování hranic společenství. Koncept špíny je univerzálním prvkem všech sociokulturních systémů. Jedná se o prostředek exkluze prvků, které nezapadají do konkrétní sociální klasifikace. Rituální pojetí špíny je vedlejším prvkem vytváření řádu. Pravidla vyhýbání, vyloučení či tabuizování elementů označených za nepatřičné vytvářejí hranice v rámci dané společnosti.<sup>119</sup> Zde lze nahlížet na totalitní systém a jeho oponenty dvojím způsobem. Koncept nečistoty by bylo možné aplikovat jednak na jednání představitelů socialismu a jejich postoje k disidentům. Disidenti z hlediska státní moci a zejména z hlediska členů Státní bezpečnosti, s nimiž byli konfrontováni nejvíce, představovali onu nečistotu, který je nutno eliminovat či neutralizovat. „(...) jednali s ním, jako by měl nějakou nakažlivou nemoc, která se dá přenést po telefonu.“<sup>120</sup> Konkrétní opatření vůči nepatřičným a nebezpečným prvkům existujícím v rámci systému se však lišili dle míry „škodlivosti“ a sociální pozice konkrétního disidenta. „*Tomina táhnou za pyžamo po schodech, mě zvou měsíčně na výhrůžky do obvodní úřadovny Veřejné bezpečnosti, přítele na diskuze do budovy předsednictva vlády; je ve vyšší obslužné třídě - de luxe.*“<sup>121</sup>

### 5. 1 Socialismus a klasifikace v disidentské optice

Podstatou socialismu byla ve vnímání disidentů monolitičnost a snaha o nastolení jednoduchého, bezrozporného řádu. V intencích Mary Douglas se jednalo o snahu o „čistý“ řád, tj. takový systém, kde je jakákoli možná zkušenost fixovaná a stabilní.<sup>122</sup> Disidenti se vymezovali vůči neměnnosti a nehybnosti systému, vůči jeho neživotnosti, která byla opakem přirozené touhy po naplněném a svobodném životě. Společným kritériem

---

<sup>119</sup> Douglas, M.: op. cit., s. 160–161.

<sup>120</sup> Kriseová, E.: op. cit., s. 13.

<sup>121</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 338.

<sup>122</sup> Douglas, M.: op. cit., s. 163–164.

totalitního systému v optice disidentů je jeho neživotnost a utopický charakter. Z toho jsou pak odvozeny rysy, na nichž se více či méně shoduje celá zkoumaná skupina disidentů – neautenticita, zahrnující mechanizaci a ritualizaci myšlení i jednání, přetvářku a lež. Rovněž manipulace systémem, zahrnující rozplynutí individuality, absenci kritického myšlení a diskuze, stejně jako nakládání s člověkem jako se stavebním prvkem systému, nikoli jako s autonomní bytostí. Konkrétním projevem je spartakiáda, na jejímž příkladu se Jaroslav Putík vymezuje vůči vybraným rysům režimu: „*Cvičenec, to slovo mi připomíná cirkusovou terminologii: cvičená opice, cvičený pes. (...) Così se ve mně odjakživa bouří proti těm masovým a zmechanizovaným pohybům. Radost z toho, že člověk je částíčkou čehosi nespočetného a pevně dirigovaného z hlasatelských věží? (...) je to krása, z které jde strach.*“<sup>123</sup>

## 5. 2 „Mlčící většina“ v disidentské optice

Hlavní výrazy, kterými zkoumaná skupina charakterizuje majoritní společnost jsou konformita, rezignace, lhostejnost, strach, ústupky, zanedbanost, stádnost, pohodlnost, servilita, alibismus, prázdno v duši, zahnívání, zištnost, užítost. Disidenti měli často pocit, že společnost není schopná se z tohoto stavu hnout jinam, že lidé se poddali doktríně a nechtějí slyšet na žádnou výzvu. Vztek a bezmoc byly i na jejich straně. V jádru socialismu byla snaha „znásilnit“ zkušenost tím, že se uzavře do bezrozporných kategorií. Veškeré ideje byly vydávány za nezpochybnitelné a otázky byly předem zodpovězené. Socialismus lze chápat za nerealistický pokus vytvořit řád, který měl být odrazem elementární touhy po jistotách a stálosti, po vytvoření takového způsobu života, kde uvažování a hledání pravdy představují podružnou úlohu a nežádá se zde více než to, co je již obecně známo. Klíma charakterizuje jazyk totality jako „jerkštinu“, Havel jako „ptydepe“. Chudožilov zmiňuje jednoduše „umělost a vyprázdňenost našeho oficiálního jazyka“<sup>124</sup>. V té řeči, která již není schopna oslovit člověka, natož pak to v něm, co jej

---

<sup>123</sup> Putík, J.: op. cit., s. 387.

<sup>124</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 112.

přesahuje, se manifestují typické a kritizované rysy totality – bezduchost, prázdnota, uzavřenost, hloupost. Vaculík kriticky hodnotí mladé lidi, pokud nebyli schopni patřičně smýšlet a nechali se režimem zdiskreditovat, pokud jednali vyloženě prorežimně, a tím se otevřeně odvraceli od správných hodnot. „Zvláštní, jak lidé nakonec spíš přijmou dogma, jež jim vyhovuje, než skutečně svobodné jednání.“<sup>125</sup> Socialismus byl v rozporu jak s přirozeností člověka, tak s přirozeným průběhem života.

*Nikdy jsem doma v Československu neslychal jiné slovo než zítra. Prvních čtyřicet let reálného socialismu proběhlo v radostné atmosféře chystaného svátku, který však nikdy jaksi nepřišel. (...) Nebylo by rozumné vzít už jednou život tak, jak je, v jeho přirozených dimenzích a formách, nesvázaných ideologickými sítěmi?<sup>126</sup>*

### 5. 3 Ritualismus socialistického systému

V socialistickém systému byly přítomné prvky rituálu. Rituál ve své negativní podobě může být v intencích Mary Douglasové definován jako rutinizovaný, dekontextualizovaný akt. Na rozdíl od jiných symbolických aktů nepřenáší informace o intencích a závazcích aktérů. Takto pojmávaný rituál může být chápán jako synonymum pro prázdnotu, neživoucí konformitu. Problém prázdnoty symbolů je stále problémem vztahu symbolů k sociálnímu životu. Ritualismus ve smyslu rutiny a pokrytectví byl jedním z hlavních rysů socialistického režimu v disidentském náhledu. „*Pracující jsou manifestačně do práce, když nejdou zrovna manifestovat.*“<sup>127</sup> Spolu s manipulací spadl pod celkovou mechanizaci myšlení a jednání, napomáhající utopickému charakteru systému. Ritualizované myšlenky a aktivity byly chápány jakožto oproštěné od reality i od lidské přirozenosti. „*Vše formální, nezáživné jak úřední vyhláška o povinném očkování.*“<sup>128</sup> Typickým příkladem byl výše zmíněný jazyk systému, působící na obyvatele skrze cenzurovaná média a vytvářející nereálný svět, který

---

<sup>125</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 308.

<sup>126</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 114.

<sup>127</sup> Topol, J.: op. cit., s. 108.

<sup>128</sup> Putík, J.: op. cit., s. 384. Srov. Havel, V.: op. cit., s. 65–66.

však nakonec budil zdání přirozenosti. Výsledkem ritualizovaného světa je zbavení obyvatel individuálního, kritického rozumu a zodpovědnosti a jednání s nimi jako s prvky sloužícímu systému. Absence ducha je v rozporu s lidskou přirozeností, chybí zde proces poznávání a přesah bezprostřední reality. Ono prázdno v duši se „nedá zaplnit ani všemi věcmi světa“<sup>129</sup>. „Je to pořád tentýž zvrácený princip. Obětovat vlastního člověka a věřit, že to má nějaký vyšší, nadosobní, historický smysl. (...) já neznám žádný jiný smysl než osobní!“<sup>130</sup> Stereotypičnost byla nekompatibilní s opravdovostí a každý, kdo přitakal totalitnímu systému, byl v optice disentu „(...) panákem, který se směje, pláče, tančí a pracuje, ale bez chuti a smyslu, jako ti, co nemilují.“<sup>131</sup> Pro svoji neživotnost byl systém přirovnáván ke smrti a konformní lidé k mrtvým jakožto opak vůči životu disentu, který byl nepohodlný, leč živý a opravdový. U Trefulky je opozice živého a mrtvého jakožto opozice spontaneity a ritualismu vyjádřena na příkladu rituálu v církvi. „(...) že rituál je nakonec až ten poslední drápek, kterým se drží člověk v hloubi duše pochybující při církvi, že živá, skutečná víra, jakou on cítí a jakou by chtěl zapalovat v srdcích jiných, nic takového nepotřebuje.“<sup>132</sup> Na situaci disentu bylo manifestováno, že kdykoli je stabilní a striktní vzorec čistoty aplikován do každodenní reality, vede to v důsledku neflexibility nutně k rozporům. Stále zde však existují alternativy, které si žádají pozornost a lze je umlčet jen za cenu perzekucí nebo jiných nátlaků.

#### **5. 4 Metafory exkluze a inkluze jako prostředek vytváření a stvrzování hranic**

V rámci této práce je však záměrem interpretovat metafory exkluze a inkluze samotných disidentů v jejich vztahu k socialismu. Ač se signatáři Charty 77 charakterizovali jako společenství „volné, otevřené a

---

<sup>129</sup> Klíma, I.: op. cit., s. 156.

<sup>130</sup> Kliment, I.: op. cit., s. 94.

<sup>131</sup> Kriseová, E.: op. cit., s. 42.

<sup>132</sup> Trefulka, Jan: Svedený a opuštěný, Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1988, s. 46.

neformální<sup>133</sup>“, docházelo k zřejmému, ač neformálnímu akceptování a odmítání konkrétních osob. Tím se stvrzovaly hranice vůči majoritní společnosti, tj. společnosti konformní vůči režimu.

#### **5. 4. 1 Stvrzování a stírání hranic ve vztahu k identitě a morálce**

Symbolické pojmání toho, co nezapadá do řádu považovaného za přirozený a správný, jakožto špíny, získává u Putíka i doslovný smysl. „*PRAŠIVINA. Požírá charakter, šíří se styky, pozdravy, dopisy i drobnými úsluhami. Izolovat se je záležitostí hygieny, duševní i tělesné. Jde o zdraví. Vstup do zamořeného území vyžaduje masku na obličej a důkladné umytí.*“<sup>134</sup> Manifestuje se zde nutnost vymezit se vůči majoritě, aby nedošlo k „nákaze“ ve smyslu přejímání konformních intencí a způsobu jednání. Podobně Kriseová odděluje konformitu chápanou jako nepatřičnost od nekonformních, kteří se řídí vlastním rozhodnutím. „*Tihle lidé jsou prstí, z níž všechno klíčí a kvete. Ti druzí zemi vysušují, zaneřádí ji svými myšlenkami, šíří utrpení a smrt, protože jsou mrtví zaživa.*“<sup>135</sup> Topol ve své hře *Stěhování duší* přirovnává mezi řádky Rusy k hmyzu, a tím k něčemu nepatřičnému a protivnému. „*Jenomže Alžbětě říct hmyz. Hned vidí štěnice, rusy, šváby, vši.*“<sup>136</sup> Ve hře Milana Uhdeho je ten, kdo přistoupí na konformní jednání, rovněž chápán jako znečištěný. Toto morální znečištění činí z toho, kdo je jím postižen, „děvka“. Celou hrou prolíná obava ze stírání těchto hranic. Dobro a zlo již není v každodenním životě rozpoznatelné, a to vede k rezignaci a cynismu:

*(...) Přilháváme*

*své špíně čistotu, a co v nás zbývá*

*čistého, to tím pošpiníme. Není*

*žádného boha, sice by nás stvořil*

---

<sup>133</sup> Prohlášení Charty 77, dostupné on-line: <http://klempera.tripod.com/charta77.htm>; 11. 8. 2012

<sup>134</sup> Putík, J.: op. cit., s. 326. v originálu.

<sup>135</sup> Kriseová, E.: op. cit., s. 18.

<sup>136</sup> Topol, J.: op. cit., s. 117.

*k obrazu svému. Je-li bůh, pak věřím,  
že je zlý nebo nevidomý. Zemřít  
se nám však přesto nechce. Zásobujem  
svým masem veřejný dům světa. Žijem  
dál, a ta věc z nás ze všech dělá děvky.*<sup>137</sup>

Z konformity pramení rovněž schizofrenní pocit; k zachování integrity osobnosti je nutné nepřijmout normy, pokládávané za morálně znečišťující ve smyslu ztráty individuální identity. „*To jedním okem/ mám vidět tak, a druhým jinak? Mám/ chovat v svém nitru tisíc duší? Soudit/ i odpouštět – a ztratit se v té kaši/ tak jako ty? (...) Dobro? Zlo? Jen řekni,/ žes to i to! Já chtěla pouze jedno/ z obojího.*“<sup>138</sup> Zároveň je zde však patrný idealismus – není možné v každodenní realitě dodržet hranice, pokud se systém nachází v daném stavu. Dialektika individuálních představ a společenského uspořádání je zde tedy rovněž velmi patrná. Individuální počínání je vždy do značné míry determinováno podobou systému, a odvíjí se do značné míry ve vztahu k němu.

#### **5. 4. 2 Metafory exkluze**

Obecnou metaforou exkluze ve zkoumané skupině je odmítnutí podpisu Charty 77, případně podepsání Anticharty. „*Hrabal podepsal Antichartu – a Hrabalová Chartu.*“<sup>139</sup> Putík komentuje podpisovou kampaň Anticharty: „*Seznam bez konce, ženy ze slušnosti raději nezaznamenávám, jsou tam mnohé blízké duše. Tohle jim nebude prominuto.*“<sup>140</sup> Největším zklamáním obecně byl Werichův podpis Anticharty. „*Tento obraz mě drtí víc než pohled na sovětské tanky v Praze 1968. (...) Bože, kolik já už těch kapitulací viděl! Na jeden lidský život rozhodně příliš.*“<sup>141</sup>

---

<sup>137</sup> Uhde, M.: Děvka z města Théby, Praha: Dilia, 1967, s. 61.

<sup>138</sup> Tamtéž, s. 47.

<sup>139</sup> Putík, J.: op. cit., s. 254.

<sup>140</sup> Tamtéž, s. 253.

<sup>141</sup> Tamtéž, s. 252.

Vyloučen ze společnosti byl i spisovatel, který přistoupil na spolupráci s režimem, a tím i na prorežimní směřování či úpravu své tvorby. Putík se opakovaně vymezuje vůči mnohým kolegům, např. Bohumilu Hrabalovi, který vyjednával s nakladatelstvím Československý spisovatel. *„Vzbuzuje to zvláštní pocity, protože my ‚hrdě vzdorující‘, (...) vypadáme jako blbci – a o to režim usiluje.“*<sup>142</sup> Spoluprací s režimem spisovatelé popřeli nejen úsilí disidentů, ale i umění jako takové, které bylo spoluprací nevratně degenerováno. Umění a tvorbě bylo nutné vše podřídít, nikoli podřídít vlastní osobnost režimu za účelem další legitimní tvorby. *„Suverénem je samo umění a jemu je nutno se podřídít a sloužit (...). Neodpuštělné je porušení integrity. Všechno, co spisovatel činí nebo nečiní (...), je prověřováno jedině tímto kritériem.“*<sup>143</sup> Stejně tak členství ve Svazu spisovatelů bylo důvodem k exkluzi. *„(...) byl (Jan Otčenášek) ve Svazu, a odsouhlasil tedy mé vyhnání.“*<sup>144</sup> Jakýkoli veřejný, zdánlivě spřízněný projev byl důvodem k exkluzi, např. televizní rozhovor Jaroslava Seiferta s Janem Pilařem v roce 1984. *„Co s tím, když už i výkvět národa je ochoten učinit úlitbu, jen aby... jen aby co?“*<sup>145</sup>

U Ludvíka Vaculíka je nápadným kritériem exkluze emigrace. Tak jako zohledňoval konkrétní možnosti jednání, tak geografické místo pro něj bylo východiskem intencí jednání. Patriotismus se u Vaculíka projevuje fyzickým zakotvením v daném státě a plnění povinností vůči státu na jeho území. *„(...) se lidé s národem houfně ‚rozvádějí‘, vyvazují se z povinností ke státu, povinností, jež nám však přes jeho mizernou povahu zůstávají. Ač to zní neomaleně, lidem se má umět říct, že tento svůj jediný stát musejí kultivovat dobrou prací, a nápravou obecných mravů obnovit platnost starých občanských ctností a projevit dobrou vůli a toleranci ke všem, všem, dokonce i k ‚lidem režimu‘.“*<sup>146</sup> Přináležitost ke konkrétnímu území je determinantou národní příslušnosti. "Když se

---

<sup>142</sup> Tamtéž, s. 220.

<sup>143</sup> Tamtéž, s. 239.

<sup>144</sup> Tamtéž, s. 291.

<sup>145</sup> Tamtéž, s. 375.

<sup>146</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 203.



*někdo odstěhuje, (...) zůstane už navždy cizincem.*"<sup>147</sup> Emigrant nemá důvod bránit zájmy disidentů – např. Josef Škvorecký v Kanadě již nemá důvod spílat komunistům. Docházelo tak k jednoznačnému zmenšování a oslabování společenství, jehož příčinou ve Vaculíkově optice byla lhostejnost a rezignace na společné úsilí disidentů. "*(...) prohrěšek těchto lidí není v tom, že odcházejí, nýbrž v tom, že začali bojovat, jako by v tom boji mínili vydržet. Statečnost se musí rozpočítat jako voda na poušti nebo chleba v obležení: když mi dojdou, tak se zkrátka přestanu hýbat. A nelíbí se mi, že ti helikoptérou zachránění se mi pak budou pošklebovat: hele, už se nehýbá!*"<sup>148</sup> "*Mně na těch emigrantech taky vadí, že se považují za cennější lidi, než jsme my ostatní. Jako by právě oni byli obzvlášť hodni záchrany. Kdyby tu byla svoboda, jistě by zůstali. Tak svobodu ano, a masový hrob ne? Co si o sobě myslí?*"<sup>149</sup> Odchod ze země tak u Vaculíka je projevem neochoty nést společná rizika a převahy zjištěného zájmu u emigrantů a je jednoznačným důvodem vymezit se vůči těmto jednotlivcům. "*Nemůžu to brát jinak, než že každý, kdo odjel, dal mi výpověď.*"<sup>150</sup>

### 5. 4. 3 Metafory inkluze

Metafory inkluze byly opačné – nejednalo se pouze o podpis Charty 77 či jiných petic a prohlášení na podporu perzekuovaných, ale rovněž o zásadové postoje ve vyjednávání prorežimních výhod. Bylo důležité, aby spisovatel nepřijal nabídku legitimního publikování v prorežimních institucích. „*Znamenalo by to žít navždy v rozporu sám se sebou a také s vědomím, že bych se postavil proti lidem, kteří něco učinili pro zlepšení stavu této země.*“<sup>151</sup> Disent v 70. a v 80. letech 20. století (s výjimkou mladé generace od poloviny 80. let, která již byla zaměřena na jiné aktivity) považoval podpis Charty 77 za důležité vyjádření příslušnosti k daným myšlenkám a postojům. Ivan Medek charakterizuje signatáře: „*Já*

<sup>147</sup> Tamtéž, s. 254.

<sup>148</sup> Tamtéž, s. 340.

<sup>149</sup> Tamtéž, s. 346–347.

<sup>150</sup> Tamtéž, s. 383.

<sup>151</sup> Putík, J.: op. cit., s. 254.

*jsem Chartu podepsal proto, že jsem si myslel, že ti lidé, kteří žádají podporu, na to mají právo. A krom toho jsem se zbavoval pocitu schizofrenie. Bylo to vytvoření prostoru. Byl to pokus říct veřejně – takhle už to dál nejde. Charta rehabilitovala českou společnost u zahraniční veřejnosti, nebyla u nich tak nehybná.*<sup>152</sup> U vlastního rozhodnutí nepřijmout prorežimní angažmá ani emigraci se objevují pochybnosti jedině ve vztahu k dětem zakázaných umělců, které byly dle kolektivního principu automaticky získaly status „nepohodlných“ bez ohledu na vlastní názor. *„Rozhodnout, je-li dítěti spíše třeba odevzdat neviditelnou štafetu poznané pravdy, kterou pak bude možná doživotně třímat místo kružítko, pera či skalpelu v podobě lopaty, anebo raději štafetu přetvářky, která mu nicméně zaručí možnost vzdělání, (...) to byl nejtěžší úkol českých rodičů (...).*<sup>153</sup>

Na metaforách exkluze a inkluze můžeme vidět souvislost s klíčovým symbolem. Statečnost projevená konkrétními postoji jako výraz mravní čistoty, rezignace na život v pravdě naopak jako znečišťující zbabělost. Stejně tak utrpené ztráty a nesení rizik za skromný morální postoj odkazují na metaforu utrpení.

#### **5. 4. 4 Zachování výlučnosti, nebo kompromis?**

Účelem exkluze i inkluze bylo již zmíněné zachování hranic mezi systémem a konformní majoritou na jedné straně a oponenty systému na straně druhé. *„(...) nikoli jenom, že Izrael už nemohl před Hospodinem snášet ty urážky... Bojujíte, musíme aspoň někteří vědět, že nemůžeme zvítězit, ba není si ani co přát, abychom zvítězili. Poražené zlo mimo nás ujalo by se ihned uvnitř nás (...) Mám raději, když je vidím objektivně mimo sebe a můžu se od něj oddělovat (...).*<sup>154</sup> Cílem bylo zachovat si individuální identitu, která zahrnuje i schopnost rozlišovat dobro a zlo,

---

<sup>152</sup> Ivan Medek: Chartu jsem podepsal, abych se zbavil pocitu schizofrenie, 8. 1. 2012, dostupné online: <http://www.postbellum.cz/cz/pribehy-20-stoleti/pribehy-20-stoleti.aspx> (11. 8. 2012)

<sup>153</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 238.

<sup>154</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 70.

normální a nenormální stav věcí. Dobro a zlo i normalita a nenormalita byly chápány optikou západní morálky, ovlivněné antikou a křesťanstvím. Vaculík popisuje jeden z pravidelných výslechů u Státní bezpečnosti v Bartolomějské ulici: *"Oni si pomalu začnou myslet, že jejich myšlenky jsou směřodonné, že jejich pohled je normální a že jsou nám snad rovni! (...) My jsme v pořádku, vy ne. Přišel jsem vás upozornit, jaké je původní a správné postavení věcí."*<sup>155</sup>

Členství ve společenství disentu bylo chápáno jako existenční nutnost. Jeho význam je opakovaně vyzdvihován např. u Kohouta či Vaculíka. *„(...) tito milovníci života, v němž zcizené hodnoty jako jsou milovaná práce a širý svět nahrazuje teď především přátelství, (...).“*<sup>156</sup> *„Čím dál více mě fascinovalo, jak tato éra rozvrací svými tlaky biologické rodiny a vytváří místo nich jakési občanské, fungující velmi podobně, ale mnohem spolehlivěji.“*<sup>157</sup> Spisovatelé vnímaly jako jeden z nejsilnějších nástrojů totality upírání systematické potřeby tvořit, tj. zákaz tvorby a kontaktu s publikem. Udržet si duševní zdraví, nenechat se zahnat do úzkých a neztratit individuální i kolektivní identitu – k dosažení těchto cílů bylo nezbytné právě ono společenství, kde v rámci sociálních vazeb docházelo k stvrzování daných principů a hodnot. Právě proto byly principy exkluze i inkluze nekompromisní.

#### **5. 4. 5 Smířlivost ve vztahu k „lhostejné většině“**

Kdekoli existují nejisté či nejasné hranice mezi skupinami, nalezneme rituální koncept špíny na podporu těchto hranic. Jejich překračování je považováno za nebezpečné znečištění. Znečišťovatel je kritizován jednak za samotné překročení hranic, jednak za to, že ohrozil druhé.<sup>158</sup> S takovou situací byl konfrontován Vaculík, který zaujímal v rámci zkoumané skupiny ojedinělé stanovisko, hájící nutnost kontaktovat společnost a reagovat na každodenní záležitosti obyvatel. Takový názor

---

<sup>155</sup> Tamtéž, s. 140.

<sup>156</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 332.

<sup>157</sup> Tamtéž, s. 50.

<sup>158</sup> Douglas, M.: op. cit., s. 140.

byl považován za znevážení disidentského úsilí a splývání jeho postojů s konformní majoritou. U Vaculíka je patrná binární opozice: vědomí výlučnosti a vědomí nutnosti aspoň částečně se ztotožnit s „běžným“ člověkem: *"K čemu je dobré, když na jedné straně bude se třípytit skupinka nezlomných bojovníků, zatímco na druhé straně celá společnost spadne do úplného rozkladu (...)"*<sup>159</sup> Původní záměr vyburcovat svědomí široké veřejnosti se zvrhl v to, že veřejnost disidenty v jejich úsilí nechala, a ti pak platili vysokou osobní cenu za něco, co se stalo jen jejich privátní záležitostí. Vaculík se snažil vyrovnat se s pocitem, že nebojují za veřejnost, ale za zájmy své skupiny. Ochota ke kompromisu, ze strany ostatních disidentů ve zkoumané skupině negativně vykládaná, vycházela z vědomí, že disidentsví je záležitost náročná, která často přináší větší ztráty než zisky a všichni obyvatelé státu se nemohou vzdát všeho a vést stoprocentní zápas. Je proto nutné, aby si zachovali alespoň něco. Zde Vaculíkův názor koresponduje například s Pithartovým stanoviskem – je třeba odlišovat mezi principem a konkrétními možnostmi. *„Milionům lidí měl by někdo dát rozhršení: za to, že se neupálili jak Palach, pak že nestávkovali, že šli k volbám, že nepodepsali Chartu 77 a že by nevydrželi asi různá násilí. Je však třeba říct jim, že všechny ostatní povinnosti jim zůstávají."*<sup>160</sup> Pro Vaculíka byla typická smířlivost, vyplývající z vědomí, že svět i lidé jsou příliš komplexní na to, aby bylo možné dělat jednoznačné závěry. Rovněž u Jana Trefulky je patrný obdobný směr a odmítání jednostranných výkladů. *„(...) zůstává jakýsi kompromis, ani dobrý, ani špatný, lidé nejsou ani tak špatní, jak se na první pohled zdá, ani tak dobří, jak bychom si je přáli mít (...)"*<sup>161</sup> Opět se zde manifestuje přesvědčení o univerzální lidské zkušenosti a přirozenosti a z toho vyplývající víra v člověka jako takového a v to dobré v něm. *„(...) i když jsou lidi veliké a všelijaké -, přece nakonec člověk v celém širém světě nic jiného nemá, než zase člověka."*<sup>162</sup> Ochota ke smíru však nic nemění na nutnosti zachovat vlastní integritu, tj. i disident

---

<sup>159</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 24.

<sup>160</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 24.

<sup>161</sup> Trefulka, Jan: Zločin pozdvižení, s. 132.

<sup>162</sup> Tamtéž, s. 174.

zastávající smířlivější stanovisko nemohl slevit ze svých zásad a přistoupit na jakoukoli službu režimu. „(...) *poklonkovat a službičkovat, to snad je přece jenom lepší skončit v kriminále (...)*.“<sup>163</sup> U Petra Chudožilova je smířlivý postoj zakotven v jeho víře. Principiálně i příslušníky StB nahlížel individuálně. Smír u něj můžeme chápat jako synonymum křesťanského zadostiučinění a odpuštění, tj. nikoli jako prominutí praktikované v mezilidských vztazích, nýbrž jako postoj, který se vzdává hodnotících soudů a přenechává je vyšší moci. Exemplární ukázkou je popis pohřbu symbolické osobnosti chartistů Jana Patočky. Jedinou chvílí utichl řev policejních motocyklů, kterým měl být celý pohřeb sabotován. „*Nebáli se ani rušit kněze při obřadu. Modlili jsme se starou modlitbu, ale slovu nebylo rozumět. V neočekávané čtvrtminutě ticha jsme s překvapením slyšeli, jak říkáme: ‚A odpusť nám naše viny, jakož i my odpouštíme našim viníkům.‘ Silná chvíle života; skoro zázrak.*“<sup>164</sup> Tento postoj se prolíná s touhou žít a s úctou k životu, a potažmo ke každému člověku v jeho podstatě. „*Mám rád život. Život, který vytryskne všude tam, kde to alespoň trochu jde. Kde to nejde vůbec, tam vytryskne taky. K životu je nutno mít úctu.*“<sup>165</sup>

#### 5. 4. 6 Disent jako exkluzivní skupina

Jak již bylo zmíněno, dominantní názor ve zkoumané skupině byl však opačný. Ač disidenti ve své filozofii vyznávali koncept všeobecného lidství a z něj vyplývající vzájemnost a nedělitelnost světa a lidí, ve své praxi se oddělili ve výlučnou skupinu. „*Kdo tuší, že ztratí s nervy i kuráž nevzdat zásadní postoj pro okamžitou výhodu, má zvolit zdrženlivost či emigraci.*“<sup>166</sup> Spisovatelé si byli vědomi, že disidentství klade na jedince i jeho blízké vysoké nároky, a není proto pro každého. „*A krom toho ty nečekané bodance, že to je propsaný život, že to byl život, a není už. Že*

---

<sup>163</sup> Tamtéž, s. 149.

<sup>164</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 91.

<sup>165</sup> Tamtéž, s. 90.

<sup>166</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 115.

*jsou to obrovské ztráty! A trápení lidí!"*<sup>167</sup> Studování spisovatelé proto nesoudili ty, kteří k takovému postoji neměli sílu nebo odvalu a žili raději relativně pohodlným životem. Důležitým momentem zde však je fakt, že pokud se jednotlivec rozhodl vést s režimem otevřený konflikt, měl ho vést stoprocentně, bez náznaků konformity. "*Nezaplatil jsem za právo žít ve vlasti s vlastním názorem cenu deseti let umlčení a šikan, abych to ze strachu proměnil v plané gesto.*"<sup>168</sup> Citována je zde reakce na to, jak Kohout odmítl vycestovat s podmínkou, že uzavře s režimem tajnou úmluvu, s kým se může a nesmí stýkat a podá zprávu, s kým se sešel, o čem s ním hovořil etc.

Takové vytvoření hranic nutně vedlo k vytvoření výlučného společenství, kterému jsou často, dle výsledků mé analýzy neoprávněně, podsouvány elitářské postoje. Principiálně zde žádné elitářské postoje neexistovaly. Disidenti se domnívali zastávat stanoviska široké veřejnosti, respektive svůj postoj považovali za kompatibilní s univerzální lidskou přirozeností. „(...) otázka, co si člověk počne s vlastním životem, jestli se podrobí nebo se postaví proti – nikdy to není úplné určení. Někdy se člověk může postavit proti, a ocitne se mimo. To už je zlé, taková ta „ghettoizace“ je velmi ambivaletní. Ano, nechtějí mě, takže se můžu stáhnout s kamarády do úzkého kruhu, ale běda, když z toho udělám zásluhu, velikost a začnu si na tom zakládat.“ Úsilí o bezvýhradné zachování univerzálních hodnot, tvořících základ lidské vzájemnosti a nedělitelnosti, je však ve výsledku izolovalo od majority jako nezamýšlený důsledek jednání. Odlišení se z hlediska důsledků opoziční činnosti bylo vědomé: „*Pohoří a povodí zkušenosti nás už dělí od ostatních obyvatel téže země.*“<sup>169</sup> Ve vědomí disidentů i jejich kritiků, kteří jim vytýkají neschopnost či neochotu přiblížit se většině obyvatelstva, se vytratila propojenost zastávaných principů se společenskou strukturou. V motivacích i v praxi disentu se jednalo o hodnoty formující systematicky myšlení od doby osvícenství. Tyto hodnoty již nejsou vázané na každodenní realitu. Míra a vůbec jejich

---

<sup>167</sup> Vaculík, L.: op. cit., s. 395.

<sup>168</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 256.

<sup>169</sup> Tamtéž, s. 471.

zastávání však stále souvisí se sociální pozicí konkrétního jednotlivce. Rozpor mezi domněnkou, že hodnoty humanismu, ztělesněné v občanských a lidských právech, jsou univerzálně zastávanou hodnotou a tím, že vyznávání této hodnoty je v žité realitě vázané na konkrétní sociální status, způsobil podle mě izolaci disentu od majoritní společnosti. Pochybnosti o výsledcích vlastního úsilí se u zkoumané skupiny neobjevují nijak výrazně ve vztahu k majoritní společnosti, jako spíše k představitelům samotnému režimu. Zakázaní spisovatelé byli konfrontováni nikoli s představiteli moci, ale „pouze“ s StB. Zde u studovaných autorů vznikaly pochybnosti, zda jejich úsilí může mít relevantní výsledky.<sup>170</sup>

## 5. 5 Rozpory v disentu

Spor soustředěný kolem vztahu disentu s majoritou se demonstroval v polemikách vedených mezi Havlem, Vaculíkem a Pithartem na konci 70. let. Vaculík se ve své polemice *Poznámky o statečnosti*, napsané k příležitosti 50. narozenin Karla Pecky, vyjadřuje ke svému názoru na činnost Charty 77 a na význam věznění jejích signatářů. Jádrem úvahy je názor, který vyjadřuje celkový Vaculíkův postoj, totiž že působení Charty 77 nemá ve společnosti takřka žádnou odezvu. Věznění chartisté jsou jediným výsledkem, avšak Vaculík pochybuje, že taková perzekuce má společenský dopad. Spíše pouze ničí život každého jednotlivce a jeho rodiny. Vězení považuje za hrdinství, které se však „nehodí do života“ – má být krátkodobou epizodou; dlouhodobé řešení je však třeba hledat jinde. Hlavní problém Vaculík vidí v rozkladu norem a morálky, ne v perzekucích, které jsou navíc omezené, protože není v zájmu režimu vytvářet další hrdiny jakožto oběti systému. Husákovský režim se vzhledem k době již nemohl uchýlovat k praktikám stalinismu, a také byla pro něj výhodnější fyzicky relativně nenásilná, avšak totální a psychická kontrola obyvatelstva. Vaculík zde zlehčuje výsledky a věznění chartistů, které sám neprožil. Hlavní cíl vidí v tom, aby každý obyvatel neztratil

---

<sup>170</sup> Srov. např. Vaculík, L.: op. cit., s.; Kohout, P.: op. cit.

představu o tom, co je normální a aby se nepodílel svým tichým souhlasem na rozkladu společenských norem a hodnot. Každý k tomu má podle něj v každodenním životě možnost, protože všichni konformní obyvatelé nejsou jen „černí“ (zatímco disidenti by byli jen „bílí“): „(...) *slušné jednání nachází slušnou odpověď. (...) má cenu hrdinského skutku každý kousek poctivě udělané práce, každý projev neúplatnosti, každé gesto dobré vůle, vybočení z chladné rutiny nebo krok a pohled bez masky.*“<sup>171</sup> Vaculík viděl problém v tom, že disidenti bojují za vlastní záležitosti, zatímco každodenní normy ostatních obyvatel se nezadržitelně rozkládají, navzdory vězněným chartistům. Polemiku musíme nahlížet ve světle probíhajících konfliktů mezi disidenty, které se soustředily kolem výčtu, kdo byl zavřený, kolikrát a kde, a kdo tedy trpěl více a má větší zásluhy. Mezi disidenty kritérium prožitého vězení bylo jedním z faktorů vytváření neoficiální vnitřní hierarchie. Proti původnímu vymezení se tak chartisté stávali společenstvím, charakterizovaným optikou Douglasové jako silná skupina se silnou mřížkou, tj. vymezené pevně proti majoritě i vnitřně hierarchizované. Zmíněná polemika je proto jedním z klíčových projevů disentu, na kterém se manifestovaly probíhající spory a úsilí, a které zároveň vyvolávalo polemiky a podněcovalo ostatní k upevnění či přehodnocení stanoviska.

Fejeton Petra Pitharta *Bedra některých* rovněž odráží vnitřní krizi disentu rok po vystoupení chartistů. Pithart reflektuje izolovanost disidentů, která se vytvořila jako nezamýšlený důsledek jednání. Začalo se vytvářet přesvědčení o aktivní skupině, která bere na sebe veškerou odpovědnost. Z disentu vzniklo „ghetto pyšné výlučnosti“, „sekta posledních spravedlivých“. Pithart reflektuje problém nedostatečné komunikace v rámci disentu a zhroucení původní vize, tj. „solidárního společenství bez stranických předsudků a příslušné nedůvěry“. Vymezuje se proto vůči

---

<sup>171</sup> Vaculík, L.: Poznámky o statečnosti, In: Havel, V.: op. cit., s. 203.



nejaktivnější části disentu, která zastává vyhraněné stanovisko.<sup>172</sup> „*Ti nejaktivnější z nás toho však chtějí mnoho, ale právě že dosahují stále méně. Kdo už dnes o jejich dobré práci ví? Po zákonu vnitřního vývoje každého úzkého kruhu zasvěcenců jsou stále více stravováni svými zcela interními problémy a spory. Nelze se tomu divit. Mají přece stále policii v patách a jsou přednostně existenčně ničeni. Pak ale také nepřekvapí, že osvědčují stále méně smyslu pro běžné starosti ostatních (...).*“<sup>173</sup> Pithart se uchyluje ke stejnému názoru jako Vaculík, totiž že všichni obyvatelé musejí osvědčovat obyčejnou lidskou slušnost, solidaritu a vzájemnost ve svých každodenních interakcích. V tom spočívá jediná účinná obrana proti rozkladu norem.

Havel, který na rozdíl od Vaculíka prošel kriminálem opakovaně, nesouhlasil s rozdělováním disidentů na vězněné a nevězněné. Tato forma perzekuce nebyla totiž ovlivněna tím, kdo se režimu postavil víc; závisela na aktuální strategii systému, kterou samotní disidenti nemohli ovlivnit. Havel tento mocenský kalkul charakterizoval: „*(...) Gruša nemusel sedět za Dotazník, ale Vaculík mohl sedět za Morčata.*“<sup>174</sup> Havel odmítl Vaculíkovu tezi o tom, že slušné jednání vede k slušné odpovědi, a nakonec i to, že násilí se oproti padesátým letům tak moc zhumanizovalo: „*Vždyť ti fizlové jsou celkem slušní, když se s nimi slušně jedná. Nač je tedy provokovat nějakými romány, nějakou hudbou, nějakým posíláním knih do ciziny! Vždyť tím člověk ty dobráky přímo nutí k tomu, aby tloukli ženské a tahali kamarády do temných lesů a tam je kopali do břicha!*“<sup>175</sup> Havel se rovněž domníval zastávat i vězněním stanovisko majority právě proto, že ve vězení se disident ocitl v důsledku veřejného vyjádření pravdy o rozkladu obecných společenských norem. Konkrétní jedinec se stal disidentem proto, že kombinace vlastností jeho osobnosti a vnějších

---

<sup>172</sup> Pithart, P.: Bedra některých, In: Havel, V.: op. cit., s. 210.

<sup>173</sup> Tamtéž.

<sup>174</sup> Havel, V.: Vážený pane Ludvíku, In: Havel, V.: op. cit., s. 204.

<sup>175</sup> Tamtéž, s. 205.

okolností jej vedla k reakci na společenské dění, která jej následně situovala do opozice. V tom dle Havla spočívá příčina i smysl disidentského počínání a je bezpředmětné vypočítávat, kdo má větší zásluhy.

Na polemice se ukazuje často vypjatá snaha prosadit bez diskuze vlastní názor, tj. postoj ze strany disentu pranýřovaný. Zároveň celé hnutí trpělo rozpory, které bychom často mohly označit za „žabomyší války“. „(...) celé disi-hnutí je neurotické.“<sup>176</sup> Kromě vztahu k majoritě se konflikty soustředily kolem otázky, kdo přinesl více obětí. „*Když loni v květnu Jiřího zavřeli, zacházeli se mnou někteří přátelé jako s kvalifikovaně postiženým: zavřeli mi Grušu. Kousek dál, mimo můj slech, říkali to někteří trochu jináč: zavřeli místo mě Grušu.*“<sup>177</sup> Disidenti na jednu stranu prokázali nepochybně zásadovost, v emické perspektivě chápanou jako odvahu, i schopnost nést za ni následky. Na druhou stranu disidenti trpěli stejnými nedostatky a slabostmi jako ostatní obyvatelé. Je třeba deglorifikovat disent, tj. nevydávat ho za exkluzivní skupinu morálně naprosto čistých lidí. Absence sociologické perspektivy vedla k vytvoření patosu disentu, který dodnes brání jeho relevantnímu zhodnocení. Právě to je však nutnou podmínkou pro vyrovnání se s moderními českými dějinami, které jsou rovněž součástí individuálních identit. Je proto třeba oprostít se od důrazu na morálně-osobnostní kvality, a atribuci jednání vlastnostem jednotlivce. Tím bychom se vyhnuli často až nemístnému pranýřování, které je dle mého názoru spíše projevem nevyrovnání se s vlastní prožitou zkušeností než pádným argumentem proti disentu.<sup>178</sup>

---

<sup>176</sup> Putík, J.: op. cit., s. 308.

<sup>177</sup> Vaculík, L.: Český snář, s. 29.

<sup>178</sup> Srov. např. Jiří Wolf: Opilec Václav Havel, dostupné on-line: <http://euportal.parlamentnilisty.cz/Articles/5553-opilec-vaclav-havel-svedek-vypravi-o-byvalem-prezidentovi.aspx> (11. 2. 2012)

## 5. 6 Symbolická nečistota, morální pravidla a sankce

Znečištění nesouvisí úzce s morálními pravidly. Některé typy jednání mohou být považovány za špatné, ale nevyvolávat pocity nečistoty a nebezpečí. Rituální koncept špíny tak vysvětluje pouze částečně nemravné jednání. Pro vysvětlení kauzality mezi špínou a morálkou je nutné zkoumat vztah mezi sociálními determinantami a osobním svědomím jednotlivce. Nemůžeme porozumět konkrétně pojednávanému znečištění, pokud nebereme v potaz vztah mezi jednáním, které jedinec schvaluje pro sebe a tím, které schvaluje u druhých; mezi tím, co uznává jakožto princip a tím, po čem touží v kontrastu k tomuto principu; mezi tím, co uznává v krátkodobé a v dlouhodobé perspektivě. Zde se nachází prostor pro rozpory.<sup>179</sup>

Jedním z nejnápadnějších a permanentních rozporů mezi chartisty byl v předchozí kapitole zmíněný spor o to, zda se přiblížit majoritě či zaujmout „elitářskou“ pozici. Morální pravidla jsou podstatně obecná a jejich aplikace na konkrétní situaci přináší nejistotu.<sup>180</sup> Morální principy disentu byly abstraktní a způsobovaly rozpory mezi jednotlivci; strach ze znečištění duše byl však jednoznačný a permanentní. Můžeme nalézt příklady, kdy je „čistota ducha“ přirovnávána k tělesné hygieně; kdy jsou vyjadřovány obavy o znečištění svědomí.<sup>181</sup> Skrze důsledky tohoto znečištění duše byla vykládána ztráta tvůrčího ducha – spisovatelé, kteří svolili ke spolupráci s režimem, již nikdy nevytvořili kvalitní dílo.<sup>182</sup> Přitakávači se zpronevěřili morálce, a to mělo důsledky na duši. Důsledky nemravného jednání byly chápány existenciálně, metafyzicky. *"Z rozporu mezi skutečností a sebou vyvodili špatný závěr: proti sobě. Místo aby zničili skutečnost, zničili sebe. Stalo se z nich smetí, nic."*<sup>183</sup> Ve vztahu mezi znečištěním a morálkou vidíme pokusy podpořit tímto způsobem zjednodušený morální kód. Znečištění slouží k vypořádání se s nejistými

---

<sup>179</sup> Douglas, M.: op. cit., 130–131.

<sup>180</sup> Tamtéž, s. 131.

<sup>181</sup> Srov. např. Kohout, P.: op. cit., s. 376.

<sup>182</sup> Srov. Kohout, P.: op. cit., s. 223; Putík, J.: op. cit., s. 228; Kliment, A.: op. cit., s. 96;

<sup>183</sup> Vaculík, L.: Český snář, s. 317.

morálními otázkami a problémy. Pravidla znečištění se vztahují nepřímo k morálce tím, že upozorňují na hodnotu jednání, které má vliv na sociální strukturu.<sup>184</sup>

Pocit osobního zadostiučinění a ospravedlnění byl pro disidenty důležitý v jejich každodenní konfrontaci s mocenskými praktikami StB i s nepochopením ostatních obyvatel. Kde je pohoršení konkrétními praktikami trestáno praktickými sankcemi v sociálním řádu, tam není třeba uplatňovat koncept špíny.<sup>185</sup> Pohoršení praktikami režimu však nebylo trestáno v sociální realitě, proto bylo třeba uplatnit koncept symbolické nečistoty. Za příklad zde může posloužit Kohoutova reakce na zbabělost těch, kteří vědomě nepřišli na pohřeb Jana Procházky, aby si nezahladili s režimem. „*Nesoudím to. Podobné směnky se platí vlastní nesmrtelnou duší, za kterou není rezerva. Na tom hřbitůvku ležela první velká křížovatka, kde se rozcházel osudy.*“<sup>186</sup> Jedná se o příklad, kdy spolu špína a morálka souvisejí přímo. Představa nečistoty poskytuje formu neosobního trestu za špatné jednání, a tím i podporuje přijímaná mravní pravidla. Rozpor mezi jednáním a intencemi či emocemi jednotlivce je zdrojem úzkosti a lze jej považovat za znečištění samo o sobě – přináší nebezpečí z mezer v sociální struktuře.<sup>187</sup> Podle disidentů jednala majoritní společnost špatně právě proto, že se přizpůsobila požadavkům a normám, ale ve svých motivacích, potřebách a způsobech myšlení dle domněnek disidentů<sup>188</sup> s tímto systémem nesouhlasila. Odtud pak pramenila skepse a rezignace obyvatel a samotná utopická podstata socialismu.

---

<sup>184</sup> Douglas, M.: op. cit., s. 131–133.

<sup>185</sup> Tamtéž, s. 133.

<sup>186</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 208.

<sup>187</sup> Douglas, M.: op. cit., s. 137.

<sup>188</sup> Srov. např. Havel, V.: op. cit., s. 94–103.

## 6. LITERÁRNÍ POLE, POZICE, DISPOZICE A SYMBOLICKÁ MOC DISIDENTŮ

Sociální pole můžeme v intencích Pierra Bourdieu charakterizovat jako „sít' objektivních vztahů (nadvlády a podřízenosti, vzájemného doplňování nebo protivenství atd.) mezi pozicemi (...).“<sup>189</sup> Pro porozumění principům literatury i samotné veřejné angažovanosti spisovatelů nahlížet literaturu jako nezávislé společenské pole. Jedná se o oddělený svět s vlastními zákonitostmi.

### 6. 1 Geneze literárního pole

Ve druhé polovině 19. století ve Francii vznikly, pod tlakem nových společenských podmínek, principy intelektuální svobody, které začali umělci prosazovat v rámci boje za nezávislost umění. Překrývá se mocenské pole s literárním. Například v rámci salonů jednak politici usilovali získat moc udělovat veřejné uznání; umělci naopak usilovali ovládnout různé statky poskytované státem. Politický vliv mají i vydavatelé a redaktoři časopisů a novin; právě skrze tato periodika se literatura „obohatila“ o industriální aspekt. K rozchodu části umělců se světem politiky přispěla kombinace faktorů, například znechucení novou strukturou podřízeností umění movitým a vlivným skupinám, tj. zbohatlíkům postrádajícím kulturní kapitál. Nároky umělecké tvorby výrazně poklesly, dominoval materialismus, zištnost, servilnost umělců. Princip „umění pro umění“ se tak stal útočištěm těch, kdo se nechtěli podrobit těmto vlivům ani rezignovat na „vysoké umění“.<sup>190</sup> U jednotlivých autorů mělo na jejich negativní postoj vůči moci vliv „(...) mravní

---

<sup>189</sup> Bourdieu, P.: Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole, Brno: Host, 2010, s. 303.

<sup>190</sup> Tamtéž, s. 70–86.

*rozhořčení před mocí politickou či mocí trhu(...), nebo otrocké podrobení se požadavkům tisku a novinářiny (...)*<sup>191</sup>.

Probíhá zde zápas o samotnou definici pole, tj. umění; zápas o to, kdo má právo na příslušnost k danému poli. Tato příslušnost má ospravedlnit konkrétní pozici autora.<sup>192</sup> „(...) *pole kulturní produkce je místem zápasů, které se skrze prosazování převládající definice spisovatele snaží vymezit populaci těch, kdo mají právo účastnit se bojů o definici spisovatele.*“<sup>193</sup> U disidentů můžeme jako patrný projev sledovat literární a divadelní ocenění udělovaná v zahraničí. Ve zkoumané skupině se jednalo o prestižní autory, často se zahraničním renomé, a tento symbolický kapitál byl vysoce ceněn i v „emické“ optice. Výrazně přispíval k obhajobě přesvědčení, chápaného u zkoumané skupiny jako fakt, že zakázání autoři mají právo na umělecké i občanské uznání. „*Post (...) ‚čistého‘ spisovatele nebo umělce (...) jsou svobodné instituce, které se vytvořily proti ‚měšťanstvu‘ (ve smyslu umělců) a konkrétně proti státní byrokracii (...) řadou násilných, částečně kumulativních roztržek (...). Jsou završením veškeré kolektivní práce, jež vedla ke vzniku pole kulturní produkce jakožto nezávislého ekonomického a politického prostoru.*“<sup>194</sup> Takové pole produkce může ale existovat jedině tehdy, pokud je dále produkováno jedinci s patřičnými dispozicemi, například k nezištnosti a pokud vnější podmínky podporují tyto dispozice, například renta.

Postupně se tento princip zformoval v zákon, ovládající literární pole. Bylo nutné, aby zákon ustavující řád literatury a obecně umění působil „(...) *jak v objektivních strukturách společensky uspořádaného univerza, tak v mentálních strukturách těch, kdo toto univerzum obývají a jsou ochotni přijímat jako samozřejmost příkazy vepsané do imanentní zákonitosti jeho chodu*“<sup>195</sup>. Literární pole ovládané tímto zákonem dosahuje vysokého

---

<sup>191</sup> Tamtéž, s. 88.

<sup>192</sup> Tamtéž, s. 285–293.

<sup>193</sup> Tamtéž, s. 295-

<sup>194</sup> Tamtéž, s. 338.

<sup>195</sup> Tamtéž, s. 88–89.

stupně nezávislosti a všichni jeho příslušníci považují za samozřejmé princip nezávislosti zastávat. Umění se stává cílem samo o sobě; nemůže se podbízet politickým nebo ekonomickým činitelům. Spisovatel rovněž nesmí vysvětlovat svoji servilitu vládnoucí moci skrze možnost tvořit.

## 6. 2 Veřejná angažovanost umělců

Opakovaně zdůrazňovaným významem spisovatelů v jejich vlastní optice je schopnost explicitně vyjádřit prožívané skutečnosti, tj. v politické rovině deklarovat určitá stanoviska i za spoluobčany. Angažovanost v politice či umění lze chápat jako účast ve hře. Je proto třeba vložit do ní „ekonomickou i psychologickou vstupní investici“, tj. věřit v onu hru (v její obsah, hodnotu i cíl), brát ji vážně a ztotožnit se s ní. Tento postoj ke „hře“ se projevuje například ve sklonu brát vážně jen osoby, které jsou označené za vážné všemi „účastníky hry“. Základem fungování všech společenských polí (uměleckého či politického) je zájem na hře a vklad do hry. Vlastnosti jednotlivých osob i poměry a míra kapitálu předurčuje, jak jsou „rozdány karty“, tj. jakými prostředky a možnostmi jednotliví aktéři disponují. Kombinace psychologických a sociologických aspektů spoluurčují to, jak jedinec reaguje na společenské determinanty. Jedinec odmítá či využívá možnosti, které se mu nabízejí, dokáže či nedokáže odolat objektivním okolnostem, které ho tlačí k určitým postojům a do konkrétních pozic.<sup>196</sup>

*„Právo na subjektivní vizi a požadavek svobodně pranýřovat a z pozice osobních nároků odsuzovat svatosvaté násilí páchané ve státním zájmu jsou jedno a totéž.“<sup>197</sup>*

Tím, jak se literární pole historicky ustavilo jako nezávislé na jiných sociálních polích, vyplynula z toho i zodpovědnost spisovatelů vůči mravním principům. Například pravda a pravdomluvnost se stala hodnotou vyplývající z autonomie literárního pole. Spisovatel musí

---

<sup>196</sup> Tamtéž, s. 30–41.

<sup>197</sup> Tamtéž, s. 189.

upřednostnit pravdu před jiným principem, přičemž tato pravda směřuje k univerzálně chápanému pojetí morálky.<sup>198</sup>

Symbolický kapitál, který disidenti získali na literárním poli, jim umožňoval vyjadřovat se ke společenskému vývoji a vyvíjet určitou politickou aktivitu. „*Producenti kultury, tj. intelektuálové, disponují specifickou formou moci: symbolickou mocí ukazovat věci, události a lidi určitým způsobem a vytvářet či udržovat představy lidí o těchto věcech.*“<sup>199</sup> Umělci jsou schopní jednoznačně formulovat události, a to nejen v samotné tvorbě, ale i například v peticích či prohlášeních určených politikům, kolegům či veřejnosti. Tímto způsobem spisovatelé vytvářeli symboly, které byly v přímém vztahu k sociální realitě. Jinou otázkou je, „(...) *do jaké míry jsou sociální aktéři s to vytvořit adekvátní porozumění vlastní situaci, jestliže oni sami intelektuály nejsou a ani nespolehají na symbolickou pomoc intelektuálů.*“<sup>200</sup> Spisovatelé nejen vysvětlovali sociální realitu, ale rovněž skrze svoji tvorbu vymezovali „sociálně třídní odlišnosti a pozice“.<sup>201</sup> Lidé by se při vytváření vlastních definic obešli bez intelektuálů – jejich kategorizace prožívané zkušenosti by byla odlišná, nicméně nezávislá. Intelektuálové proto usilují o udržení symbolické moci ve formě zápasu o možnost kategorizovat společnost a ospravedlňovat či negovat společenskou situaci.

Za příklad můžeme uvést manifest *Dva tisíce slov*, který byl určen „dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem“. Zveřejněn byl 27. června 1968 v *Literárních listech* a v denících *Práce*, *Mladá fronta* a *Zemědělské noviny*. Ludvík Vaculík napsal text z podnětu vědců Otto Wichterleho, Jana Broda, Otakara Poupy a Miroslava Holuba, kteří cítili potřebu vyjádřit veřejnosti jasný názor i apel, protože se obávali zvrhnutí dalšího vývoje pražského jara.<sup>202</sup> Na příkladu manifestu, který těsně

---

<sup>198</sup> Tamtéž, s. 471.

<sup>199</sup> Tamtéž, s. 468.

<sup>200</sup> Tamtéž, s. 469.

<sup>201</sup> Tamtéž, s. 469.

<sup>202</sup> Manifest 2000 slov, dostupné on-line: [http://www.totalita.cz/txt/txt\\_2000slov.php](http://www.totalita.cz/txt/txt_2000slov.php) (23.



předcházet vzniku disentu a byl formulován klíčovou osobností Ludvíkem Vaculíkem, se demonstruje postoj chápaný u spisovatelů i vědců jako povinnost, totiž vyjadřovat se k politické i společenské situaci a vznášet apel ke spoluobčanům či za ně explicitně vyjadřovat domněle implicitně všeobecně přijímaná stanoviska.

*Poměry v komunistické straně byly modelem i příčinou stejných poměrů ve státě. Její spojení se státem vedlo k tomu, že ztratila výhodu odstupu od výkonné moci. Činnost státu a hospodářských organizací neměla kritiku. Parlament se odnaučil rokovat, vláda vládnout a ředitelé řídit. Volby neměly význam, zákony ztratily váhu. Nemohli jsme důvěřovat svým zástupcům v žádném výboru, a když jsme mohli, nedalo se po nich zas nic chtít, protože nemohli ničeho dosáhnout. Ještě horší však bylo, že jsme už téměř nemohli důvěřovat ani jeden druhému. Osobní i kolektivní čest upadla. S poctivostí se nikam nedošlo a o nějakém oceňování podle schopností darmo mluvit. Proto většina lidí ztratila zájem o obecné věci a starala se jen o sebe a o peníze, přičemž ke špatnosti poměrů patří i to, že ani na ty peníze není dnes spolehnutí. Pokazily se vztahy mezi lidmi, ztratila se radost z práce, zkrátka přišly na národ časy, které ohrozily jeho duševní zdraví i charakter.*<sup>203</sup>

V intencích Bourdieuho teorie se vyjevuje, že společensky angažovaní spisovatelé jsou produktem autonomizace literárního pole. Spisovatelé si mohou nárokovat právo, či dokonce cítit povinnost vyjadřovat se ke společenským událostem právě proto, že jsou uznáváni ve svém profesním oboru, tj. jsou považováni za prestižní spisovatele, novináře, filozofy etc.<sup>204</sup> Týká se to i jiných osob, pohybujících se v polích nezávislých na poli politickém, například intelektuálů ve vědeckém poli či obecně umělců v poli uměleckém.

Obsah petic a manifestů tedy vyjadřoval politické nebo například náboženské či etické zaujetí pozice – je zde patrné ze strany umělců vnímané právo deklarovat, že vystupují za zájmy široké veřejnosti. Zároveň je takřka výstavní ukázkou symbolického kapitálu, jímž autoři a signatáři disponovali. Členy „jádra“ spojuje společný habitus. Nebylo by korektní považovat známější signatáře za významnější než ty méně

---

<sup>203</sup> Tamtéž.

<sup>204</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 472.

známé. Pojmem „jádro“ rozumím disidenty, kteří navíc ve vlastní optice byli disidenty proto, že vyvíjeli systematický odpor proti režimu<sup>205</sup>, a tím se lišili od signatářů, kteří mohli být za podpis perzekuováni, nicméně nemuselo to vést k další a stálé opoziční činnosti. Obsah prohlášení fungoval jako prostor, v němž určití lidé vyjadřují své názory, přesvědčení a hodnoty, zatímco jiní k těmto zůstávají lhostejní, nebo dokonce jsou jimi odrazováni. Dispozice jedince vybavují smyslem pro určité hodnoty, vyvolávají v něm potřebu zastávat určitá stanoviska s tím, že zpronevěření se jim by znamenalo poškození vlastního svědomí.

### **6. 3 Rekonstrukce kapitálu, pozic, dispozic a symbolické moci disidentů**

Struktura pole vytvořená předchozími střety a zděděná z minulosti vymezuje systém možností, tj. co je v dané době možné a žádoucí v daném poli dělat, a co je naopak odmítáno. Konkrétní zaujetí pozice je však kromě těchto strukturálních determinant určeno i osobními zájmy a vlastnostmi jednotlivců. Pozice spisovatelů je určena nakumulovaným kapitálem, který tit autoři dědí v rodině nebo získávají během života jak od kolegů, tak od publika. Ze své specifické pozice ve struktuře pole pak spisovatelé nahlíží možnosti, které jim pole nabízí a volí mezi nimi. Tato volba je určena onou specifickou optikou, kterou je „zatížen“ každý jedinec.<sup>206</sup> *„Nesmíme se ptát, jak se ten či onen spisovatel stal tím, čím byl, (...) nýbrž se musíme ptát, jak mohl – vzhledem ke svému společenskému původu a společensky vytvořeným vlastnostem, za něž vděčil literárnímu poli – zastávat (...) pozice, které byly již hotové nebo které měly být teprve vytvořeny a které nabízel určitý stav literárního pole (...).“*<sup>207</sup>

V rámci životopisu je vymezena společenská trajektorie jedince jakožto řada pozic, které postupně zaujímal. Smysl biografických událostí je dán právě jejich zařazením do struktury pole. Při vřazování, přesouvání se

<sup>205</sup> Srov. např. Havel, V.: op. cit., s. 91–92.

<sup>206</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 273–274.

<sup>207</sup> Tamtéž, s. 283.

etc. ve struktuře pole se projevují dispozice habitu. Zdánlivé náhody v životních příbězích jsou strukturně podmíněné. Určité možnosti jsou strukturně neslučitelné. Skutečnost je vztahová – proto všechny osoby, vlastnosti, události spolu pevně souvisí a nelze je záměrně obejít.<sup>208</sup> „(...) *shody okolností jsou projevem nutnosti, neboť odhalují nutnost vepsanou do prostředí a nutnost vtělenou do postav.*“<sup>209</sup>

Nástroje hromadění symbolického kapitálu jsou například tvorba petic, manifestů, prohlášení; pravidelná setkávání na bytových seminářích – přednášky a debaty se zahraničními filozofy a vědci, v Československu v té době zakázaných; uznání tvorby v zahraničí formou ocenění; neformální rituály (například sekt a šneci v Klášterní vinárně vždy o Vánocích; Mikuláš inscenovaný pro děti disidentů vždy na Vánoce). Nápoje a delikatesy můžeme číst jako indicie sociálního statusu, Mikuláše jako výraz nezávislého myšlení a jednání.<sup>210</sup> Bytové semináře byly společenstvími uzavřenými a výlučnými. Nebyly udržované každodenním kontaktem, ale spíše byly mimořádnou událostí – vybočením z všední reality. Teoretické diskuze o politice, umění či filozofii byly jedním z cílů setkávání. Posilování samotných sociálních sítí bylo však patrně důležitější. Schopnost tvořit a patřit k dané skupině spisovatelů znamenalo disponovat mírou symbolického kapitálu. Takový kapitál je však možno získat konkrétními způsoby hodnocení a vnímání, které jsou podmíněny určitým habitem, který vybavuje jedince dispozicemi pro ony způsoby hodnocení a vnímání.

Většina studovaných spisovatelů disponovala vysokoškolským vzděláním. Jednalo se zpravidla o umělecké a humanitní obory (dramaturgie, divadelní věda, srovnávací literatura, estetika, filozofie, historie), nebo politicky zaměřené školy absolvované ještě v období před názorovou konverzí (Vaculík i Putík vystudovali Vysokou školu politickou a sociální v Praze). Havel, Klíment, Trefulka univerzitní vzdělání

---

<sup>208</sup> Tamtéž, s. 41–42.

<sup>209</sup> Tamtéž, s. 42.

<sup>210</sup> Tamtéž, s. 21–22.

nedokončili z politických důvodů. Pozice v sociálním poli přímo souvisí jejich původem, respektive s dispozicemi i zděděným kapitálem. Nejedná se tedy jen o slepou poslušnost rodinnému odkazu a zděděným sklonům, nicméně rodinné a osobní trajektorie autorů předurčují spisovatele k zaujetí konkrétní pozice. Spisovatelé pocházející z centrálních pozic mocenského pole (synové lékařů, prestižních architektů či filozofů, divadelníků, ...) jsou vybaveni ekonomickým, sociálním i kulturním kapitálem. Mají tendenci zaujmout v literárním poli stejně významnou pozici jako jejich rodiče (v jiném poli).<sup>211</sup>

Zkoumaná skupina disidentů se vyznačovala specifickým ekonomickým, sociálním i symbolickým kapitálem. Objem jejich kapitálu vysvětluje jejich možnost setrvat dlouhodobě v opozici vůči režimu právě v té pozici, kterou zastávali. Nakumulovaný ekonomický kapitál disidentům logicky umožňoval vůbec dané pozice zaujmout a rovněž v nich setrvat, protože jim zajišťoval určitou nezávislost, a tak i možnost zaujímat nejodvážnější a dlouhodobé opoziční postoje. *„Proto ti, kterým se daří udržet dostatečně dlouho v těch nejodvážnějších pozicích, (...) se rekrutují převážně z hmotně nějlépe zajištěných vrstev, neboť mají tu výhodu, že nejsou nuceni se věnovat podružným úkolům, aby přežili.“*<sup>212</sup> Bylo proto logické, že zkoumaná skupina disidentů se svým sociokulturním i ekonomickým původem, který spoluurčoval jejich prostor možností, odlišovala od majoritní společnosti, ale i od méně známých disidentů. Určité zisky vyplývaly i z aktivní činnosti během socialismu, ty však byly dosti mizivé a bez předchozího kapitálu by stěží dostačovali.

Nejvyšším kapitálem zděděným po svých rodičích disponoval ve zkoumané skupině nepochybně Václav Havel. Havlův děd vystavěl Lucernu; otec Václav Maria Havel vystavěl barrandovské terasy a rovněž vilkovou čtvrť Barrandov. Havlův strýc Miloš Havel vedl a ze třetiny vlastnil barrandovské ateliéry. Havel nastoupil na elitní studentskou kolej v Poděbradech, kde studovali děti bohatých rodičů i sirotci z války. Poté

---

<sup>211</sup> Tamtéž, s. 104.

<sup>212</sup> Tamtéž, s. 343.

však nemohl jít ani na gymnázium, protože jeho rodiče byli pro svůj původ, bohatství, masarykovský patriotismus a volnomyšlenkářství nepohodlní pro režim. Pracoval proto pět let jako laborant. V kavárně Slavii se začal scházet tzv. okruh šestatřicátníků. Jednalo se o skupinu lidí, která chtěla svobodnou kulturu a myšlení, nikoli uniformní kulturu povolenou režimem. Díky rodinné výchově, kontaktům i osobnímu založení se tito lidé zajímali o surrealismus a existencialismus. Kavárna Slavie byla „intelektuální křižovatkou“, kde se setkávali básníci, spisovatelé, dramatici, filozofové etc. Z těchto kontaktů pak těžili i během neformálních, privátních setkání – ze starší generace kromě Koláře poznali Holana, Seiferta, Václava Černého a ze dvou stolů dvou generací se zde postupně vytvořil jeden. Dle Havla to ovlivnilo okruh šestatřicátníků v tom, že se sami rozhodli pro dané umění, z vnitřního přesvědčení, tj. nebyli tam nikým zahnáni. Navíc právě umění způsobilo, že tato generace byla první neideologická – byli dle něj dál než komunisté v 50. letech právě díky tomu, že se zajímali hlavně o umění a kulturu a proti režimu chtěli jít s výzvou, veřejně, skrze umění. S tím souvisí i zastávání nenásilného odboje – Havel tvrdil, že již v 50. letech zvolil cestu agitace, nikoli násilí, když působil v odbojové organizaci Jánošík, která šířila protikomunistické letáky.<sup>213</sup>

Havel disponoval v rámci disentu symbolickou mocí pro kombinaci svých vlastností a charakteru divadelních her. Spisovatel a novinář Pavel Švanda vyjádřil, že Havel byl v rámci disentu inspirativní, podněcoval ke konkrétním postojům a sjednocoval lidi kolem sebe. *„Myslím teď na osmdesátá léta, kdy Havel, ať na svobodě nebo právě v kriminále, byl čím dál zřetelněji vnímán jako hlava nejen své generace, ale celé české demokratické opozice.“*<sup>214</sup> Iniciativní charakter Havlových divadelních her

---

<sup>213</sup> Václav Havel, 17. 3. 2010, dostupné on-line: <http://www.postbellum.cz/cz/pribehy-20-stoleti/pribehy-20-stoleti.aspx> (16. 11. 2012)

<sup>214</sup> Adamová, J., D. Drozd, P. Petr: Slovo je zázrak asi: Josefu Topolovi k sedmdesátým narozeninám, Brno: Větrné mlýny, 2005, s. 52.

dosvědčuje Kohout. „*Thomas Bernhard anebo Václav Havel, to jsou hloubkové vrty; píše stále jedno téma a každou další sondou se chtějí dostat hlouběji.*“<sup>215</sup> Taková umělecká kvalita formovala silnou pozici v rámci disentu, směrem k veřejnosti však takové lidi spíše odcizovala. Zde můžeme hledat jádro mimokolejného vztahu zkoumané skupiny disentu s majoritní společností.

Rodiče jiných spisovatelů zastávali rovněž významné pozice ve svém oboru. Otec Ivana Klímy byl elektroinženýr v oboru silnoproudé elektrotechniky; před válkou špičkový vědec, s dobrými styky v zahraničí. Ivan Klíma vystudoval češtinu a literární vědu na FF UK. V roce 1969 odjel do USA, kde působil jako hostující profesor na Michiganské univerzitě. Po svém návratu v roce 1970 už byl zakázaným autorem.<sup>216</sup> Každou první neděli v měsíci se u Klímy konalo bytové čtení, důležité pro zakázané autory ve zprostředkování zpětné vazby alespoň od kolegů poté, co přišli o publikum či o čtenáře. Od své konverze Klíma setrval v typickém „čapkovsko-klímovském“ humanismu. Zkušenost s 2. světovou válkou u Klímy vyvolala individuální pocit stigmatizace. Jeho postoj k režimu byl proto jasně negativní, avšak jeho aktivita se soustředila spíše na pořádání zmíněných literárních setkání, než aby se aktivně zapojoval do organizace petic, manifestů či disputací. Vlivem objektivních daností a individuální reakce na ně nevytvářel potenciál pro „politickou“ pozici v rámci disentu.

Člověku se v životě nabízejí možnosti zaujmout mnoho pozic; z této mnohosti možností je třeba volit, protože nelze v běžném životě zaujmout všechny a už vůbec ne najednou. Jakožto společenská bytost si člověk osvojuje automatizované, internalizované způsoby chápání, myšlení a jednání, označované jako habitus. Každý jedinec zaujímá sociální pozici, a tak je i obklopen sítí vztahů, které platí za objektivní danost. Vyvíjejí na

---

<sup>215</sup> Pavel Kohout: Všechno je poněkud jinak, dostupné on-line: <http://host.divadlo.cz/noviny/archiv2004/cislo13/priloha.html> (12. 3. 2012)

<sup>216</sup> [http://zpravy.idnes.cz/spisovatel-ivan-klima-na-silene-stoleti-pripraven-nebyl-ted-uz-je-p9j-/kavarna.aspx?c=A090703\\_202310\\_kavarna\\_bos](http://zpravy.idnes.cz/spisovatel-ivan-klima-na-silene-stoleti-pripraven-nebyl-ted-uz-je-p9j-/kavarna.aspx?c=A090703_202310_kavarna_bos) (15. 2. 2012)

člověka nátlak jednat konkrétním způsobem; představují pro něj určitý závazek i povinnost. I osobní ctižádost je pak podmíněna společenskými faktory – může být například snahou vymanit se z daných determinant, vymezit se vůči nim nebo se přenést nad společenské konflikty.<sup>217</sup> Josef Topol pocházel z poměrně prosté rodiny. Jeho otec byl strojvedoucím v Poříčí, matka lesní dělnice. Absolvoval však divadelní vědu a dramaturgii na DAMU. Během studia pracoval v divadle D34 E. F. Buriana jako knihovník a archivář. Postavení si získával svými hrami postupně – již prvotina *Půlnoční vítr* sklidila úspěch, brzy následovali inscenace v Národním divadle. Jedinci spříznění životním naladěním i tvorbou vzájemně směrem k sobě rozšiřovali svůj sociální kapitál. „*Když jsme v půli šedesátých let měli (...) první premiéry za sebou a rozhodli jsme se přivést do Prahy Jiřího Kuběnu k další premiéře – založili jsme Společnost přátel Jiřího Kuběny a za pomoci Jiřího Koláře jsme zorganizovali večer Kuběnových básní v Mánesu – naše tajná zasedání po různých pražských putykách a lokálech měla spiklenecký charakter – nešlo to jinak – měli jsme jeden každý z nás už řadu šikan na kontě – od fízlů z ministerstva vnitra – stále bdělého a sledujícího naše počínání – takže nezbylo než se maskovat (...). (...) přikročili jsme pod vedením předsedy Václava Havla k dalšímu činu – zorganizování přednášky Josefa Šafaříka v klubu architektů (...).*“<sup>218</sup> Jeho povaha mu však nedovolila získat si symbolickou moc v disentu srovnatelnou s vlivem Havlovým či s organizačním umem Vaculíkovým a Kohoutovým. Po příchodu do Prahy působil jako plachý venkovan a i později byla známá jeho vrozená distanc.

Vzájemná podpora zakázaných autorů se neprojevovala jen na bytových seminářích a čteních, ale dvěma středobody setkání byl rovněž Hrádeček Havlových a sázavská chalupa Kohoutových. Kohout kolem sebe soustředil zejména disent z řad bývalých komunistů, Havel z řad demokratické opozice. V rámci setkávání docházelo k propojování obou

---

<sup>217</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 50–53.

<sup>218</sup> Adamová, J., D. Drozd, P. Petr: op. cit., s. 23.

pomyslných kruhů a ke stírání hranic mezi jednotlivými směry disentu. „*Pohřbil (Gruša) mou poezii podruhé i se mnou. Vzpomínám si ale, jak ho pak jednou přivezl Vaculík k nám na Sázavu, když jsme už byli všichni zakázaní. Přespali tam a my dva s Grušou jsme si v noci povídali jako pánové, kteří se vlastně mají mít neradi: on si mě neměl vážit a já měl mít na něho vztek. A najednou jsme zjistili, že ta vazba je jaksí daleko jinde.*“<sup>219</sup>

Pavel Kohout vyrůstal v rodině hospodářského úředníka, který sedm let pracoval jako tajemník hraběte Kolowrata. Kohoutova matka byla bankovní úřednice. Otec měl ve Slavii i v jiných renomovaných pražských podnicích síť známostí, zahrnující i personál. Sociální kapitál kumulovaný Kohoutovým otcem mu pomohl zejména v počátku kariéry. Kohout absolvoval srovnávací literaturu, estetiku a divadelní vědu na FF UK. Pro svůj veřejný nesouhlas s dosavadní kulturně-politickou orientací Československého svazu spisovatelů byl Pavel Kohout podroben disciplinárnímu řízení a jako jeden z představitelů pražského jara byl v roce 1969 vyloučen ze Svazu spisovatelů i KSČ. Kohoutovi v kariéře nesmírně pomáhaly kontakty v zahraničí – například herec Valtr Taub doporučil Kohoutovu hru *Taková láska* do Drážďan, a tím se mu otevřela možnost k uvedení dalších inscenací v zahraničí. Vydavatelem podporujícím dlouhodobě disent byl například Jürgen Braunschweiger z Luzernu. Švýcaři podporovali některé české zakázané spisovatele – vydávali jejich knihy v zahraničí, pašovali rukopisy i honoráře, posílali solidární finanční příspěvky. Komunikace však probíhala i v soukromí – společně chodili na koncerty, diskutovali o různých věcech.<sup>220</sup>

Kohout v rámci disentu vytvořil svými organizačními dovednostmi ze své chalupy na Sázavě středobod kontaktů disidentů známých veřejnosti.

---

<sup>219</sup> Pavel Kohout: Všechno je poněkud jinak, dostupné on-line: <http://host.divadlo.cz/noviny/archiv2004/cislo13/priloha.html> (12. 3. 2012)

<sup>220</sup> Kliment, A.: Tři žíně, Praha: Torst, 2009, příloha – nečíslováno.



Kliment Kohoutovu aktivitu s nadsázkou charakterizuje: „(...) na světě jsou dva režiséři: Pán Bůh, který vše řídí tam nahoře, a pak Pavel Kohout, který vše řídí tady dole.“<sup>221</sup> Jeho symbolický vliv spočíval zejména v množství známostí, v extrovertní, velmi společenské povaze a ve schopnosti integrovat společenství. „Pavel nikdy nemohl stát stranou, vždy byl v čele něčeho, vždy něco reprezentoval, na něco reagoval, ale vždy šlo o jeho názor.“<sup>222</sup> Jeho vliv se lišil například od vlivu Havlova v tom, že Havel svými inscenacemi i názory obsáhl existenciální rovinu individuálního života i společnosti. V tomto filozofickém rozměru Havlovy osobnosti i tvorby kombinovaném s pragmatismem můžeme hledat zdroj jeho schopnosti inspirovat druhé a podněcovat je k přemýšlení i jednání. „(...) měl vedle své spisovatelské originality a talentu v sobě cosi racionálního (...). Měl systém a byl schopný věci zorganizovat. Sám byl jedním centrem, z kterého se to rozbíhalo na různé strany.“<sup>223</sup>

Zděděný i získaný kapitál formuje i konkrétní dispozice, například nezištnost, sklon k symbolickým ziskům, zásadovost, odvaha etc.<sup>224</sup> Schopnost vůbec zaujmout opoziční postoj a zásadově v něm setrvat navzdory výrazným ztrátám a rizikům byl determinovaný původem jednotlivých disidentů. „Kvalitu lidské osobnosti neurčuje pouze její program, ale schopnost či neschopnost obhájit i za cenu osobních obětí základní životní a společenské hodnoty.“<sup>225</sup> Konfrontace s jedinci odlišného původu i dispozic tlačila tyto disidenty ke zdůrazňování toho, co je odlišovalo od konformních obyvatel s jinými dispozicemi a prostorem možností, byť ve svých původních motivacích a přesvědčeních mohli usilovat o přizpůsobení.

Existuje zde tedy vzájemná závislost mezi pozicemi a dispozicemi. Dispozice jsou formované pozicemi, tj. konkrétním společenským

---

<sup>221</sup> Tamtéž, příloha – nečíslováno.

<sup>222</sup> Tamtéž, příloha – nečíslováno.

<sup>223</sup> Tamtéž, příloha – nečíslováno.

<sup>224</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 348–349.

<sup>225</sup> Kohout, P.: op. cit., s. 156.

původem a vším, co s ním souvisí. Dispozice však naopak spoluurčuje vnímání možností, které jsou součástí pozic, a tím i volbu v daném prostoru možností.<sup>226</sup> Do pozic jsou vepsané dispozice a zájmy jednotlivců, stejně jako konkrétní požadavky na jednání toho, kdo danou pozici zastává.

Ludvík Vaculík se narodil v rodině tesaře. Po absolvování dvouletého pracovního kurzu pracoval v Baťových závodech ve Zlíně a ve Zruči nad Sázavou. V roce 1946 maturoval na obchodní akademii. Ve stejném roce se stal, v souladu se svým tehdejším přesvědčením, studentem politicko-novinářské fakulty Vysoké školy politické a sociální v Praze; absolvoval roku 1950. V 50. letech byl zaměstnán jako redaktor v oddělení politické literatury nakladatelství Rudé právo a v zemědělském týdeníku Beseda venkovské rodiny. V roce 1958 přešel do Československého rozhlasu, kde se podílel na vysílání pro mládež – spoluvytvářel cykly reportážních pořadů a pořadů o problémech dospívající mládeže. V září 1965 přijal místo v redakci *Literárních novin*, kde zůstal až do jejich zákazu v roce 1969. Věnoval se zde společensko-politické publicistice a měl značný podíl na vyhocení kritického charakteru tohoto periodika. Z Vaculíkových veřejných vystoupení v druhé polovině 60. let dosáhly největšího ohlasu jeho diskusní příspěvek na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, který se konal v červnu roku 1967 a manifest *Dva tisíce slov*, otištěný v červnu roku 1968 v *Literárních listech* a v několika denících – například v *Mladé frontě*, *Zemědělských novinách* etc.). Vaculíkovo působení v disentu se kromě pravidelných výslechů u StB a jiných nepříjemností soustředilo na samizdat – v roce 1972 založil edici Petlice, kterou vedl až do politického převratu v roce 1989. Spolupracoval též s rádiem Svobodná Evropa. S komunismem se Vaculík rozešel po vystřízlivění z ideálů, když pochopil, že tato ideologie odporuje jak jeho pojetí lidské přirozenosti, tak mnohagenerační tradici, tak jak si ji odvodil

---

<sup>226</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 348–349.

z osobnosti svého otce a prostředí, z něhož pocházel.<sup>227</sup> Povaha Ludvíka Vaculíka spoluurčovala jeho pozici v rámci disentu. Vaculíkovou výraznou vlastností byla smířlivost směrem k majoritě a ochota ke kompromisu, který vyplýval z vědomí, že nic nelze nahlížet černobílou optikou. Tato dispozice Vaculíkovi zajistila originální, a zároveň problematickou pozici v rámci disentu.

Eda Kriseová se narodila v rodině výtvarníků – architekta a sochařky. Studovala Institut osvěty a novinářství na FF UK. Po absolutoriu pracovala jako reportérka v různých časopisech. Prostředí ji vedlo k volnomyšlenkářství a zálibě ve svobodě nejen osobní, nýbrž i ve svobodě pohybu. Možnost cestovat využívala hojně již během uvolněných 60. let. V roce 1965 působila jako dobrovolnice s americkými kvakery a organizací *Service Civil International* v Turecku, Japonsku, na Sicílii i v izraelském kibucu.<sup>228</sup> Liberální způsob uvažování a celková umělecká vize světa vedly Kriseovou do politické opozice. „*Vždy mezi nás vnášela cosi veselého, cosi jiskřivého, zajímavého a krásného. V jejím charakteru i projevu bylo vždy něco iracionálního a tajemného. Říkali jsme jí vědma.*“<sup>229</sup> Tyto dispozice a kumulovaný kapitál spoluurčovaly pozici Kriseové v rámci disentu – byla v centru vztahů, disponovala sociálním kapitálem; neusilovala však o organizační aktivitu, nutnou pro řízení záležitostí disentu (protesty, petice, setkání, vedení diskuzí etc.). Stejně tak nedisponovala filozoficky založenou tvorbou – byla to reportérka a prozaička, trefně vystihující dobu a prostředí, nenabízející však systematický alternativní postoj a klíčové scénáře, inspirující druhé.

Na životních trajektoriích spisovatelů se jejich angažovanost v opozici ukazuje jako potřeba a nutnost, která vznikala graduálně a spontánně, nikoli jako jakýsi apriorní program. To můžeme demonstrovat i na

---

<sup>227</sup> <http://www.ludvikvaculik.cz/index.php?pid=1&sid=115>

<sup>228</sup> [www.spisovatele.cz/eda-kriseova](http://www.spisovatele.cz/eda-kriseova) (23. 2. 2012)

<sup>229</sup> Kliment, A.: Tři žíně, příloha – nečíslováno.

příkladu Milana Uhdeho, Jiřího Gruši. Alexandra Klimenta či Petra Chudožilova.

Milan Uhde pocházel z kultivované rodiny právníka a advokátky. Matka měla židovský původ, ale její rodina již několik generací víru nepraktikovala. Otec vyznával katolicismus, ke kterému postupně konvertovala i Uhdeova matka. Na univerzitě v Brně vystudoval češtinu a ruštinu s literárněvědnou specializací. Od roku 1958 pracoval v redakci *Hosta do domu*; zároveň externě přednášel na JAMU. Od roku 1971 nesměl publikovat.<sup>230</sup> "*Disidentství bylo zřejmě na mé životní cestě, i když jsem se mu usilovně bránil.*"<sup>231</sup> Zde se opět ukazuje disidentství jakožto výsledek řady objektivních i individuálních okolností, nikoli jako apriorní postoj. "*V roce 1963 jsem napsal kabaretní hru Král-Vávra a ta byla znalejší než tehdy já, pokud jde o poznání zřůdnosti komunismu. Komunisté mi to neodpustili. Ochotně se upevnili v přesvědčení, že jsem i v roce 1971 stvořil a anonymně na normalizovaný Svaz spisovatelů poslal satiru na jeho schůzi na Dobříši. Původcem té satiry jsem nebyl, ale podobala se stylu Krále-Vávry. Tak jsem se ocitl mezi zakázanými autory a ten úděl jsem nakonec aktivně přijal: zaválo mě to mezi disidenty.*"<sup>232</sup> Publikoval však i po zákazu pod cizími jmény. Přestože rodiče disponovali kvalitním vzděláním a kulturním přehledem, Uhde původně zastával komunistické názory, k čemuž mu napomohlo jak maloměstšácké prostředí, tak absence politické diskuze v rodině.

Jiří Gruša pocházel z rodiny technického úředníka, z ryze katolické rodiny. Po porážce pražského jara se ocitl na indexu zakázaných autorů. V 70. letech pracoval jako podnikový psycholog, knihovník, stavební polír a referent. Publikoval v samizdatu. Zlom přišel s jeho románem *Dotazník*,

---

<sup>230</sup> <http://www.spisovatele.cz/milan-uhde#cv> (28. 1. 2012)

<sup>231</sup> [http://brno.idnes.cz/disident-milan-uhde-zazil-nejvetsi-dramata-v-zivote-vlastni-rodiny-1pg-brno-zpravy.aspx?c=A090804\\_1235222\\_brno\\_krc](http://brno.idnes.cz/disident-milan-uhde-zazil-nejvetsi-dramata-v-zivote-vlastni-rodiny-1pg-brno-zpravy.aspx?c=A090804_1235222_brno_krc) (28. 1. 2012)

<sup>232</sup> [http://brno.idnes.cz/disident-milan-uhde-zazil-nejvetsi-dramata-v-zivote-vlastni-rodiny-1pg-brno-zpravy.aspx?c=A090804\\_1235222\\_brno\\_krc](http://brno.idnes.cz/disident-milan-uhde-zazil-nejvetsi-dramata-v-zivote-vlastni-rodiny-1pg-brno-zpravy.aspx?c=A090804_1235222_brno_krc) (28. 1. 2012)

za který byl v roce 1978 dva měsíce vězněn. V 80. letech mu nebyl umožněn návrat z USA; emigraci strávil v Německu. „Jeho výrazným povahovým rysem byla osobní pevnost a zásadovost. *Psaní a slovo pro něj bylo svým způsobem modlitba a to bylo jeho životní krédo. Z toho vycházely i jeho životní postoje, nemohl psát věci, které byly proti jeho svědomí a proti tomu, co si myslel a co žil.*“<sup>233</sup> Individuální vlastnosti, částečně nepochybně formované prostředím, vedly Grušu k jednání v souladu s jeho přesvědčením. V emické perspektivě se zde opět potvrzují hodnoty a symboly jako svědomí, zásadovost, názorová pevnost a důslednost.

Petr Chudožilov a Alexandr Kliment pocházeli z rodiny ruských emigrantů, a to je vedlo zejména k poněkud odtažitému i skeptickému postoji vůči emigraci. Zklamání z vývoje v Československu je vedlo k vědomí, že samotná emigrace nic neřeší, že je třeba zaměřit se na individuální postoje a nečekat ani od disentu zázračná řešení. Například u Chudožilova se projevovala výrazná pokora i při hodnocení vlastního životopisu. „(...) *v mém životě nebylo konkrétních významných událostí nebo okamžiků, které by mě podstatněji ovlivnily. Jsem dosti banální člověk.*“<sup>234</sup>

Pokud bychom porovnali tyto renomované spisovatele s manuálně pracujícími obyvateli i s úředníky a obecně se střední vrstvou, můžeme důvodně předpokládat, že preference těchto autorů se budou lišit od priorit umělců, pro něž je tvorba a vyjadřování existenciální dimenze základní životní potřebou. Havel vztahoval setkávání ve Slavii ke kontinuitě kaváren, které mají od 19. století velký význam „v duchovním životě národů“. Nutno podotknout, že takový význam se týkal vybraných zemí, například Francie – českých zemí se tato kulturní záležitost v 19. století mohla stěží týkat. Nicméně je to projev toho, že v rámci

---

<sup>233</sup> <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/141094-ve-veku-72-let-zemrel-spisovatel-a-diplomat-jiri-grusa/> (10. 3. 2012)

<sup>234</sup> Chudožilov, P.: op. cit., s. 64.

Československa se jednalo o noblesní vrstvu umělců a filozofů – sedánky a diskuze ve Slavii nebyly pro běžné obyvatele. Silná pozice těchto spisovatelů jim umožnila a zároveň je vedla k veřejnému vyjádření nesouhlasu s kulturně-politickou orientací Československého svazu spisovatelů. Významným mezníkem je zde prohlášení Dva tisíce slov, pronesené na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967, kde byla kritizována cenzura a obecně kontrola KSČ nad kulturou.

*„Vliv pole má sklon vytvářet podmínky vhodné pro sblížování těch, kteří zastávají totožné nebo blízké pozice v objektivním prostoru.“*<sup>235</sup> Nicméně totožnost pozice některých jednotlivců nestačí k založení jakékoli skupiny.<sup>236</sup> Jedná se i o propojení na základě vztahů vzájemné náklonnosti a respektu. Skupina disentu byla vymezena zejména záporně, tj. disidenty spojoval negativní postoj vůči režimu. Jednalo se o dočasnou kumulaci symbolického kapitálu, který vytvářel blízkost zájmů u jedinců značně odlišných. Tato blízkost byla nepochybně posilována izolací disentu, vzájemnou solidaritou a podporou. Nicméně odlišnost kapitálu, kterým každý jedinec disponoval z období před formováním disentu, způsobily rozdíly v postavení jednotlivých disidentů v rámci skupiny, například rozdíly v symbolické moci jednotlivých disidentů. Někteří spisovatelé ze zkoumané skupiny nepocházeli z renomovaných rodin, během vývoje však nahromadili dostatek vlastního kulturního a sociálního kapitálu. Tento poměr kapitálů v kombinaci s jejich dispozicemi, tj. osobními vlastnostmi a schopnostmi, je vedla do „jádra“ disentu, avšak nezaujímal v něm vůdčí postavení, srovnatelné s formativním Havlovým vlivem či organizačními dovednostmi Kohoutovými. Příkladem je Alexandr Kliment či Jaroslav Putík. Jaroslav Putík pocházel z dělnické rodiny – jeho otec pracoval v Mostě jako důlní tesař, později jako stavební dělník. Ambice jej vedla k psaní, které začalo běžnou praxí začínajících autorů – publikováním v různých časopisech. Již během studia v duchu svého komunistického přesvědčení politicky pracoval ve studentských spolcích a přispíval do studentského tisku.

---

<sup>235</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 250.

<sup>236</sup> Tamtéž.

Ještě před absolutoriem se v srpnu 1948 stal redaktorem *Lidových novin*; zprvu zde působil jako vedoucí zahraničně-politické rubriky, od roku 1949 zastával funkci zástupce šéfredaktora. Po tzv. filozofické diskusi na stránkách *Literárních novin* v letech 1957–58, v níž se výrazně projevil konflikt inteligence a vedení KSČ, musel následující rok redakci opustit. Již na začátku 60. let si Putík získal značné spisovatelské renomé svými symbolizujícími mikropovídkami, případně i uměním intelektuálně psychologizující novely. K vrcholům české prózy tohoto období však náleží zvláště autorovy romány mravní a citové deziluze, vracející se k poválečným rokům a reflektující vývoj Putíkovy generace, která se s obtížemi vyrovnávala s dobovými společenskými událostmi. V letech 1968–70 řídil ve funkci vedoucího redaktora kulturní dvouměsíčník *Orientace*, po jeho zrušení byl propuštěn a až do konce 80. let nesměl publikovat. Živil se jako anotátor časopisů o výpočetní technice, pod cizími jmény překládal beletrii z francouzštiny a zejména němčiny a rovněž pod vypůjčenými jmény lektoroval pro nakladatelství Svoboda a Odeon.<sup>237</sup> Talent a potřeba angažovat se ve veřejných záležitostech vedly Putíka na přední pozice v literárním poli. Na druhou stranu jeho typické vlastnosti mu bránily v zaujetí přední pozice v rámci politické opozice. Byť patřil ke známým, můžeme říci prominentním, spisovatelům, nezískal výraznou symbolickou moc v rámci disentu – byl skeptik, flegmatik, se sklonem pozorovat události a vyjadřovat se k nim spíše než je organizovat a soustředit kolem sebe okruh nakloněných lidí.

Kumulovaný kapitál a samotná pozice v literárním poli vedla k tomu, že zkoumaní spisovatelé disponovali v disentu konkrétním vlivem. Smyslem tohoto tvrzení není nespravedlivě tvrdit, že jejich úloha v rámci opozice byla větší než přispění méně známých disidentů, či dokonce neznámých obyvatel, kteří byli rovněž perzekuováni za své postoje, ale veřejnost se o nich nedozvěděla. Symbolická moc studovaných spisovatelů je však nepopíratelná. Tento vliv je tím faktorem, který je odlišoval a který vedl k iniciaci samotných klíčových dokumentů, kolem nichž se normalizační

---

<sup>237</sup> <http://www.czechlit.cz/autori/putik-jaroslav/> (10. 3. 2012)

disent soustředil. Připomeňme, že prohlášení Charty 77 vzešlo od Pavla Kohouta, Václava Havla a předcházelo mu setkání, na němž se formovala konkrétní podoba textu.

Habitus je v Bourdieuho pojetí více či méně produktem daného pole. Rovněž však zahrnuje aktivní, kreativní aspekt. Pojem pole pak vychází ze vztahově pojímané skutečnosti. Koncept slouží k propojení vnitřní a vnější interpretace skutečnosti; pojímá sociální mikrosvěty jako součást objektivně propojených, širších vztahů. Vztahy mezi pozicemi, které jednotliví činitelé zastávají v rámci konkrétního pole, jsou určující pro možnosti vzájemného působení těchto činitelů.<sup>238</sup> Při aplikaci Bourdieuho teorie na situaci jednotlivých disidentů se prokazuje vzájemná propojenost společenských determinant a individuálních vlastností a prožitků. Jednotliví disidenti nedisponovali symbolickou i praktickou mocí nahodile. Bourdieuho teorie tak napomáhá deglorifikaci jednotlivých osobností disentu a objektivnějšímu zhodnocení jejich aktivit a postojů. Otázkou je, „(...) *zda společenské důsledky chronologické současnosti, nebo dokonce prostorové jednoty, jako je sdílení stejných zvláštních míst k setkávání, literárních kaváren, revuí, kulturních sdružení, salonů (...), nebo sdílený vliv stejných kulturních poselství, společných děl, (...) závazných otázek, významných událostí atd. (...) je dostatečně silné proto, aby určilo přes veškerou nezávislost různých polí společnou problematiku, jež nebude chápána jako (...) duchovní společenství nebo životní styl, ale jako prostor možností, systém zaujímání různých pozic, vůči kterému se musí každý vymezit.*“<sup>239</sup> Na zmíněných příkladech se prokázalo, že postoje zaujímané spisovateli můžeme chápat jako kombinaci jejich dispozic a strukturálního tlaku pole a prostoru možností vytvářených v jeho rámci. Žádná hodnota a postoj z ní vycházející neexistují sami o sobě, ale v rámci „vztahů vzájemné závislosti“, které propojují postoje jednotlivce s názory ostatních spisovatelů v poli.<sup>240</sup> Jedná se tedy o potvrzení předpokladu, že společná prostorová a

---

<sup>238</sup> Bourdieu, P.: op. cit., s. 231–248.

<sup>239</sup> Tamtéž, s. 265–266.

<sup>240</sup> Tamtéž, s. 262.



sociokulturní situovanost spisovatelů vedla k totožnosti jejich hodnot, zájmů a jednání. Tato totožnost je však chápána sociologicky jako situovanost v síti objektivních vztahů, která spoluurčuje individuální identitu i možnosti jednání, chápané jako přímý odraz společenských charakteristik autorů.

## 7. ZÁVĚR

Analýza pramenů z disidentské provenience umožnila rekonstrukci hodnotového a symbolického systému studované části kulturní opozice. Klíčovým symbolem studované části disentu byl život v pravdě a z něj odvozené symboly a hodnoty jako svoboda slova a myšlení, svoboda uměleckého projevu, víra, oběť, odvaha, mravnost, lidská a občanská práva, národní kulturní kontinuita, tradice, individualita, identita. Tyto symboly a z nich vyplývající formy klasifikace vlastní zkušenosti a požadované formy jednání determinovaly patos kulturní opozice a její neschopnost nabízet hodnotovou alternativu široké veřejnosti.

Vzhledem k tomu, že disidentství je integrální součástí systému, proti kterému se vymezuje, vztah k majoritní společnosti, v emické perspektivě „mlčící či lhostejné většině“, se ukazuje jako jedna z hlavních problematik, kolem níž se soustředil zájem i spory jednotlivých disidentů. Mravní čistota souvisí s klíčovým symbolem – vedla disent k exkluzivitě a izolaci a stvrzovala patos disentu. Důležitým zjištěním je odlišnost normativní a sociální roviny. Na rovině norem disidenti zastávali univerzalistické aspirace, tj. nevymezovali se apriorně vůči majoritě. K elitářství, které je jim často vytýkáno, směřovali až ve svém jednání. Univerzalisticky chápané symboly byly zároveň patetické a při důsledném praktikování vedly k výlučnosti. Platí rovněž nejednotnost disentu v názoru na vhodnost a důležitost kontaktování „lhostejné většiny“. Ve zkoumané skupině zejména Ludvík Vaculík projevoval smířlivost vůči majoritě, a tím vyvolával kontroverzi.

Výklad v intencích Bourdieuovy teorie zdůraznil společenské determinanty, které vedly jednotlivé osobnosti do opozice vůči systému. Bourdieuho pojmy jakožto konceptuální nástroj umožnily vysvětlit rozdílnou pozici disidentů ze společenskovední perspektivy. Někteří disidenti jsou v obecném povědomí idealizováni a jejich schopnostem je

přikládán jakýsi mýtický rozměr. Disidenti jsou v této optice oproštěni od výhradního důrazu na své morálně-osobnostní kvality. Havlova symbolická moc, stejně jako například Kohoutova či Vaculíkova pozice jakožto organizátorů disidentského života, i schopnosti a vliv ostatních studovaných disidentů se odvíjely do značné míry od jejich pozice v sociálním poli, od osvojeného habitu, od míry získaného sociálního, kulturního, symbolického i ekonomického kapitálu, stejně jako od jejich osobních vlastností.

## 8. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

### **Prameny:**

GRUŠA, Jiří: Dotazník aneb Modltiba za jedno město a přítele, Brno: Atlantis, 1990.

HAVEL, Václav: Moc bezmocných, In: O lidskou identitu, Praha: Rozmluvy, 1989, s. 55–133.

HAVEL, V.: Vážený pane Ludvíku, In: Havel, V.: Moc bezmocných, Praha: Rozmluvy, 1989, s. 203–208.

CHUDOŽILOV, Petr: Proč necítím národní hrdost: výbor z publicistiky 1967–1998, Praha: Dauphin, 1999.

KLÍMA, Ivan: Láska a smetí, Praha: Hynek, 1999.

KLIMENT, Alexandr: Nuda v Čechách, Praha: Československý spisovatel, 1990.

KOHOUT, Pavel: Kde je zakopán pes, Brno: Atlantis, 1990.

KRISEOVÁ, Eda: Jméno, In: Jméno-Milost, Ráchel, Praha: Prostor, 2007, s. 7–85.

PITHART, Petr: Bedra některých, In: Havel, V.: O lidskou identitu, Praha, Rozmluvy, 1989, s. 209–217.

PUTÍK, Jaroslav: Odchod ze Zámku: deníkové záznamy z let 1968–1989, Praha: Hynek, 1998.

TOPOL, Josef: Stěhování duší, In: Sbohem Sokrate-Stěhování duší-Hlasy ptáků, Praha: Torst, 2001.

TREFULKA, Jan: Zločin Pozdvižení, Praha: Práce, 1991.

TREFULKA, Jan: Svedený a opuštěný, Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1988.

UHDE, Milan: Děvka z města Théby, Praha: Dilia, 1967.

VACULÍK, Ludvík: Český snář, Brno: Atlantis, 1990.

VACULÍK, Ludvík: Poznámky o statečnosti, In: Havel, V.: O lidskou identitu, Praha: Rozmluvy, 1989, s. 195–202.

### **Literatura:**

ADAMOVIÁ, Jaroslava, David DROZD, Pavel PETR: Slovo je zázrak asi: Josefu Topolovi k sedmdesátým narozeninám, Brno: Větrné mlýny, 2005.

BERNARD, H. Russel, Gery W. RYAN: Analyzing Qualitative Data. Systematic Approaches, Los Angeles: SAGE Publications, 2005.

BLAŽEK, Petr: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu, In: Blažek, P. (ed.): Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989, Praha: Dokořán, 2005, s. 7–23.

BOURDIEU, Pierre: Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole, Brno: Host, 2010.

CUHRA, Jaroslav: Katolická církev a odpor proti „normalizačnímu“ režimu, In: Blažek, P. (ed.): Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989, Praha: Dokořán, 2005, s. 63–78.

DOUGLAS, Mary: Purity and Danger, the Taylor and Francis e-Library, 2001.

HENDL, Jan: Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace, Praha: Portál, 2005.

KLIMENT, Alexandr: Tři žíně, Praha: Torst, 2009.

MLYNÁŘ, Zdeněk: Mráz přichází z Kremlu, Praha: Mladá fronta, 1990

ORTNER, Sherry: On Key Symbols, In: American Anthropologist 75/5, 1973, S. 1338–1346.

OTÁHAL, Milan: Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011.

SILVERMAN, David: Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction, London: SAGE Publications, 2001.

STRAUSS, Anselm L., Juliet M. CORBIN: Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Brno, Boskovice: Sdružení Podané ruce, Albert, 1999.

VONDROVÁ, Jitka: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970 4/4, Praha–Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK, 2011.

VONDROVÁ, Jitka, Jaromír NAVRÁTIL: Komunistická strana Československa 9/2, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK, 2000.

### **Internetové a mediální zdroje:**

[http://brno.idnes.cz/disident-milan-uhde-zazil-nejvetsi-dramata-v-zivote-vlastni-rodiny-1pg-/brno-zpravy.aspx?c=A090804\\_1235222\\_brno\\_krc](http://brno.idnes.cz/disident-milan-uhde-zazil-nejvetsi-dramata-v-zivote-vlastni-rodiny-1pg-/brno-zpravy.aspx?c=A090804_1235222_brno_krc)  
(28. 1. 2012)

Jiří Wolf: Opilec Václav Havel, dostupné on-line: <http://euportal.parlamentnilisty.cz/Articles/5553-opilec-vaclav-havel-svedek-vypravi-o-byvalem-prezidentovi.aspx> (11. 2. 2012)

Pavel Kohout: Všechno je poněkud jinak, dostupné on-line: <http://host.divadlo.cz/noviny/archiv2004/cislo13/priloha.html> (12. 3. 2012)

Prohlášení Charty 77, dostupné on-line: <http://klempera.tripod.com/charta77.htm> (11. 8. 2012)

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/141094-ve-veku-72-let-zemrel-spisovatel-a-diplomat-jiri-grusa/> (10. 3. 2012)

<http://www.czechlit.cz/autori/putik-jaroslav/> (10. 3. 2012)

<http://www.ludvikvaculik.cz/index.php?pid=1&sid=115>

*Ivan Medek: Chartu jsem podepsal, abych se zbavil pocitu schizofrenie,* 8. 1. 2012, dostupné online: <http://www.postbellum.cz/cz/pribehy-20-stoleti/pribehy-20-stoleti.aspx> (11. 8. 2012)

*Srpen 1968 aneb Příběh novinářky Petrušky Šustrové*, 31. 8. 2008,  
dostupné on-line: <http://www.postbellum.cz/cz/pribehy-20-stoleti/pribehy-20-stoleti.aspx> (27. 10. 2012)

Václav Havel, 17. 3. 2010, dostupné on-line:  
<http://www.postbellum.cz/cz/pribehy-20-stoleti/pribehy-20-stoleti.aspx> (16. 11. 2012)

[www.spisovatele.cz/eda-kriseova](http://www.spisovatele.cz/eda-kriseova) (23. 2. 2012)  
<http://www.spisovatele.cz/milan-uhde#cv> (28. 1. 2012)

Manifest 2000 slov, dostupné on-line:  
[http://www.totalita.cz/txt/txt\\_2000slov.php](http://www.totalita.cz/txt/txt_2000slov.php) (23. 2. 2013)

[http://zpravy.idnes.cz/spisovatel-ivan-klima-na-silene-stoleti-pripraven-nebyl-ted-uz-je-p9j-/kavarna.aspx?c=A090703\\_202310\\_kavarna\\_bos](http://zpravy.idnes.cz/spisovatel-ivan-klima-na-silene-stoleti-pripraven-nebyl-ted-uz-je-p9j-/kavarna.aspx?c=A090703_202310_kavarna_bos) (15. 2. 2012)

*Sbohem Československo*, Jaký byl začátek konce Československa, TV, ČT1, 17. 10. 2012.

## 9. RESUMÉ

Ce travail traite du système symbolique de valeurs des dissidents tchécoslovaques dans la normalisation. La première partie présente l'introduction historique et social aux questions examinées. Les dissidents doivent être comprise dans le contexte des événement contemporains. Par conséquent, dans ce travail donne des caractéristiques du Printemps de Prague, la situation dans le Parti communiste et la typologie des dissidents. Dans ce travail, plusieurs représentants de l'opposition culturelle est discuté.

La partie analytique du travail est divisé en trois chapitres principaux. Il s'agit d'un sommaire symboles clés des dissidents. L'analyse a montré le pathos de ces symboles et valeurs et leur incompatibilité avec la vie quotidienne de la société majoritaire.

La dissidence était une partie intégrante du système socialiste. Dissidents donc étaient occupés à leur relation et l'ouverture à la majorité. Le symbolisme de Mary Douglas est ensuite appliqué à la conceptualisation de cette relation. La pureté morale des dissidents lié au symbole clé. Cette partie du travail examine des raisons pour lesquelles la dissidence était une communauté d'élite et comment les dissidents eux-mêmes comprenaient chápali leur communauté en perspective emic.

Le travail est l'analyse des dissidents en perspective des sciences sociales. Donc j'explique l'influence symbolique et pratique des dissidents individuels en perspective des déterminants sociaux. Donc les personnalités individuelles sont libres d'accent exclusif sur la qualité morale. L'attention est concentrée sut leur position, capacité et influence qui sont suivi de leur position dans le champ social, de capital accumulé et des biens personnel.



## 10. PŘÍLOHY<sup>241</sup>

**Tabulka 1.** Václav Havel: *Moc bezmocných*. Kódy z obsahové analýzy.<sup>242</sup>

Kód	(Pod)Kód	Podkód	Podkód	Podkód	Podkód
život v pravdě		existenciální rozměr	pluralita	svoboda	vyšší smysl
	autenticita	seberealizace	opozice	občanská a lidská práva	
	identita	integrita osobnosti			
	univerzalita	solidarita	individualita	pluralita	odpovědnost
	mravnost	svědomí	důstojnost	odvaha	důvěra
utopie	manipulace systému	systémovost	rozplynutí individuality	osobní nesvoboda	anonymita moci
	neautenticita	mechanizace	ritualismus	lež	přetvářka
	„post-totalita“	ideologie	uniformita	monolitičnost	neměnnost
	legitimita	princip legality			

**Tabulka 2.** Ivan Klíma: *Láska a smetí*. Kódy z obsahové analýzy.<sup>243</sup>

Kód	Podkód	Podkód	Podkód	Podkód
transcendentno	víra	mravnost	nezištnost	
	vědomí hříchu	metafyzické provinění	Boží milost	nezničitelnost čehokoli
život v pravdě	univerzalita	individualita	lidská vzájemnost	absolutizace lidské zkušenosti
	duše	podstata člověka	integrita osobnosti	
	tvorba	povznesení ducha	zodpovědnost za druhé	osobní svoboda
	proces poznání	tajemství	nepoznatelnost všeho	pokora

<sup>241</sup> V tabulkách uvádím klíčové kódy a z nich odvozené podkódy jakožto slova, která sumarizují podstatu zkoumaného textu. V kódech je patrná opozice mezi charakteristikou disidentského světa na jedné straně a systémem či „mlčící většinou“ na straně druhé. Po 6 knihách byla patrná teoretická saturace dat, proto zde uvádím pro ilustraci sumarizaci analýzy těchto 6 knih.

<sup>242</sup> Havel, V.: op. cit.

<sup>243</sup> Klíma, I.: op. cit.

zakotvení	domov	krajina	patriotismus	
manipulace	vzájemná izolace lidí	nesvoboda tvorby a myšlení	bezduchost	svévole
konformita	lhostejnost rezignace	neschopnost prázdno v duši	přetvářka lež	

**Tabulka 3.** Alexandr Kliment: *Nuda v Čechách*. Kódy z obsahové analýzy.<sup>244</sup>

Kód	(Pod)Kód	Podkód	Podkód	Podkód
transcendence	iracionalita	duchovno	smír	
	život v pravdě	smysl sám o sobě	alternativa	nezištnost
		individualita	zodpovědnost	morálka
		tvorba	vnitřní osvobození	povznesení ducha
	tradice (kontinuita)	zakořenění patriotismus	krajina	domov
zvrhlost režimu	obklíčení			
	kulturní barbarství			
	konzum	lhostejnost	pohodlnost	pasivita

**Tabulka 4.** Jaroslav Putík: *Odchod ze Zámku*. Kódy z obsahové analýzy.<sup>245</sup>

Kód	(Pod)Kód	Podkód	Podkód	Podkód
existenciální přesah	spravedlnost	krize identity	duše	
život v pravdě	univerzalita	linie s Palachem	morální apel	splněná povinnost
	individualita	lidská a občanská práva	„přirozený řád“	kritický rozum
tvorba	svoboda slova	povznesení ducha	vnitřní svoboda	
	výlučnost umělců	hranice vůči „lhostejné většině“	nekompromisnost	nestěžovat si – znak šlechticů

<sup>244</sup> Kliment, A.: op. cit.

<sup>245</sup> Putík, J.: op. cit.

trapnost + blbost	manipulace	schizofrenie	neautenticita	
	mechanizace	nemožnost diskuze prázdnota	ritualismus velevěznice	nehybnost
konformita	alibismus	přetvářka	faleš	lež
	Ztráta duše	strach	zahnívání	

**Tabulka 5.** Ludvík Vaculík: *Český snář*. Kódy z obsahové analýzy.<sup>246</sup>

Kód	(Pod)Kód	Podkód	Podkód	Podkód
život v pravdě	svoboda myšlení	proces poznání	svobodné rozhodnutí	
opozice	občanství	práva, závazky	veřejná angažovanost	
univerzální zkušenost	obecné lidství			
společensví	tvorba	nadhled	ztráty, rizika	
	linie s Palachem	závazky	statečnost	svědomí
individualita	integrita	odpovědnost		
kompromis	smír	reakce na denní záležitosti	kontaktovat „lhostejnou většinu“	
	zakotvení ve státě	závazek němu	vůči zohlednění konkrétních možností	prostor pro vlastní jednání
	různobarevnost	dobro x zlo		
neživotnost	bezduchost	prázdnota	tupost	lhostejnost
	rozklad společnosti	kulturní temno	konzum konzumu	bez
	konformita	ústupky	zištnost	strach

**Tabulka 6.** Pavel Kohout: *Kde je zakopán pes*. Kódy z obsahové analýzy.<sup>247</sup>

<sup>246</sup> Vaculík, L.: op. cit.

<sup>247</sup> Kohout, P.: op. cit.

Kód	(Pod)Kód	Podkód	Podkód	Podkód
vyhnanství	degradace	klec	obrana	apartheid
	šikana			
duch Helsinek	elita	tvorba	výlučnost	nepokoření
	občanská a lidská práva			
život v pravdě	proces poznávání	poznaná pravda		
	protest	důstojnost	zásadovost	nemilitantnost
		oběť	rizika, ztráty	
	svoboda	zadostiučinění		
husákovská polepšovna	nezákonnost	kulturní temno		
	přilepenci	neschopnost	kapitulantství	propěchářství
		zbabělost	bezduchost	lhostejnost

**Tabulka 7.** Zařazení studovaných disidentů do jednotlivých směrů disentu dle typologie Padraica Kenney.<sup>248</sup>

	Reformní komunisté	Občanský disent	Opozice v církevním prostředí	Kontra- kultura	Nacionalistická antikomunistická opozice
Gruša		+	+		
Havel		+	+	+	
Chudožilov		+	+		
Klíma	+	+	+		
Kliment		+	+		
Kohout	+	+			
Kriseová		+			
Putík	+	+			
Topol		+			
Trefulka	+	+	+		
Uhde	+	+	+		
Vaculík	+	+			

<sup>248</sup> Dominantně všichni studovaní spisovatelé spadají do občanského disentu. U některých byl patrný i přesah do jiných směrů, jak je vyznačeno.